کہاناں پنجاب

افضل توصیف

کیہڑاناں پنجاب

مصنّفہ : افضل توصیف

نگارشات
میاں چیمبرز ۳، ٹمپل روڈ لاہور

ناشر آصف جاوید
طابع منہاج الدین اصلاحی
مطبع شرکت پرنٹنگ پریس
سرورق پرویز جیٹھہ
قیمت -/۱۵۰ روپے

انتساب

مزدوری کردے بچیاں دے ناں
مجبور ماپیاں دے ناں
چُپ کر کے زہر دا گھُٹ بھر لین والیاں زنانیاں دے ناں
اندر وڑ کے رو لین والیاں کڑیاں دے ناں
راتاں جاگ کے فکر کرن والے سوجھواناں دے ناں
مُنہ نھیرے اُٹھ کے ہل واہن والے کساناں دے ناں
کچیاں کندھاں دی آبرو دے ناں
چھپر پولے دی اُنکھ دے ناں
ویہڑے پوچن والے ہتھاں دے ناں
اونہاں ساریاں دے ناں جیہڑے دھرتی نوں رنگ لاون واسطے
اپنا لہو دان کردے نیں
پنجاب دے گواچے سُفنیاں دے ناں
تے
اپنی پالنہار ماں کاکی دے ناں !

ویروا

صفحہ

۱ کاہنوں جمی ۵

۲ کیہدا ناں پنجاب ۱۱

۳ پنجاب تے پنجاب دا کردار ۱۵

۴ اِک تصویر دی گل ۵۱

۵ پنجاب دی عورت ۵۵

۶ ڈٹھا سبھ جگ نہ ڈِٹھی اپنی چھب ۶۵

۷ ماں بولی جیون دی پچھان ۷۹

۸ گواچے ویلیاں دا سُفنا ۹۳

۹ مَیں کیہ تے میری ہستی کیہ ۹۹

۱۰ پہلی برسی اُتے لکھے ہوئے لفظ ۱۱۳

۱۱ جیلوں اندر گلاب کھِڑ پئے ۱۲۰

۱۲ جیلوں باہر گلاب کھِڑ پئے ۱۴۴

۱۳ کُوک فریدا کُوک تُوں ۱۴۹

۱۴ شاہ حسین ۱۶۸

۱۵ فیض ۱۷۹

۱۶ وارث میر دی موت ۱۹۲

۱۷ مینوں مِرزا ہون دا چا ۱۹۶

۱۸ وسنتی والا ۲۰۶

۱۹ باہو ۲۲۱

۲۰ درد وچھوڑے دی البم ۲۲۷

۲۱ لہور شہر دا اندیشہ ۲۳۷

کاہنوں جمی

مَیں جمی تاں دائی جھنڈو بولی "ہائے لوڑھا نی، ایہہ تاں کُڑی جم پئی۔
ہائے نی پلوٹھی دی کُڑی! دوجی زنانی بولی۔ آس تاں مُنڈا جمن دی سی،
کُڑی کیویں آگئی۔ تیجی زنانی کیویں چُپ رہندی۔ میری جمن والی نے سنیا اوہدا
دل بُرا ہوگیا۔ ایہہ پہلا جذبہ سی میرے لئی ماں ولوں۔ پر اوہ وی کیہ کردی۔
اوہنوں ڈر سی خوند ولوں۔ اوہنوں دھڑکا سی سوہریاں ولوں۔ مُنڈا اڈیکدیاں
نوں کُڑی کیویں دیوے گی۔ کیہ پتہ ایس خبر پچھوں اوہ پیکے وی نہ جان۔ ایتھے
پیکیاں ول پئی رہن دین۔ پُتر دا دُوجا ویاہ کر لین۔ کیہ گھاٹا۔ کماؤ مردنوں
زنانیاں دا کیہ گھاٹا۔ میری ماں نے مقدراں دا گھاٹا من لیا۔ سونف گُڑ دی
چھوانی پی کے سوں گئی۔ پر مینوں تاں گھاٹا ای گھاٹا سی۔

" نی ایس کُڑی نوں گڑھتی نہ دیوو۔ بھارا دُدھ رجواں پیا دیو، آپے
مرجاوے گی۔ نہیں تاں فیم دی چمچی۔ نہیں تاں پرانی رسم رجپوتاں والی ..... پتہ
ای نہ لگے، کہہ دواں گے مُنڈا ہو کے مرگیا۔" "نا، کُڑے! نا! ایہہ کُڑی تُسیں
مینوں دے چھڈو۔ مَیں پال لواں گی۔ مَیں ایہدا سبھ کجھ کراں گی"۔ میرے نانکیاں
دے گھروں اک زنانی بول پئی۔ اوہ زنانی کِتھے سی، اوہ تاں ماں سی ۔ ماں
جس دا بچہ کوئی نہیں سی۔ سِر دا سائیں مرگیا ہویا سی۔ آپ اوہنے بھاری یتیمی
کٹی ہوئی سی۔ اپنی ماں دی گودی دا نِگھ کدے ویکھیا نہیں سی۔ باپ دی

اُنگلی پھڑ کے کدے ٹُری نہیں سی۔ پیار دا سمندر اوہدا دل تاں ہے ہی۔ اوہدے ناں مے پنج ست کھیت وی سن۔ کنک مکی دے بھڑولے بھرے رہندے۔ سارے پنڈ دے نیانے آ کے اوہدے ویہڑے کھیڈدے۔ اوہدیاں بیریاں دے بیر کھاندے۔ اوہدا ناں "ماں کاکی" پے گیا سی۔ پنڈ دے وڈے وڈیرے وی اوہنوں کاکی بلاؤندے۔ نِکّے نیانے ماں کاکی کہن لگ پئے۔

ماں کاکی نے میرے جمّن دیاں خوشیاں کیتیاں۔ اوناں گوگڑ ونڈیا جنّا پلوٹھی دا پُتر جمن تے ونڈی دا اے۔ گھر وچ رونق لگی۔ بوری اوہدے ویہڑے کھڑی سی۔ دُدھ دی لہر بہر۔ اوس مج دی خاطر ماں کاکی کسے دھی پُتّر نالوں گھٹ نہیں سی کردی۔ بس اپنے آپ لئی فقیری لئی ہوئی سی۔ ہُن میں اوہدی اِکّو اک دھی دُدھ مکھناں وچ پلدی ساں۔ شکر چوری تاں مینوں دُدھ پلاون والی بوری وی کھاندی سی۔ لال بوٹ میرے پیراں لئی شہروں آوندے۔ ودھیا بلبل ٹین تے نشے دے کپڑے پاؤندی ساں۔ پیریں سگلے ہتھیں کنگنیاں جتھے پیر رکھدی بسم اللہ ہوندی۔ کاکی ماں گودیوں لاہ کے راضی نہیں سی۔ پر اوہ دن تھوڑے ای سگے۔ چھٹیاں ستاں سالاں دی ساں جد ماں کاکی مر گئی۔ بوری نوں شریکے والے کھول کے لے گئے۔ مینوں میرے دادکے لین آ گئے۔ چُوریاں مُک گئیاں۔ گھر چھُٹ گیا۔ ہُن دُنیا پرائی سی۔ جنھے کتے وی گئی مکان سی لوکی سن۔ میرا گھر کتے نہیں سی۔ میری ماں کوئی نہیں سی۔ ایس دُنیا نے اِکّو واری مینوں نگھی تھاں دِتی۔ مُڑ کدے نہ دِتی۔ میں وی دُنیا نوں مُڑ کدے نہ قبولیا۔ پر میں دُکھ نوں قبولیا۔ دکھ وارے سوچیا، میرا پہلا دُکھ گھر وچھوڑا سی۔ مُڑ میں کدے آباد نہیں ہوئی۔ اپنے گھر چھوڑے

بچھوں بڑا چر مَیں کسے ہور لئی سوچیا وی نہین۔ بس اپنے لئی۔ اپنے گھاٹے لئی۔ میرا گھاٹا پورا ہون والا نہیں سی۔ مَیں ہور کماں وِچ لگ گئی۔ پڑھائی نوکری۔ دوستیاں آیڈیل۔ گلاں کہانیاں۔ ہُن باہر دی دُنیا دِس پئی سی۔ پر اندر اک پیڈی گنڈ بجھی ہوئی سی۔ اوہ نہیں سی کُھلدی۔ پِچھے مُڑ کے ویکھیا تاں اوہو پہلا پہلا بچپن اوسے طراں آباد سی۔ ماں کاکی نے جو دُنیا مینوں دِتی اوہدی خشبو میرے لڑ بنھی ہوئی سی۔ اُوس خشبو وِچ کیہ کُجھ سی۔ اوہ چوری جو مَیں کھاہدی۔ اوہ گودی جس وِچ میں لاڈ لڈائے۔ اوہ گنّے جو مَیں چُوپے۔ اوہ امب خربوزے جو مَیں کھا چکھے۔ اوہ دانے جو مَیں چبّے۔ اوہ چھلیاں جو مَیں کھیت جا کے اپنے ہتھیں توڑیاں۔ اوہ ریتے جنھتے میں گھوڑیاں بنائیاں۔ اوہ ویہڑا جتھے مَیں لُکن میٹی کھیڈی۔ اوہ گڈّے جیہناں تے بہہ کے مَیں جُھوٹے لئے۔ ایہہ خوشبو مینوں پیاری سی۔ پر ہُن ایہہ دُنیا میری لوڑ نہیں سی۔ میری لوڑ میرا گھر سی۔ میرا اپنا گھر۔ ایس گھر دی پیاس میرے اندروں جاگی سی۔ نویں سرے توں مینوں لگا جیویں ساری دنیا وِچ اک میں بے گھری ہاں۔ اج مینوں لگدا میری لوڑ ہور کوئی نہیں سی۔ بس اِک تحفظ دا احساس۔ بندے نوں ثابت رکھن لئی۔ دُنیا تے اعتبار کرن لئی اپنی اک تھاں جس نوں گھر کہندے نیں۔ ایہہ گھر لبھدی مَیں بڑی دُور جا نکلی۔ بڑی دُور۔ میرا اِنج کرنا کوئی سوجھوانی دی گل نہیں سی۔ نہ کوئی جدّوجہد۔ بس نِریاں ٹکراں۔ پر ایہدے وِچ سبق بڑا سی۔ میں سوچنا سِکھ گئی۔ مینوں پتہ لگ گیا۔ گھر ایسطراں نہیں لبھدے۔ دُنیا وِچ بے گھرے لوکی ہور وی نیں۔ بہت سارے۔ اوہناں دی سانجھ نے میرا اکلاپا گھٹ کر دِتا۔ مَیں پِچھے مُڑ کے ویکھن جوگی ہو گئی۔ میرے اندروں اک شکتی جاگی۔ اِنسان بے قصورا ہے۔ پر اوہ بے بس

ہے۔ اوہنے اپنی دُنیا غلط بنا چھڈی اے۔ ہُن اوہ جھورے بھاویں لڑے۔ سُکھ نال جینا اوہدا حق نہیں رہیا۔ سارے معاملے پُٹھے ہو گئے نیں۔ دُنیا رولے نال بھر گئی اے۔ دُنیا کرودھ نال وی بھر گئی اے۔ دُنیا دُکھاں دی ماری ہوئی اے۔ انسان خورے کیہڑی کرنی دا پھل کھاندا پیا اے۔

کدے تاں میرے اندروں اک لڑائی چھڑ پیندی۔ مینوں لگدا کرنی کُجھ نہیں۔ جے ہوندی تاں اوہ گھر کیویں ڈھیندا جیہدے وچ ماں دھی وسدیاں سی۔ بُوری مج دی کُھرلی ! انار دا بُوٹا۔ پیار دی مکھن چوری اِکنے تھوڑے دِن اوہ سماں رہیا۔ اوہ چوری اِکو سی مکھن روٹی تے شکّر رل مل کے اِک لذّت بن جاندے نیں۔ پر اوہ زہر جیہڑے مَیں کچھوں پیتے۔ کیہے وَن سوّنے۔ اِک توں اِک کوڑے۔ اوہناں دے اجزا نفرت کرودھ، دھوکھا بیزاری غُصّہ ہور خبرے کیہ کُجھ۔ میری ذات زخمی ہوندی رہی۔ دُنیا نوں ورتنا مینوں نہ آیا۔ دُنیا نال لڑنا وی میرے وسوں باہرا ای رہیا۔ بھاویں پیتّھر نکسار کے تُری پر فیر وی ایس دُنیا تے میرا اِکو پھیرا اے۔ ایس دُنیا نوں سمجھ لین دا کم بھاویں اوکھا سی، مَیں ایہہ کم کیتا ضرور۔

اج مینوں پتہ اے انسان نے اپنی اصلیت کیویں گوا لئی اے۔ اج مینوں پتہ ایس جہان وچ بندے نے بندے نال کیہ کر چھڈیا۔ اینی بُری تاں شیطان وی نہیں کر سکدا۔ کوئی ناراض رب وی نہیں۔ ایہہ کنج ہویا۔ بندے نے بندے نوں برباد کرن والی طاقت کتھوں لے لئی۔ دکھ دا بی کیہنے بیجیا۔ اج مینوں پتہ اے۔ چنگی طراں پتہ اے دُنیا وِچ ظلم دا بھارا جنگل اُگیا کھلوتا ہے۔ ایس جنگل وچ دن رات زہر پھلدا اے۔ لکھّاں کروڑاں انساناں نوں بُھکھ بیماری نے ادھ مویا کیتا ہویا اے۔ بال مردے پئے نیں۔ بھگیاڑ

پلدے نیں۔ زمین تے قبضہ کرن والیاں نے تیسری دُنیا دے بچیاں دی مکھن چوری تاں اُکا ای کھولئی۔ اوہناں دے حصے دے گھر ڈھا دتے۔ ہُن کیہ اے! اُجھگیاں جھونپڑیاں فٹ پاتھ۔ بھکھ ننگ دے ہتھوں ممتا مر گئی۔ نکے نکے بال ڈھڈوں بھکھے پیروں ننگے مزدوریاں کردے۔ بھکھ منگدے گوڑے دے ڈھیراں توں بھورے چگدے پھردے نیں۔ پر انسان نوں شرم آوندی اے نا ای رب نوں دیا۔

اج مَیں سبھو کجھ سمجھی بیٹھی ہاں، کون کماوندا کون کھوہندا، کون کھا چٹ جاندا اے۔ مَیں چاہوندی ہاں دُنیا بدل جاوے۔ چنگے لوکی طاقت والے ہو جاون۔ مُڑ کے دنیا بناؤن۔ کِتے کِتے اجیہا کم چل وی رہیا اے۔ مَیں وی کجھ بناؤنا چاہوندی ہاں۔ کہانی نوں طاقت دیواں۔ اوہناں بچیاں دی کہانی لکھاں جناں دے حِصے دی دُدھ کٹوری کُھس گئی ہوئی اے۔ میرے اندر اوہ بالڑی اجے وی ہیگی جس نوں ماں دی گودی چوں کِھچ کے ویلے نے بھنجے سُٹ دتا۔ اوہنوں ایہہ بے انصافی بُھلّی نہیں۔ کدے بُھلنی وی نہیں۔ کیوں جو اگوں سارا جیون کنڈیاں توں لنگھیا۔ پیر گڈھ کے کِتے کھلو نہ سکی۔ پیر پسار کے کِتے سوں نہ سکی۔ دُنیا کسے ہور دی دُنیا لگدی رہی۔ اپنی دُنیا لبھدی رہی۔ اج ساری دُنیا نوں جان کے، مشرق مغرب نوں سمجھ کے وی اوہدی اپنی دُنیا اوہو حاطہ جس دے اندر اک کچا کوٹھا۔ اک توڑی والی کوٹھڑی۔ اک چلھیانی۔ ماں بولی اوتھے سکھی۔ نکھیاں نکھیاں گلاں کیتیاں۔ ماں نال۔ سہیلیاں نال، سرمے والے وچھے نال۔ ڈب کھڑبے لیلے نال۔ اناراں دے بوٹے نال!

ویلا جو وی کر گیا مینوں توڑی دے کپ تے چڑھی ہوئی توری دی بیل

دا پہلا پھل کدے بھلیا نہیں۔ اوہ پھل کملایا وی نہیں۔ اوس نقیس پچھے۔ جو دنیا دیکھی اوہدے وچ اُردو، انگریزی پڑھی۔ ماں بولی نوں اِک نکی جیہی صندوکڑی وچ بند کر کے رکھ دتا۔ اوسے صندوکڑی وچ جو ماں نے میرے گڈیاں پٹولے رکھن لئی سوندھی ترکھان کولوں بنوائی سی۔ اج مدتاں پچھوں مَیں اپنی بولی وچ ادب لکھیا تاں مینوں لگا، ایہناں دیسی لفظاں وچ کتنے چُوری دا مزہ کتنے پنیاں دی خشبو۔ میرا جی کردا اے دنیا فیر توں بنے۔ مَیں فیر توں جنم لواں ماں کاکی دے گھر۔ اوہو ویہڑا ہووے، نماں شام دے ویلے ہون ماں پولیاں پولیاں روٹیاں پکاوے۔ مَیں رانگلی پیڑھی تے بہہ کے مکھن والا نوالا نخرے کر کر کھاواں! ماں کاکی دیاں اکھاں وچ میرے لئی کئی دے کئی سُفنے جھاتی مارن۔ مَیں اپنی ماں دا سُفنا بناں۔ کوئی میرا سفنا بنے!!

سدراں سُفنیاں دی گل کدے مکدی تاں نہیں۔ فیر وی مینوں ڈر لگدا اے۔ فیر وی میرا دِل ہلکورے لیندا۔ بڑی دُور دی اِک دُنیا میرے اندر وسدی پئی اے۔ بڑی دُور دی اک دُنیا مینوں دِکھدی رہندی اے۔ اوہ دُنیا مَیں کسے ہور نوں وکھا نہیں سکدی۔ ایسے کر کے اداس ہو جاندی ہاں۔ کوئی ان دیکھے زمانے مینوں اپنے ول بلاوندے نیں مینوں لگدا میری آتما بڑی پرانی اے۔ کئی جنم جی بیٹھی اے۔ کئی جنم ہور جی لینا چاہوندی اے۔ میرے ہتھ اختیار تاں بس اینا ای اے۔ مَیں لیکھ لکھی جاواں لیکھا کری جاواں۔ لیکھا دُنیا نال تے اپنے آپ دے نال۔ آہو اپنے آپ دے نال وی۔ اک میری مَیں، کہندی اے: چھڈ دُنیا دے جھگڑے جھیڑے اپنا دانہ پانی چُگ لے۔ اُڈ جانا انجام ہر کسے دا۔ پر دوسری مَیں، ایہہ دوسری بڑی چنڈال ہے بھائی۔ ایہدا وس چلے تاں ربّ نال وی جھیڑا لا لوے۔

کیہدا ناں پنجاب؟

محل ماڑیاں باغ بغیچے پھل گلزار تے کچیاں کندھاں گوہے مٹی نال بھرے ہوئے ہتھ۔ سڑدے بلدے سُکے صحرا کوڑا پانی کلراٹھے کھیت تے اداس ویہڑے۔ ایسے پنجاب وِچ کامار رہندا جس نوں کم دا اجر نہیں ملدا۔ ایسے پنجاب وِچ وسدا چوہدری ہزار و ہزار نہری مربیاں دا مالک۔ پنجاب وچ اک پُتر واسطے سکول کوئی نہیں اوہ مزدوری کر دا اے۔ دوجے نوں پنج کوہ پینڈا کر کے سکول لبھدا اے۔ تیجا ایچیسن وِچ گھوڑے دوڑاندا عُمر ونجا وندا اے تے چوتھا پڑھن لئی سوئٹزرلینڈ جاندا اے تے فیر پنجاب دا جمیا جایا نہیں رہندا۔ غیر مُلکی ہو کے ایس دھرتی نوں اپنی کلونی سمجھ کے آوندا اے۔ پنجاب دا پنجواں پُتر جمدیاں سار مر جاندا اے!

پنجاب دی زنانی بڑی شے ہوندی اے۔ کِتے ہیر، کِتے صاحباں، کِتے سوہنی، کِتے دُتے دی اماں لدھی۔ پر اک ہور پنجابن اے۔ ہیر نہ لدھی۔ اوہ تاں گھر کھیت ہر تھاں آہرے لگی رہندی اے۔ ملوکڑی نہ نازک۔ ڈھائی من دی بھری چُک لیندی اے۔ ہاڑ مہینے دُھپے کھلو کے مونجیاں بیج لیندی اے۔ ایتھے وی بڑا فرق اے۔ پنجاب تھاں تھاں ونڈیا ہویا اے۔ پنجاب دی زنانی وی ایس ونڈ دی شکار اے۔ اوہناں وچوں اک نوں اگلیاں

نے گوہا پتھن تے لادنا اے۔ دوجی نوں سڑکاں دے پتھر ڈھون تے۔
دوجے پاسے والی دا حال وی چنگا تاں نہیں ہویا۔ اک تاں نری ہتھنی بن
گئی اے۔ ہیرے موتی پا کے اپنی نمائش تے کھڑی رہندی اے۔ دُوجی
نری مرداں دے پروہنے ساںبھن جوگی رہ گئی۔ ایہہ دوویں زنانیاں اپنے
آپ نوں غلام تے دوجی نوں اپنے نالوں سوکھی تھاں سمجھدیاں نیں۔

لو۔ مَیں تاں بُھل ای گئی۔ پنجاب وچ اک بولی وی ہیگی۔ بڑی بے زبان۔
پنجاب دے مزدور کولوں ودھ تے زنانی کولوں وی ودھ کے غلام۔ آہو بولی
ودھ کے غلام ہیگی۔ بھلا کیویں؟ کاماں تے زنانی اپنی پیداوار وچ آزاد
نیں۔ اوہناں نوں کسے نے اندروں نہیں وانجیا۔ دوویں اپنی اپنی پیداوار
کردے نیں۔ زنانی دی لکھ تے کسے دا جبر نہیں۔ کامے دے ہتھ کِسے نے
کم کرنوں باز نہیں رکھے۔ پر پنجابی بولی وچاری بڑے دناں نوں اپنا پیداواری
کم بند کری بیٹھی اے۔ اندروں اندری سُکدی پئی اے۔ نویاں لاگراں کونبلاں
اس دے وجود وچوں پُھٹ نہیں سکدیاں۔ بڑا بھارا جادو ٹونا ہوچکیا اے۔
ایس گل نوں مَیں استعارے توں باہر لیا کے آکھاں تاں ایسطرح پئی پنجاب
وچ پنجابی بولی لکھی پڑھی نہیں جاندی۔ ایس دی لغت وچ وادھا کرن
والے کم نہیں کیتے جاندے۔ نویں سوچ واسطے پرانے لفظاں دی پنیری
کوئی نہیں لاوندا۔ نویں سوچ والی قلم نوں پنجابی شاخ وچ پیوند کوئی نہیں
کردا۔ نویں بوٹے نہ لگن تاں باغ اُجڑ جاندا۔ ساری دنیا جاندی اے۔
پر پنجابی بولی والا نہیں سمجھدا۔ گونگا بولا جو ہویا وچارا۔ اَن پڑھ بندہ کیہ
جانے۔ کیویں جانے۔ اوہدی بولی نال کیہ ہتھ ہوندا پیا اے۔ ہن تاں
صدیاں دی گل بن گئی اے۔ وچاری پنجابی پہلاں فارسی اگے نوکر باندی

لگی رہی۔ فیر انگریزی اگے بے زبان جانور دی جون بنی رہی۔ ہُن اُردو والے اوہنوں پنجاب دے شہراں وچوں کڈھن لگے ہوئے نیں۔ کیوں جو پنجاب ہن اُردو پنجاب وی ہو گیا اے۔ پر کیہ ہو گیا۔ سو وچوں ست نیانے سکول پڑھدے نیں۔ ہور رُلدے پھردے نیں۔ ایہہ رُلدا پھردا پنجاب وی اک ہیگا۔ اللہ جانے کہن والے کہندے نیں پنجاب وچ دس لکھ توں وی ودھ نیانے دردناک مشقتاں کر دے پھردے نیں۔ اپنی روٹی لئی تے ماپیاں دا ڈھڈ بھرن لئی۔ اک چوکھی ساری تعداد ایتھے بھکھ منگیاں دی وی ہیگی۔ بھکھ منگے ہُن اِک برادری بن چکے نیں۔ کاروبار کر دے نیں۔ آدمی دے نیانے نوں لنگڑا لولا بنا کے بھکھ منگن تے لاونا ہور کیہ اے' روح دی سوداگری نہیں، سو اِک بھکھ منگدا پنجاب وی ہیگا تے روح وِیچدا سوداگر وی، پنجابی اکھواندا اے۔ اِنج پنجاب دے سبھا وچ بھکھ منگی ہے نہیں۔ پر ایہہ کلنک ایہنوں لگا ہویا اے۔ کلنک دھون والا کوئی حالے جمیا نہیں۔ کلنک لاون والے نت ودھ رہے نیں۔ ایسے کر کے کلنک دی کالک وی ودھ رہی اے۔ پنجاب نال دا ظلم ہور کتے نہیوں ہوندا۔ ایہہ ظلم ماڑیاں تے ہوندا اے۔ ڈھاڈے ظلم کر دے نیں، ماڑے کون نیں۔ نیانے غریب قیدی۔ زنانیاں تے پنڈ گراں۔ سو ڈھاڈا پنجاب تے ماڑا پنجاب تاں پرانے ویلیاں توں ہیگا سی۔ ہُن اک غیر پنجابی پنجاب وی بن گیا اے۔ نِرا دلال، گماشتہ، لٹیرا ڈاکو پنجاب وچ آوڑیا اے۔ ایہدا کم قبضے کرن دا اے۔ سیاست زمین فیکٹری ہر شے خرید لیندا اے۔ پر بہتے بندے خرید کر دا۔ ایہہ طبقہ — آہو، ایہہ طبقہ وی بن چُکیا۔ سبھو کجھ خرید لیندا اے۔ پر ویچدا کیہ اے؟ دوشیواں دی تجارت — بھاری تجارت کردا۔

پنجاب دے مفاد وِچ دا اے۔ ہیروئن مافیا نال جڑیا ہویا اے۔

انکھی پنجاب وی اِک ہوندا سی۔ دُلاّ بھٹی، احمد کھرل، بھگت سیاں دا پنجاب۔ شاعر پنجاب دا کیہ کہنا۔ ناں لے کے گلاب کھِڑ دے نیں، بابا فریدؒ شاہ حسین، بُلھے شاہ، وارث شاہ، واہ جی واہ! جے کِتے ونڈ نہ ہو جاندی۔ جے کِتے امرتا پریتم نوں دیس نکالا نہ مِلدا تاں اِک ہور ناں ایسے لڑی وِچ پرویا جاندا۔ بولی دا دِل راضی رہندا۔ ماں دی کُکھ نہ سُکدی۔ پنجاب اپنے آپ نوں لبھ لیندا۔ ایتھے یاد آیا گواچا پنجاب۔ ایہہ اک ہور پنجاب اے خورے اصلی تے اصلے والا۔ اج ایہہ پنجاب آپے اپنے آپ نوں لبھدا پھِردا اے۔ ایہہ پنجاب لبھدا پھِردا اے اپنی تہذیب اپنی بولی اپنے گیت اپنی انکھ اپنی پھُلکاری اپنی شکر چوری تے ہور کیہ کُجھ اپنا۔ ایس پنجاب دی ہوند کیہ اے؟ گواچے پنجاب دی پچھان کیہ اے؟ کوئی پُچھے ذات کیویں گواچی؟ کوئی دَسے دیس پردیس کنج بنیا؟ کِتھے گئی پنجاب دی اروانشی؟ کدوں جیوے گا پنجاب دا پنجواں پُتّر؟

پنجاب تے پنجاب دا کردار

کسے نے پُچھیا پنجاب کِس دا ناں ؟ پنجابی کون ؟ کسے نے دسیا پنجاب اِک دھرتی ۔ سوہنی دھرتی ، پنجابی اک بولی مٹھڑی گڑ دی بھیلی ۔۔ اک لوکائی بڑی سیانی بھوں بھولی ۔ پنجابی اِک بندا ساداہرا ڈھگا ۔ پر ہیں رلیاں پنجابن دیاں اوہ تاں بڑی سچیاری ہیرے ورگی ۔ نار سُنکھی بھوں دُکھیاری ۔۔ پنجاب اِک وسوں دا ناں وی تے ہے ۔ ایہہ وسوں کیہ کُجھ نہیں ۔ مکھناں دا پیڑا ۔ کِتے مرچاں دی کُونڈی ، شہد دا چھتّا ، کِتے زہر دا پیالہ ، پھُلاں دی سیج کِتے انکھاں دی سُولی ۔ جدوں اپنا کجھ رل جاندا تاں ہور کِنا کجھ بن جاندا اے ۔ اِک تہذیب لمیاں ڈونگھیاں جڑھاں والی ۔ اِک دُنیا نویں پرانی ۔ اِک خمیر نرم نروئے سجرے پھُلاں ورگا ۔ پر دوجے پاسے تھوہر دا پتہ ، کنڈیاں نال وِنھیا ۔ گناہگاری دے احساس نال روگی وِچارا ۔ دل پنجاب دا روگی جیویں ہیر دا ہوکا ، کِتے مست قلندر کِتے رانجھے ورگا ۔

کجھ لوکی پنج دریاواں نوں وی پنجاب سمجھدے نیں ۔ اُچے پہاڑاں اُتوں پوڑی پوڑی تھلّے لہندے ندیاں آب دوآبے ، پنج پانی ۔ صدیاں توں ایس دھرتی دے ہانی ۔۔ ایہناں دے ناں سنو ذرا کنے سہیلیاں متراں ورگے نیں ، ستلج بیاس راوی چناب جہلم ۔ ایہہ ناں کیہ نیں ۔ ساز نیں دل دیاں تاراں نوں چھیڑدے چھن چھن چھنک پیندے نیں ۔ داستاناں دے مُڈھ

داستاناں دے انت ۔ رومان دی خشبو، بار بار، روہی روہی پھردی ۔ کتھوں شروع ہوندی کتھے مکدی ۔ لہو وِچ بھجّی ورقہ ورقہ داستاں ایہناں پانیاں دے کنڈے ہو کے بھردی اج وی پھردی ۔ وڈے وڈے شہر نکّے نکّے پنڈ گراں وسدے رسدے کماؤندے کھاندے ایہناں پانیاں دے صدقے ۔ خبر نہیں کیہڑے ویلیاں توں قدرت دے ایس خوبصورت نقشے وِچ ایہہ امرت ندیاں پہاڑاں توں آؤندیاں دھرتی نوں جیون دی لہر دیندیاں اگے سمندراں ول وگدیاں جاندیاں نیں ۔ دھرتی دے بھاگ سبھے دریا شہر تے پنڈ گراں ۔ ایس بھاگ بھری دھرتی دی اِک تہذیب وی ہے ۔ اوہ وی ایتھے ایہناں دوآبیاں روہیاں اندر وسدی ـــ اتھری جٹّی دے مکھ ورگی ۔ ایس تہذیب دے بڑے رنگ نیں ۔ بڑے روپ ۔ کتے ہیر دے پراندے وِچ پروئے موتیاں ورگی ست رنگی چھن چھن چھنکدی ۔ کتے لونگ لشکارا ۔ جھنگ دے رانگلے پیڑھے تے بیٹھی سندور جیہی وہٹی ۔ کتے سنہری رلّی پوچی کوٹھڑی دی رانی ۔ کتے محل منارں والی کتے چُوری دی مہک ، کتے باسمتی دی خشبو ۔ کتے ٹپّا ۔ کتے کافی تے کیہ کجھ ہور نیں ۔

ایسے پنجاب دی اِک روح وی ہے ۔ ایس روح دا بڑا ست اے ۔ ایہہ روح ویلے دی باندی بن کے کدے نہیں رہندی ۔ پر ویلے دی کرنی دے ہتھوں بڑی واری زخم کھاندی اے ۔ ایس صدی وِچ تاں ایہہ روح سنے دھرتی سنے تاریخ تکھیاں تلواراں نال ڈونگھیاں سازشاں نال وڈھ ٹک کے آپس وِچ ونڈ لئی سی ۔ اوہناں نے جنہاں دے VESTED INTEREST ایسے طراں پورے ہوسکدے سن ۔ عوام دی پیاری دھرتی لہولہان کر کے سُٹ دِتی گئی ۔ اجے وی ایہدے زخم رِسدے رہندے نیں ۔ کہن نوں ایہہ سبھ

کجھ اِک سیاسی ونڈ مگروں ہویا۔ پر ایس صدی وِچ دُنیا دے تختے اُتے خاص کر کے ایشیا تے تیسری دُنیا وِچ ایس طرحاں دیاں وڈھ ٹُک والیاں ونڈاں عوام نُوں پُچھے بِنا کیتیاں گئیاں نیں۔ کیوں ایس صدی وِچ دُنیا دا سامراج بدل گیا سی۔ نویں دیاں اپنیاں لوڑاں سن۔ پرانا کلونیل ماسٹر آپ اپنے جنجالاں وِچ پھس کے ہُن رَتا پِچھے ہٹ گیا سی۔ پر اوہدی تھاں نویں سامراج نے سنبھال لئی۔ ایس دی مشین نویں سی۔ بندوق تے تکنیک بہتی SOPHISTICATED بہتی خطرناک۔ پرانی کلونیاں والی دُنیا نویں سِرے توں ونڈی گئی۔ نویں انتظام تھلے لیاندی گئی۔ ہُن نویں اِک سٹریجٹی سی۔ نویں غلام نویں ماسٹرز کئی زمیناں اُتوں تاں گھر والے اُکّا ای اُجاڑ دِتے گئے۔ باہر والے لیا کے وسا دِتے گئے۔

پنجاب نال وی اک حد تائیں اِنج دی ہوئی اے۔ صدیاں توں وسدے لوکی مذہب دے ناں تے لکھاں کروڑاں لوکی گھروں کڈھے گئے۔ قتل کیتے گئے۔ اوس ویلے بچیاں دا ہنا گو لہو ماں دے سینے تے ڈُھلیا اوہدی مثال کِتے نہیں مِلدی۔ اوس ویلے جیہڑے صبر نال جیہڑی سہار نال لوکاں نے اپنے پھٹ جھلے اوہدی مثال وی کِتے نہیوں مِلدی۔ پرانے پنجاب دا کریکٹر ایسے طرحاں دا رہیا وی اے۔ جو دُکھ مصیبت ہووے آپے جھل جاندے نیں۔ رولا رپا نہیں پاوندے کِسے اگے۔ پلّا نہیں اڈدے۔ باہروں ایداں نہیں منگدے۔ ایہہ پنجابی عوام دی صفت اے۔ اوہناں کدے وی اپنے زخماں دی نمائش نہیں لائی۔

ایس ونڈ توں علاوہ پنجاب اِک ہور ونڈ دا ماریا ہویا وی اے۔ ایہہ اندر دی ونڈ اے۔ جس دی کوئی لکیر باہروں نہیں دِسدی۔ پر ایہہ ونڈ وی گھٹ زہریلی نہیں۔ اندر باہر دے مالکاں دی مرضی موجب پچھلیاں کئی

صدیاں توں غلام قوماں دے سماج وِچ اندرلے پاڑ ودھے نیں۔ پنجاب وِچ خاص کرکے پاکستان والے پنجاب وِچ اندرلی ونڈ ات بے انصافی والی ونڈ اے۔ ایہہ زمین توں شروع ہوکے ہر اک پیداواری وسیلے تیکر جاندی اے۔ ایس ونڈ دا فارمولا اِکو ہے بڑا ساداجیہا وی تھوڑیاں لٹی سبھو کجھ بہتیاں لٹی کجھ وی نہیں۔ پر ایس طرحاں دی ونڈ تقسیم نال پنجاب دے پنجابی تاں اک پاسے رہ جاندے نیں۔ ہور کئی قسماں دی مخلوق ساہمنے آن کے کھلو جاندی اے۔ ایس مخلوق وِچ کون کون گنیا جاندا۔ حاکم تے محکوم۔ ظالم تے مظلوم۔ رزقاں روٹیاں والے تے بُھکھے ڈھڈاں والے۔ محلاں ماڑیاں وِچ رہن والے تے چھپر جُھگی تھلے گزارا کرن والے۔ کمائی کرن والے۔ کمائی لٹ لجان والے۔ زمیناں دے مالک چودھری صاحب ہوری اتے بے زمینے مزارعے وچارے۔ مِلاں والے شیخ صاحب تے سستی محنت ویچن والے مزدور نمانے۔ مُلک دی سٹیٹ فورس اِک ہور طرحاں دی ونڈ کر دی اے۔ اوہ ہے ڈنڈے مارن والا ہتھ تے ڈنڈے کھان والی کنڈ۔ ایس طرحاں سماج تے بندا آپ اپنے جان جُثے تے روح سنے ونڈیا جا چکا اے۔ فرد آپ اپنے ذاتی کردار وِچ کھیروں کھیروں ہویا پیا اے۔ سچی گل تاں اینی اے پئی اج پنجاب اندر بڑی ٹٹ بھج اے۔ اج توں نہیں پرانے ویلیاں توں ایتھے ایس طرحاں دے حالات رہے نیں۔ قومی حکومتاں گھٹ ودھ بنیاں۔ حاکم سدا توں باہرلے یاں باہر والیاں دے وائسرائے ہوندے آئے۔ اوہ کدے پٹھان کدے مغل کدے انگریز۔ حاکماں تے لوکاں وِچکار ہمیش توں تہذیبی بُعد دے نال اک چوڑی کھائی بے یقینی بے اعتباری تے بے وساہی دی بنی رہی اے۔ حاکماں ایتھے مالیہ کٹھا کرن ہور فوجی بھرتی لین توں اگے دلچسپی کدے نہیں

رکھی ۔ دوہناں وچکار اِک زمین اک زبان تے سانجھی تہذیب دی تاریخ کدے نہیں بن سکی۔

پاکستان دے ہور صوبیاں وچ وی کجھ تقسیماں تے پاڑ ہیگے نیں چھوٹے وڈے دا فرق ۔ امیری غریبی پڑھے لکھے ان پڑھ ہون دا فرق ۔ کلونیل دور اوتھوں وی لنگھیا اے ۔ قبائلی تے جاگیرداری نظام دیاں پیدا کیتیاں تقسیماں اوتھے وی انسان دُشمن نیں ۔ پر فیر وی تضاد اینا ڈونگھا نہیں بن دا جیہدے نال سماج دی روح ونڈی جاوے ۔ وڈیاں تے نکیاں دی رہتل وِچ مُلکی غیرملکی والا فرق آجاوے ۔ سندھ وچ ویکھو یاں سرحد بلوچستان وچ ۔ کیہ سردار کیہ بھیڈاں چارن والا ۔ کیہ وڈیرا کیہ ہاری اِکو زبان بولدے نیں ۔ اِکو ہسٹری نوں منّدے نیں ۔ اِکو جیہیاں رسماں پوریاں کردے نیں ۔ گھٹ ودھ اِکو جیہا لباس پاوندے نیں ۔ تقسیم دی اقتصادی بنیاد ایہناں قوماں وچ وکھ وکھ طبقے تاں کھڑے کردی اے پر تہذیبی بنیاد اُتّے ایہہ آپس وچ جُڑے ہوندے نیں ۔ ہُن ایتھے مینوں ایہہ دسن دی بہتی لوڑ نہیں پئی اقتصادی بنیاد والیاں تقسیماں بھاویں کِنیاں پکیاں ہون ، کِسے نہ کِسے ویلے اوہناں کھکھل ہوکے ٹُٹّے جانا ہوندا اے ۔ پر تہذیبی بنیاد ویلے نال ہور پکّی ہوندی رہندی اے ۔ زبان ہور تہذیب دا پاڑ ویلے نال ودھدا اے گھٹدا نہیں ۔ ایسے کرکے پنجاب دی خطرناک بورژوازی اپنی دھرتی نال بے وفائی والے کم بہتے کردی ہے۔

ایسے کرکے پنجاب دے خمیر وچ سُولاں کنڈے وی بڑے نیں ۔ ایہہ کنڈے بیجے گئے نیں کئی واری ۔ دوکھیاں نے واری واری ایہناں کنڈیاں دے بی پائے ۔ ایہہ کم باہروں نہیں ہوئے ۔ اندر ولے جیہڑے

جے ایس دھرتی اُتے پراوہناں دیاں وفاداریاں سامراجاں نے خرید لئیاں۔ ایہو جیہے پنجابی دھرتی نوں ماں نہیں زر خرید لونڈی سمجھدے نیں۔ اج دی گل وی۔ پر دوجے پاسے ایس دھرتی دے اپنے سجن پیارے۔ اپنی تہذیب نوں پچھ لاون والے وی تھوڑے تاں نہیں رہے۔ سدا توں ایتھے ایسے طرحاں رہیا۔ اک پاسے ایہہ زمین پنج پانیاں والی لشکراں دی گزرگاہ بنی رہی۔ حملہ آور نوجاں نوں چھاونیاں چھان دی تھاں دیندی رہی۔ جے ایس تلخ سچائی توں زرا پرے ہٹ کے ویکھو تاں ولیاں، بزرگاں، سادھواں، سنتاں دے ڈیرے وی ایتھے لگے رہے نیں۔ ایتھے ایسے دھرتی اُتے اِک اوتار وی اُتریا جس نے حکمت بھری کتاب لوکاں نوں دِتی۔ معرفت دے گیت گائے۔ لوکاں وی زبان وچ اوہناں نال ہِکھیاں گلاں کیتیاں۔ باہروں دوروں وی جو اللہ دے بندے نری کتاب لے کے ایتھے آئے۔ اوہناں نے وی پنجابی زبان تے پنجابی تہذیب دی پچھان کیتی۔ اوہنوں سواریا سکیریا۔ پچھ لائے۔ شاعر فنکارا ایتھے سدا توں لوکائی دے نیڑے رہے۔ اوہناں وِچوں کئیاں نے اپنیاں لکھتاں عربی فارسی ورگیاں زباناں وچ لکھیاں پر پنجاب وچ جیہڑے فناہ ہون توں بچ گئے اوہ پنجابی شاعری والے سی۔ کیہ بابا فرید، کیہ خواجہ فرید، شاہ حسین، سلطان باہو۔ فیر بُلھے شاہ، وارث شاہ اپنے ویلے تے ساریاں ولیاں دے وڈے ناں نیں۔ ایہناں دا کلام امر ہے۔ ایہناں دا ناں لیکے اج اسیں اپنی غریبی لکو سکدے ہاں۔ اپنی تہذیب دا مان وی کر سکدے آں۔ سچ پچھو اسیں ایہہ ناں لیندے وی ایسے طرحاں دی غرض پوری کرن لئی آں۔ ایہہ ساڈا اوہ ماضی اے جس دے پاٹے پچولے دی ہِگڑی اسیں اپنے زخماں تے بنھ کے اپنے آپ نوں تندرست لوکاں نال رلاؤن دا چارہ کرنے آں۔

اُنج ساڈا ماضی وی بہتا محفوظ ناں نہیں۔ اوہدے اُتے حملے ہو سکدے نیں پر فیر وی ایہہ چار، پنج پکّے قلعے حملے کرن والیاں دا حوصلہ توڑن لئی ہیگے نیں۔ اصلی گل تاں اج دی اے۔ ایس نویں دور وِچ میرے وطن پنجاب دی دھرتی اُتے پنجابی ادب لئی کیہ حوصلہ؟ کیہ دلاسا؟ شید کوئی نہیں۔ راہ ڈکن والے بڑے نیں۔ نال چلن والے تھوڑے۔ کہن نوں کروڑاں دی بولی اے۔ پر ایس بولی وِچ پہلی جماعت دا قاعدہ وی پڑھیا نہیں جاندا۔ زبان دی آبرو تاں نہیوں بندی اے جے اوس وِچ لوکاں دی تعلیم ہووے پر ہر اک پدھر تے بندا اوہدے لفظاں دا مطلب سکھے۔ ادب لکھیا جاوے۔ صحافت دے کاروبار چلن۔ نویں علم سائنس ٹیکنالوجی تے معاشیات دے علم نوں سانبھن سمجھن جوگے نویں سانچے بن دے ای رہن۔ INFOR-- MATION میڈیا وِچ پوری بولی دی ورتوں ہووے۔ ایہہ سبھ کجھ اجے پنجاب دا خواب ای اے۔ ایس خواب نوں ویکھن والے وی تھوڑے نیں۔ مَیں سمجھدی آں پنجاب نے اجے کوئی وڈا خواب ویکھیا وی نہیں۔ ۱۹۴۷ء پچھوں پنجابی واسطے حالات بہتے مشکل ہو گئے۔ بڑی ہمت والے سن اوہ تھوڑے سارے جو وگدی نہیری وِچ ساری رات اِک جگدا دیوا اپنی تلی تے سانبھ کے کھڑے رہے۔ اجے تاں شکر ہے اوہناں پِچھے ڈھاسنا ہیگا سی۔ جے کتے ماضی دے 'بابے'، نہ ہوندے تاں اوہ کھلو نہیں سی سکدے۔ ایسے کر کے اج پنجابی لٹریچر دا احوال کیہ دسیئے۔ پنجاب دے سبھ توں وڈے شہر دی سبھ توں وڈی لائبریری چلے جاؤ یاں دوکان، ستوا شلفاں پِچھے اِک بھری شلف پنجابی کتاب نہیں لبھدی۔ چھاپن والیاں نوں پنجابی کتاب نال دلچسپی نہیں۔ پڑھن والیاں دی کوئی تعداد نہیں۔ سارے پنجاب دے تعلیم یافتہ

پنجابی وچ ان پڑھ نیں۔ کِسے ڈگریاں والے کولوں دو سطراں پنجابی پڑھا کے ویکھو اوہدی جان نِکل جاندی اے۔ کدے کِسے صاحب جی نوں دو جملے بولنے پے جان تاں اوہ مشکل وچ پے جاندا اے۔ فیر چنگا ناول یاں افسانہ لکھن والے تاں اُنگلاں تے مُک جاندے نیں۔

شاعری وچ کُجھ وادھا ہے۔ ایس کر کے پٹّی مشاعرے دا فورم ہر زمانے وِچ موجود رہیا تے پچھے صوفی شاعراں دی بھاری روایت وی ہے سی۔ فیر وی پنجابی دا نواں شاعر ایجے ماں نے جمنا اے۔ کُجھ لوکی کہندے نیں جے پنجاب تقسیم نہ ہوندا۔ امرتا جلاوطن نہ ہوندی تاں وارث شاہ دی گدی لاوارثی نہ رہندی۔ اج ایتھے کوئی ہوندا سارے پنجاب نوں اپنا سفنا بنا لیندا۔ دیس دی مٹّی وِچوں مُچگ مُچگ سُچے موتی اپنی کلاوی ڈوری وچ پرو لیندا۔ پنجاب دے سینے دا سوہج بناؤندا۔ ساری تواریخ نوں مُڑ کے لکھدا۔ نویں نگینے لا کے پرانے گہنے چمکاؤندا تے، اج دی اکھ اگے رکھّ دیندا۔ فیر دُنیا آپے نتارا کر دی۔ پنجاب کیہ اے؟ پنجاب دا سفنا کیہ اے؟

پتہ نہیں، ایہہ کیویں ہوندا۔ پنجاب دی روح جو ونڈی گئی سی۔ پنجاب دی بولی غلام ہوئی اوس ویلے جدوں دُنیا اُتے آزادی دے موسم اُترے۔ اِک چھڈ دو زباناں دی گولڑی بنی۔ ایسے کر کے اج پنجاب وچ سوجھواناں دا گھاٹا تاں ہے ای۔ بگڑی تگڑی بورژوازی بہتی ساری ہو گئی اے۔ جنھاں وِچ اپنی دھرتی دی حُبّ نہیں تاں کِسے ہور لئی کتھوں ہونی سی۔ دھرتی قوم تہذیب اپنا ساریاں دی عصبیت بن سکدی سی جے بولی آزاد ہوندی۔ کار مختارہ دی حیثیت وِچ رہندی۔ تاہیوں پنجاب اپنا خمیر اپنے خواب آپ سمجھ سکدا دوجیاں نوں سمجھا وی سکدا۔ سچ آکھیا تہذیبی غلامی سبھ توں ماڑی شے وے۔ ایس

تہذیبی غلامی واسطے اج پنجاب دا دانشور بہتا ذمے دار ہے۔ اوہنوں اپنی امیری
نوں ودھ اپنی ماں بولی دی امیری لئی کمائی کرنی چاہی دی سی۔ دوجی زبان
لکھنی منع نہیں۔ پر دربار دی کُرسی خاطر دلیس دی ترقی وِچ اپنا حصّہ نہ پاؤنا
اِک طرحاں دی غداری اے۔ ایہو جیہے کم پہلاں وی ہوندے سی۔ مُغلاں
دے ویلے لوکی فارسی لکھدے سی۔ دربار دی کُرسی خاطر انگریزاں ویلے انگریزی۔
پر اَج دربار دی کُرسی خاطر روح ویچنا کیوں ضروری ہوگیا اے ؟

سیاسی تے سماجی شعور ہر یک دھرتی اُتے اپنے خاص مزاج دا مالک
ہوندا اے۔ عوام دے سبھاؤ نوں نویں سوچ نال تعارف کراؤنا۔ محنت تے
دانش دی سانجھ نال اِک نویں طاقت بنا کے سامراجی کلچر نوں پچھاڑنا ہر تھاں
ضروری ہوگیا اے۔ پنجاب وچ بہتا ضروری۔ پر کیہ کریئے اوہناں قلم کاراں دا
جیہڑے آپ بڑے REACTIONARY تے شاہ پرست نیں۔ شاہ پرستی
اج اِک وڈی جہالت دا ناں اے۔ کیوں جو اج دے بہتے سارے شاہ آپ
سامراج دے غلام تے گماشتے ہوندے نیں۔ ایہناں دے نیڑے رہن والا
عوام توں دُور رہندا اے۔ اج دے زمانے عوام توں دُور رہنا جہالت تاں
ہے ای جُرم وی اے۔ ایس جرم دی معافی تاں کدے نہیں ملنی۔ سزا ضرور
ملنی اے۔ اج دھرتی دی تہذیب ول پرت کے آونا اپنیاں جڑاں دی
کھوج کرنی۔ آپوں اپنے ورثیاں نوں جھاڑ سوار کے رکھنا ترقی پسندی منی جاندی
اے۔ پر پنجاب والیاں نوں حالے پتا نہیں لگا ایہہ ورثے کیتھے نیں؛ علی گڑھ
وچ کہ غزنی وچ ؟ ایہہ عوام دی گل نہیں دانشور دی گل اے جیہڑا انزا POSE
کردا۔ ایکٹ کدے نہیں کردا۔ سوڈو INTELECT اپنی عقل فکر واسطے
راہنمائی ESTABLISHMENT کولوں لیندا۔ اسٹیبلشمنٹ جو آپ اپنے نویں

پرانے مالکاں دی جوٹھ تے گزارا کر دی پئی اے ۔ پرانی تاریخ ایہناں واسطے کیہ اے ؟ بس شاہی قلعے دا ناں اے ، تے بغداد پیکیٹ نویں تاریخ دا موڑ منیا گیا ہے ۔

اوہ اکھ اجے کھُلی نہیں جو تاریخ نوں اوہدے ثبوتے وجود تے اگے ودھن والے عمل نال ویکھ سکے ۔ پنجاب دی تاریخ بڑی لمی تے گنجھل دار اے ۔ پر ایہنوں ناپن والیاں دے ہتھ وِچ نِکا جنا فیتہ اے ۔ فیتہ کدے ۱۹۴۷ء تے آکے مُک جاندا ۔ کدے ۱۹۰۸ء تے ۔ کوئی بہتا اگے جاندا غوری غزنوی دے حملے گِن لیندا اے ۔ حکمراناں نوں ایتھے معافی اے ۔ اوہ وچارے تاں ہوندے ای اُنھے نیں ۔ اوہ تاریخ نوں اپنے اقتدار نال شروع کردے نیں اپنے زوال نال مکاؤندے نیں ۔ ایس طرحاں دے ٹوٹے کٹنا اوہناں دی مجبوری ہوئی ۔ پر قلم والے دی عقل وِچ ایہو جیہا فتور اوہنوں عقلوں پیدل کر سکدا اے تے جھوٹھ دے پاسے وی لجا سکدا اے ۔ قلم والے نوں ہر صورت سُچا تے سُچا کھا ہوون دی لوڑ اے ۔

اج پنجاب وِچ سچائی دے پاسے کھلون والے قلم کاراں نوں سبھ توں پہلاں اپنی تاریخ دی طاقت نوں تقسیم ہون توں بچاؤنا چاہی دا اے ۔ ایس تاریخ دا دھارا کِسے دے آون جان نال رُکدا مُڑدا نہیں ۔ پر اسیں ایس طرحاں سمجھ کے اپنی قوم دا قد کاٹھ چھوٹا کر لیندے آں ۔ برِصغیر دی تقسیم نال پنجاب اک تاں اِنج ای وڈھیا ٹُکیا گیا ۔ اُتوں تنگ دِل حکمراناں تے اوہناں دی نکمی دانشوری نے بڑیاں چنگیاں شیواں DISOWN کر کے ایس قوم دا اک DEFORM بوتا بناؤن دی کوشش کیتی اے ۔ مَیں اک دو مثالاں دینی آں تسیں منو گے ۔ بہادر تے انکھی پنجاب دے پورو جنھاں ناقابلِ تسخیر کہاون والے سکندرِ اعظم دے

لشکراں نوں کُٹ پھانٹ کے جہلم دے گھمر گھیراں وچ ڈبو دتا۔ ایہہ لشکری پنجاب تے چڑھائی کر کے تاں آئے۔ اگوں سارے ہندوستان نوں اپنے بُوٹاں تھلّے مِدھ گھتن دا جنون ایہناں دے سِر چڑھیا ہویا سی۔ اوہ بہادر پوڑو کون سی ؟ کیہ ایہناں جہلمیاں دے پُرکھے نہیں سی ؟ پر اسیں اج تورٹی انگریزاں دے بنائے ہوئے سکندرِ اعظم دے رعب چوں نہیں نِکل سکے۔ پنجابیاں دا کِسے یورپین لشکر نوں ہرا دینا، ایسطرحاں دی گل انگریز حاکماں نوں وارا نہیں سی کھاندی سو اوہناں جو لکھیا اساں پڑھیا۔ ایسے طرحاں لہور دے پال راجے سن۔ جنھاں پنجاب تے اکھ میلی کرن والیاں نوں اپنی موت تورٹی ڈکیا۔ پر اسیں تاں غزنی دے حملہ آوراں نوں ہیرو مندے ہاں۔ پنجاب دی آبرو واسطے لہو روڑھن والیاں نوں نہیں مندے۔ ایسے طرحاں ہور وی نیں۔ دلّی دے تخت تے بہہ کے پنجاب نوں کلونی دے طور ورتن والے مغل اعظم نوں ونگارن والا دُلا بھٹی۔ انگریز دے لشکر نال ٹکر لینے والا احمد کھرل۔ جلیانوالا وچ عوام نوں لہو لہان کرن والے حاکماں لئی بمب گولے بناون والا بھگت سنگھ جس دی اپنی آزادی پنجاب توں شروع ہوندی سی۔ ایہہ سارے ایسے دھرتی دے جائے۔ ایتھے سُولی چاڑھ دتے گئے۔ اسیں اوہناں نوں اپنی تاریخ دی کتاب وِچ شامل نہیں کر دے۔ اوہناں دی قربانی توں طاقت حاصل نہیں کر دے۔ سگوں لُٹ مار کرن والے INVADERS ابدالیاں دُرانیاں نوں ہیرو منّدے پھر دے آں۔ باہروں جے کوئی حسن ناصر ورگا پردیسی ایتھے کنڈے جُگن آ جاوے۔ اوہنوں گل گھُٹ کے مار چھڈ دے رہے آں۔

ایسے طرحاں اج وی کِنے ای نیں۔ پنجاب دے پُتر جیلاں اندر سولیاں اُتے۔ اسیں اوہناں دی قربانی دا مُل تاں کیہ پاؤنا سی۔ اوہناں دا ناں نہیں

لے سکدے۔ ڈر لگدا اے بھائی۔ مارشل لا، دے سزا یافتہ جو ہوئے۔ کوئی پچھے ایہہ مارشل لا تہاڈی قومی حکومت اے؟ اج ایتھے کِنے دانشور نیں (لیڈی ڈیانا دیاں کہانیاں لکھن والے کِنے صحافی وی) جنھاں نے اوہناں سیاسیاں نال روح دا ناتا جوڑیا اپنے قلم واسطے طاقت حاصل کیتی؟ جے نہیں تاں فیر قلم دی تہمت کاہدے لئی بھائی کاہدے لئی؟

خیر تہمتاں تاں ہور وی بڑیاں نیں۔ سنو لوکی کہندے نیں ۔۔ اپنے پاکستان دے لوکی وی کہندے نیں۔ پنجابی ہتھا کر کے باہر لیاں لئی کم کردا اے۔ باہر لیاں دے مفاداں نوں تحفظ دیندا اے۔ باہر لیاں دی ہسٹری نال موہ رکھدا اے اپنیاں نوں برباد کرن والیاں وِچ کِتے نہ کِتے پارٹی ضرور ہوندا اے۔ ایہہ تہمتاں ست سمندر بھاویں دھو سکدے ہون۔ میرے قلم دی طاقت نہیں۔ مَیں تاں رتا کُو صفائی دے سکدی ہاں۔ بس اینی کُو پئی ایہو جہے کم کرن والے پنجابی عوام تاں نہیں ہو سکدے۔ اوہناں نوں تاں اجے اپنے نِکے نِکے حق اختیار وی نہیں جڑے۔ وڈے کم حکمرانی دانشوری تاریخ نگاری فوجاں دی چڑھائی نیشنل انٹرنیشنل سازشاں وِچ حِصے داری۔ نہ جی ایہو جہے معاملیاں وِچ عوام دا کیہ کم بھائی! ایہہ تاں وڈ وڈیرے مالک حاکم کمانڈر ان چیف تے فیلڈ مارشل قسم دے کردار ہوندے نیں۔ جنھاں دے ہتھ ساریاں گھوڑیاں دیاں باگاں رہندیاں نیں۔ اوہو ایہہ کم کردے نیں تے کر سکدے نیں

پر اِک سوال جے پُچھ سکیے، کیہ ایہو جہے کردار پنجاب توں باہر نہیں ہوندے؟ سندھ سرحد تے بلوچستان دے وڈیریاں وارے کیہ خیال اے؟ چنگا من لیندے آں۔ تہاڈا تے تجزیہ کاراں دا خیال پئی چھوٹے صوبیاں دی بورژوا‌ری وی چھوٹی ہوندی اے۔ اوہ تاں سیکنڈ فورس ای ہو سکدی اے۔

اوہدا اپنا تضاد وڈے صوبے دی بورژوازی نال وی ہے تے اپنے عوام نال وی۔ پر فیر وی دوہناں دا فرق بڑا اے۔ اونا فرق جِنا غدّار تے وفادار وِچکار ہوندا اے۔ اوہ لوکی اپنے عوام نالوں ٹُٹدے نہیں۔ اوتھے طبقاتی تضاد ڈونگھے وی ہون تاں وی زبان تاریخ تے تہذیب اُتّے اوہ تقسیم نہیں ہوندے۔ کیہ سردار کیہ بھیڈاں چارن والا۔ کیہ وڈیرا، کیہ ہاری اِکو زبان بولدے نیں۔ اپنی ہسٹری تے اپنے ہیروز وِچ ملاوٹ نہیں ہون دیندے۔ اوہ بھاویں امیر ہون بھاویں غریب اپنے بچیاں نوں جمدے سار اپنی زبان سکھاوندے نیں۔ ایسے کر کے تاں چاہوندے وی نیں پئی بچّے سکولاں کالجاں دا علم وی اپنی زبان وِچ پڑھن سکھن۔ اپنی زبان دے ادب دا مان کرن۔ اپنی تہذیب دا رچا اپنے کردار وِچ لیکے اگے ودھن۔ جدکہ پنجاب دے تہذیب یافتہ گھراں وِچ دوسری گل ہوندی اے۔ اوتھے بچہ جمدے سار اپنے کنّ وِچ اللہ دا ناں عربی زبان وِچ تاں سُندا ای اے۔ فیر جدوں بولن تے آوندا اے اوہنوں اُردو سکھائی جاندی اے۔ ماں پیو آپ اُردو بولنا شروع کر دیندے نیں۔ کیوں جو پنجابی بولدا بچہ اوہناں نوں اپنا نہیں نوکراں دا بچّہ لگدا اے۔ اوس توں پچھے اوہ سکول جاندا اے —— جی انگلش میڈیم سکول! اوہ سکھنا شروع کردا اے۔ "P FOR "PIG" B FOR "BITCH" - C FOR "CAT" تے سبھو کجھ۔ پر اپنی زبان اوہ کدے وی نہیں سکھدا۔ فیر وی تھوڑا جِنا فیدہ ایس دلیسی بولی کولوں وی چُکدا ہے۔ اپنے گھر وِچ نوکراں نال۔ مربعے اُتّے مزارعیاں نال گل کرن دے کم ایہو پنجابی آوندی اے۔ فیر سارا جیون دلیس دی ایہہ مخلوق وچاری نوکر چاکر مزارعے کمّی ہور سارے غریب غُربے اوہدے لئی اِک دُوجی قوم بن جاندی اے۔ جیویں کدے امریکا وِچ کالے غلام ہوندے

سی۔ کالے غلام جنھاں اُنتے پڑھائی لکھائی منع سی۔ ایسطرحاں دُنیا دے تختے اُتّے اِک شاندار تے خطرناک مثال اِنج دی بندی اے پئی کروڑاں دا وجود رکھن والی اِک قوم اپنی زبان وِچ ان پڑھ رہ جاندی اے۔

ایس قوم دے کردار دا مسئلہ چھیڑنا۔ اوہدا تجزیہ کرنا سوکھا کم نہیں۔ اُنج تے کسے وی قوم دا کردار اوہدے اندرلے طبقیاں نوں وکھ وکھ کیتے بنا کجھ نہیں دیندا۔ جیویں ایاز نے آکھیا: قوم دا کردار اِک بے معنی اکھر جیہڑی قوم۔ روسو نوں جنم دیندی۔ اوہو۔ قتلام کرسکدی۔ الجیریا وِچ۔

قوم دے معاملے وِچ سٹیٹ تے عوام کٹھے نہیں کیتے جاسکدے۔ بورژوازی تے لوکائی وِچ میل نہیں ہوسکدا۔ خاص کرکے تیسری دُنیا وِچ، حکمران طبقے تے عوام اِکو جیہا کردار ادا کرسکدے نیں۔ نہ اِکو جیہا کریکٹر بناوندے۔ ایسے کرکے پنجابی قوم (جے ایہہ ترکیب جائز اے) دے کردار وِچ تضاد بھرے پئے نیں۔ کئی نِکیاں نِکیاں گلّاں توں پتا لگ جاندا اے۔ اِک کہندا ایہہ پنجابی بڑے ACCOM-ODATING ہوندے نیں۔ ہر اِک نال رہ لیندے نیں۔ ہر اِک نوں رکھ لیندے نیں۔ آہو۔ دوجا کہندا، حملہ آوراں نوں وی چنگی طرحاں اپنے شہراں وِچ ACCOMODATE کرلیندے رہے نیں وچارے۔ پر مَیں پچھنا واں۔ اینا وی ACCOMODATAY SPIRIT ۱۹۴۷ء وِچ کتھے سی؟ فیر ۱۹۷۱ء وِچ جدوں ایہہ بنگال گئے سی، دوہاں پاسیاں دے پنجابی دوویں وردیاں پاکے گئے سی۔ اِک مارن والا بنکے دوجا بچاؤن والا۔ چھیکڑ تماشہ وی چنگا لگا اِک دے گل وِچ چھنتراں دے ہار دُوجے دے گل وِچ پھُلاں دے کنٹھے۔ اِک SURRENDER کرن والا دُوجا کراؤن والا۔ چھڈو جی اوہناں دی گل۔ اوہ تاں نِرے فوجی سِگے۔ بندے تاں نہیں ناں۔ چنگا جی چھڈ دینے آں۔ پر

اوہ دُوجی مثال جو اِک جانور دا ناں لے کے دِتی جاندی اے۔ اِک خاص جانور جیہڑا اپنیاں نوں وڈھ وڈھ کھاندا۔ دوجیاں نال وفاداری نبھاؤندا ؛ ہنیں ایتھے وی ساڈیوں شرمسار ہون دی لوڑ ہنیں۔ ایہو جیہیاں مثالاں عوام واسطے ہنیں بنیاں ہوندیاں۔ کردار والے پنجاب دی اصل گل تاں اک ہور اے۔ اوس ویلے دیکھی جاندی اے جدوں اِک افسر اپنے ماتحت نال مالک مزدور نال، زمین والا مزارعے نال سلوک کردا اے۔ پر اوس ویلے وی بس ادھی کمینگی ساہمنے آوندی اے، باقی دا ادھ لُکیا رہندا اے۔ اوس ویلے تائیں جدوں اوہو افسر اپنے توں وڈے افسر ساہمنے جاوے یاں زمین والے نے کسے سرکاری اہلکار اگے حاضری بھرنی ہووے۔

پر اک مرد دا سلوک زنانی نال اِکو واری ساریاں کمینگیاں کڈھ کے ساہمنے لے آوندا اے۔ میل شاونزم پنجاب وِچ سبھ توں بہتا اے۔ فیوڈل اخلاقیات دے پرچھاویں عوام تائیں چلے گئے نیں۔ اک عام جیہا بندا وی جدوں زنانی تے ظلم کردا تاں اپنے چودھری جی نالوں گھٹ نہیں رہندا۔ فیوڈل اخلاقیات دے معیار بڑے خطرناک کیڑے نیں۔ اندروا ندری بندے نوں چٹ جاندے نیں۔ ایسے کر کے پنجابی تہذیب تے کردار دی اصلی مالک زنانی ذات اجے توڑی انسان دے درجے توں بڑی دور سمجھی تے رکھی جاندی اے۔ اجے توڑی اوہ نوکر باندی پیر دی جُتی آکھی جاندی اے۔ اوتھے جتھے مال بہتا اے نوکر باندیاں دا گھاٹا نہیں۔ اوہ گھر دی زینت DECORATION PIECE کہہ کے پرچائی گئی اے۔ کوئی دل والا دل دی ملکہ کہہ کے کدی بنا وی لوئے پر زنانی نوں گھر دی تے زمین دی مالک بناؤنا پنجاب دے آدمی نوں وارا، نہیں کھاندا۔ اوپر والے طبقیاں وِچ تاں سرے توں عورت دا کوئی رول

ہے ای نہیں۔ بس نسل ودھاون لئی ہوندی اے۔ یاں نمائشی گھوڑی گہنے گاٹھے پاون لئی رکھی جاندی اے۔ وچاری مڈل کلاس وچ ہانڈی روٹی توں وکھ اوہدا کم گٹھڑیاں چکنا وی اے۔ عزت آبرو دیاں اوہ گٹھڑیاں جنھاں دے اندر اوہدیاں اپنیاں سدھراں دی سواہ وی بنھی ہوئی ہوندی اے، مچک کے دن رات پباں بھار کھلوتی رہنا اوہدی اصل ڈیوٹی اے۔ ایہہ ڈیوٹی مرد نہیں کردے۔ اوہناں نوں ازلوں منع اے۔ تھلّے محنت کرن تے جان وچن والیاں طبقیاں وچ زنانی اِک پاسے آپ بہت وڈی سپر فورس لے۔ دوجے پاسے لیبر فورس پیدا کرن دا کم وی اوہدے کولوں لتا جاندا اے۔ ایس توں اگے اوہ اپنے مرد دی بے زبان غلام ہوندی اے۔ دُنیا وِچ غلامی دے جنے وی درجے مِلدے نیں پنجاب دی زنانی اوس توں وی اگےّ والی غلامی وچ رہندی اے۔ سامراج سٹیٹ سماج پے ماسٹرز جمع ہور بہت ساریاں پستیاں تے ذِلتاں۔ بوجھ اوہدے سر تے ست گھڑے۔ نہیں ست زمیناں دا بوجھ لدیا ہویا اے۔ فیر کُھر ڈ نچے اُنگلی لگے بچے اگےّ پچھے سارا جیا جنتر گھر دے بُڈھے ٹھیرے روٹی منگدے پیار منگدے ـــ کنے ای ہور رشتے لہو بنیدے بوٹیاں نوڑدے سوہرے پیکے۔ پر اوہ بڑی جگرے والی اے بھائی۔ ایسے طرحاں چومکھی لڑدی لڑدی کدے کدے ہس وی پیندی اے۔ جی پنجاب دی دھی نراش کدے نہیں ہوندی۔ اوہدے اتھرو اوہدا پرسینہ پنجاب دا چھیواں دریا اے جیہڑا دُنیا دی اکھ نوں کدے دِسدا نہیں۔ پر ایتھے ہور کیہ دسدا اے۔ ویت نام دی گوریلی کولوں ودھ جدّو جہد کرکے وی اوہدے حِصّے دی فتح کوئی نہیں۔ اوہدا ناں کوئی نہیں اوہدی خبر کتے نہیں ـــ جیون دا مُکھ دھوتا رکھن لئی بڑی سویرے اُٹھ کے محنت کردی اے۔ بڑی دیر نال سوندی اے۔

صبر سماعت دا سمندر۔ اپنے آرام دا ویلا وی کشٹ وچ لا دیندی اے۔ بڑی خوشی خوشی۔ ایسے کر کے ہر تھاں FICTION وچ کیہ ہسٹری وچ اپنے کردار نال ایہہ سوانی بڑی خاص رہی اے۔ کیہ عشق کیہ سیاست اوہدی تھاں اپنی رہی۔ کیہ ہیر کیہ سوہنی، کیہ صاحباں، کیہ دُلّے دی ماں لدی۔ اج وی نویں دور دی ساری حقیقت نوں پنجابن پچھاندی اے سگوں بہتی سچیت بہتی سوجھی وان دِسدی اے۔ اپنے تے اپنی دھرتی دے گواچے حقاں لئی جدّوجہد کردی سڑکاں اُتے وی نِکل پیندی اے۔ پولیس دیاں لاٹھیاں شاہی قلعے دا تشدّد جیل دیاں ذلتّاں اوہنے جرلئیاں تے جردی پئی اے۔ بڑے حوصلے نال۔ بڑی سوجھی نال اوہنے اپنے پُتّر بھرا تے خاوند عمراں دی قید تے بھیجے نیں۔ آپ اکلاپا کٹدی پئی اے۔ کیسے چنگے دن دی خاطر۔ پر حالے اوہدا سفر بہت لمّا اے۔ زنانی دی آزادی والی منزل بڑی دُور دِسدی اے۔ سارے پاکستان وچ۔ پر پنجاب وچ آزادی دے دُشمن ہے وی بڑے۔ اج وی، ایس ویہویں صدی وِچ وی انسان دی ماں دے انسان ہون تے شک کیتا جا رہیا اے۔ اوہ جیہڑی انسان دے بچے نوں ۹ مہینے پیٹ وچ رکھ کے اپنے لہو دی خوراک نال مکمل کر دی اے۔ اج اوہ بے اعتباری ہو گئی اے۔ اوہدا حصہ پنجواں اوہدی مزدوری تاں سدا توں ادھی سی۔ روٹی وی کدے پورا نہیں رہی۔ پر اج تے اوہدی گواہی وی ادھی کر دِتی گئی اے۔ آدمی دا راج اے بھائی۔ ایتھے سکا پیو انصاف نہیں کر سکدا۔ مُلاں نے کیہ کرنا سی تے حاکم نے کیہ دینا سی۔ پنجاب دی دھرتی اُتے اج عورت نوں حق دین والی گل تاں بڑی دُور دی گل اے۔ رہندے کھوہندے حق کھوہ لین دے منصوبے نیں۔ اوہدے خلاف بڑی

بھاری سازش چل رہی اے ۔ دوسرے درجے دے شہری تاں اوہ ایس سڑے بسے ہوئے سماج وچ پہلاں ای ہے سی ۔ اج تاں چوتھے درجے تے سُٹ دِتی گئی اے ۔ اوہ پنجاب دی اصل شکتی ۔ ایہناں بے انصافیاں تے سازشاں دی خبر اوہنوں پوری ہے ۔ سگوں پورا شعور تے سُوجھ وی ۔ سو اوہنے محاذ کھولھے ہوئے نیں ۔ کِتے عوام دی آزادی لئی کِتے اپنے حق لئی، کِتے اپنے بچیاں دے مستقبل لئی ، کِتے وطن دی سلامتی لئی، کِتے دُنیا دے امن لئی ، کِتے انسانیت نوں مِٹ جان توں بچاون لئی ۔ کِتے قلم دی امانت پوری رکھن لئی ۔ ہر تھاں ہر اک مورچے تے اوہ ٹُردی پئی اے ۔ اوتھے وی جتھے اجتماعی جدوجہد ہوندی پئی اے ۔ اوتھے وی جتھوں آدمی ہتھیار سُٹ بیٹھا اے ۔ زنانی ٹُردی پئی اے ۔ اج دی گل نہیں پچھے وی جنیاں گو تحریکاں ایتھے چلیاں ہِنے محاذ بنے ۔ پنجاب دی عورت اگے آئی ۔ جے کوئی سمجھ سکے کئی غیر جانبدار حلقے سمجھدے وی نیں ۔ پنجاب دے دُکھ دلدّر اوسے دن دُور ہونے نیں جس دن عورت دی آزادی دا سورج نکلیا ۔ ایس روح دے سارے کنڈے اوسے سورج دی لو وچ پِگھلے جانے نیں ۔

پنجاب نوں جے کوئی پچھان سکے تاں دھرتی ، سوانی ، بولی ، تہذیب ایہہ چارے پنجاب ۔ دیاں اصلی شکتاں نیں ۔ چارے ستون ، اندر باہر دے بھار سہار بن کھڑے نیں ۔ دُشمن وی بہتی سٹ ایتھے لا رہیا اے ۔ اندروں کیہ باہروں کیہ ۔ ایہہ دُشمن وی ایتھے پنجاب وچ رہندا ہے ۔ کوئی ٹکیا چُھپیا نہیں کُھلا وی اے تے قابض وی ۔ اوہدے کول فتوا وی ہے بندوق وی اختیار تے دولت وی ۔ مُڑ مُڑ ایہدے سامراجی بوٹاں تھلے مِدھیا جاندا اے ساڈا کیہ کجھ نہیں ۔ آزادی جمہوریت محنت تہذیب دانش ادب سبھو کجھ ۔ ساریاں

خوبصورت نازک شیشواں۔ روح تے دِل دیاں حُسن پریاں۔ دھرتی دے سارے شنگھار بہاراں دے گلاب ڈوڈیاں بِنا کھڑے سُکیاں برباد ہوئیاں۔ کِنیاں انار کلیاں پُوریاں گئیاں۔ ایہہ برباد کرن والے اپنے کردار وچ تاں اِکّو نیں، نوکروی اِک دے نیں۔ پر ناں وکھ وکھ نیں۔ لشکر شاہی، افسر شاہی جاگیر شاہی، دولت شاہی۔ پیر شاہی۔ مُلّاں شاہی تے انصاف شاہی۔ ایہناں ساریاں نے رل کے، اپنے اپنے گندے ہتھ نال ایتھے انار کلیاں نوں دفن کیتا۔ پنجاب دی تاریخ وِچ پنجاب دے خمیر وچ کنڈے نیجے نیں۔ تِکھّے نہر بھرے کنڈے کدی تِکھّی رڑک پاؤندے نیں۔ کون چُکے ایہہ کنڈے؟ عوام دے ہتھ خالی نیں۔ اوہ اپنی زمین اُتے غلام نیں۔ سگوں پنجاب دے عوام تاں گونگے وی نیں۔ اوہ اپنا دُکھ تاں کِسے نوں کیہ دسن، اپنے سِر لگے الزام دی صفائی دین جوگے وی نہیں۔ بنگال توں لیکے بلوچستان تائیں پنجاب نفرت دا نشانہ بنیا رہیا اے۔ ہر پاسیوں اوہنوں دھتکار پھٹکار آئی۔ ایہہ کھٹّی کس نے کھٹّی؟ لشکریاں نے جنھاں دے ہتھ ہتھیار سی۔ افسر شاہیاں نے جیہڑے اینائے والی پلاننگ کردے نیں۔ پر نموشی کس دی؟ پنجاب دے عوام دی۔

پنجاب دے عوام اپنا تاریخ بناؤن والا رول چنگی طرحاں ادا نہیں کر سکدے۔ اوہناں دے ہتھ پیر بنھے ہوئے نیں۔ ہور صوبیاں وچ وی عوام دا حال ایسے طرحاں دا ہے۔ پر فیر وی اوہناں دے سِر تے اوہ بھار نیں جیہڑے پنجاب وچ، فوجاں، پولیساں نے وڈی چارک بیوروکریسی نے شاعر فیوڈل سسٹم تے جاہل مُلّا ازم نے پائے ہوئے نیں۔ ایہہ سارے بھیڑ ایتھے بہت زیادہ نیں۔ فیر وی بنگال کہندا اے اوہدے اُتے ظلم کیتا پنجاب نے۔

بلوچستان کہندا اوہدے اُتے بمب برسائے پنجاب نے۔ سندھ بولدا ساڈے اُتے بندوق چاڑھی، ساڈیاں زمیناں ہتھیائیاں پنجاب نے۔ ایس گل دا کیہ چارا پئی سارے آدم خوراں نے اپنا ناں پنجاب رکھ لیا ہویا اے۔ ایہناں کسے نوں نہیں پتا پئی ایس آدم خور سسٹم نے پنجاب دی اپنی تہذیب نوں کِنّا داغدار کیتا۔ کُدی نیستی پائی اے۔ سارے پنجاب دے کردار نوں گھُن لا چھڈیا اے۔ اپنے بھراواں تے ظلم کرنا۔ ماں دی گالھ کڈھنا۔ عورت نوں بے عزت کرنا۔ ماں بولی دی انکھ توں سکھنے ہونا۔ ایہہ بدیاں ہُن عوام وِچ وی آ گئیاں نیں۔ بھاویں ایہناں دی جڑ تاں جاگیرداری اے۔ ایس نظام نال جُڑیا ہویا طبقہ پنجاب وِچ اپنی کوئی تہذیب پیدا نہیں کر سکیا۔ ایس دی گل کھٹّی نِرلہ VULGERITY تے پسماندگی نیں۔ کلونیل ماسٹرز دے ناجائز بچّے نے ہور کیہ ہونا سی۔ فیر پنجاب وِچ؟ پر بہتا کر کے پنجاب وِچ کیوں؟

تاریخ جو کجھ دسدی اے اوس نوں پتا لگدا اے پئی برّصغیر وِچ انگریز نے بہتی EXPLOTATION بنگالے دی کیتی۔ بنگالہ جیہڑا سیاسی شکست مگروں تہذیبی شکست لئی تیار نہیں سی اوہنوں بھکھّا وی ماریا۔ دُوجے پاسے انگریز نے سبھ توں بہتا NEGLECT بلوچستان نوں کیتا۔ جتھے صوبہ تک نہیں بنایا۔ ایتھے خاص سٹریٹیجی سرحدی علاقے نوں علم تے ترقی کولوں بڑا دُور رکھنا تے اپنیاں چھاؤنیاں واسطے استعمال کرنا سی۔ پر سارے ہندوستان وِچوں جس دھرتی نوں انگریز نے چنگی طرحاں ورتیا اوہ پنجاب سی۔ ایتھے اوہناں نوں دو لوڑاں سن۔ اناج تے سپاہی۔ نہراں دا جال وچھا کے وڈے زرخیز رقبے پیدا کر کے اپنی لاڈلی جاگیرداری دی نینہہ پکّی کیتی۔ پر ایس خوشحالی بدلے اوہناں پنجاب دی روح دا سودا کیتا۔

کسان دے پُتراں دا جوان لہو تاج دی حفاظت لئی۔ اندر باہر دیاں جنگاں واسطے بندوقاں دا چارا تندرست مضبوط مسّل تے رتّالال لہو بے حساباہور کِتھوں لبھدا۔ ایہہ فوجی بھرتی جاگیرداراں دے ہتھوں جبری ہو یا کر دی سی۔ دوہاں عالمی جنگاں وِچ پنجاب دے پُتراں دا لہو روڑھیا گیا۔ کِتے یورپ کِتے افریقہ کِتے برما وِچ محاذاں اُتّے پنجابی بے قدری دی موت مردے رہے۔ اینا ای نہیں ایس وردی نے ہور وی بڑے نقصان کیتے۔ پنجابی نوں ایسی ٹریننگ دتی کہ اوہ پرائی وفاداری وِچ آکے اپنا گھر ڈھا دیندا اے۔ سکّے ویر نوں گولی دے نشانے تے لیاؤندا شرماؤندا نہیں۔ پنجاب دا فوجی نظام انگریز سامراجاں دا شاہکار اے۔ ایس دے ہتھوں کِنّی واری اپنے لوکاں نے زخم کھادے نیں۔ رج رج بدنامی کھٹّی اے۔ ایسے طرحاں پولیس دا حال اے۔ پنجاب پولیس عوام نال اجے وی دُشمنی دا رشتہ رکھدی اے۔ اخلاق کردار دیاں ساراں حدّاں توڑ کے ظلم کر سکدی اے۔ ایتھے مینوں اِک گل یاد آؤندی پئی اے: پچھلی دہائی دی گل اے۔ کوہلو بلوچستان دے اک شہر وِچ سٹوڈنٹ مظاہرے اُتّے فوج سدّی گئی۔ فوج نے اپنی عادت موجب ٹِکا کے گولی چلائی۔ ایہہ مظاہرہ کوئی خاص وڈا وی نہیں سی۔ مشکل نال دو سو نہتّھے طالب علم ہون گے جنھاں اُتّے ٹنکاں توپاں سنے دھاوا ہویا۔ کوئٹے وِچ ایس واقعے اُتّے گرما گرم بحث چل رہی سی۔ اوہناں واسطے بہتی دل ساڑن والی گل ایہہ سی پئی پنجاب دے کِسے شہر وِچ بھاویں لکّھاں ہزاراں دا مظاہرہ وی ہووے کاروائی لئی پولیس آؤندی اے۔ ایتھے بلوچستان وِچ ماڑی ماڑی گل دے واسطے فوج سدلئی جاندی اے۔ کیوں؟ بحث کرن والیاں وِچ اِک پنجابی وی بیٹھا سی۔ اوہنے چنگا جواب دِتا۔ کہن

لگا۔" بھائی تہانوں نہیں پتا پنجابی پولیس پنجاب دے لوکاں نال جو کُجھ کر سکدی اے اوہ بلوچستان دی پولیس بلوچستان دے لوکاں نال نہیں کر سکدی۔ ایسے کر کے ایتھے فوج نوں سِول مورچہ وی سنبھالنا پیندا اے۔ جی اوسے فوج نوں، ماڑی قسمت پنجاب دی! پرانے سامراج دی ٹرینڈ فوج ہُن نویں سامراج دی اکھ دا تارا بنی ہوئی اے۔ نویں سامراج نے کجھ اپنیاں شیواں وی بنائیاں نیں۔ فاشی ڈکٹیٹراں دی طاقت نوں کمک دین لئی اوہناں مُلّا ازم دے کئی ادارے، کئی تحریکاں تے سیاسی ماسک پاؤن والیاں جماعتاں بنائیاں نیں۔ جو عوام دی جمہوریت واسطے تے خطرہ ہین۔ عوام دے مذہب دی پاکبازی نوں وی برباد کر دیاں پئیاں نیں۔ حساب کتاب بڑا لمّا اے۔ گھاٹے ای گھاٹے نیں۔ فیر وی میں کہنی آں پنجاب نوں اصل گھاٹا تہذیبی سطح اُتے بنیا اے۔ گھر دا مال دولت کھو دینا ہور گل اے۔ اپنا آپ کھو دینا ہور۔ اج ساڈے اپنے پاکستان دے لوکی پنجاب نوں گل کر دے نیں۔ آزادی پچھوں جدوں سارے اپنی اصل دی کھوج وچ لگے۔ اپنی بولی اپنی تہذیب دا مُکھ چمکاون لئی کوشش ودھائی۔ پنجاب اپنی نقل تے پکا رہیا۔ سگوں بہتا OCCOMODATING تے COMPROMISING ہو گیا۔ مینوں اِک سندھی سکالر نے پچھیا وی سی۔ پچھیا کیہ مینوں اوہناں دسیا سی پئی پنجاب دا دانشور اپنی بولی وچ کتاب نہیں لکھدا۔ نہ کتاب دی خاطر کوئی رِسک لیندا اے۔ نہ جیل جاندا اے نہ اپنی نوکری کھوہندا اے۔ سیاست لئی ایہو جہے کم بھاویں کر وی لیندا ہووے۔ جد کہ سندھ وچ لوکی عام کر کے کتاب لکھ کے ای جیل جاندے نیں۔ بہت سارے سندھی لکھاریاں نے اپنی بولی خاطر جیلاں کٹیاں نیں۔ میرا جی تاں کیتا کہواں

پنجاب وچ اوہنوں اپنے جوگا ہون کون دیندا اے۔ ماڑا جیہا سر کڈھ لوے تاں اوہنوں نظر لگ جاندی اے۔ اوہ وچارا بیمار پے جاندا اے۔ سِدھا جا کے دربار دی نوکری کر لیندا اے۔ فیر اوہ لوکاں دے نہیں سرکاراں دے کم سوار دا بورڑوازی دیاں لائبریریاں وِچ اپنی کتاب سجاون دی خواہش پالدا اے۔ لوکائی دے پیراں چوں کنڈے چگنا اوکھا کم اے۔ پر کدے تاں کِسے نے کرنا ہویا۔

ایہہ اوکھا کم پرانے ویلیاں وچ وی ایتھے ہوندا سی۔ ایسے پنجاب دا دانشور کدے صوفی، کدے ولی، کدے شاعر بنکے لوکاں نال جُڑ کے کچی مٹی اُتے بہہ کے جیون دی راہ سوکھی کرن لئی کنڈے چُگدا رہندا سی۔ سارے خطے دی ایہو ریت سی کِتے خواجہ فرید ہوندا سی۔ کِتے شاہ حسین۔ کِتے شاہ لطیف سندھ والے شاہ لطیف دی ریت نبھاوندے۔ بہتے بہتے اگے آئے۔ پنجاب وچ شاہ حسین دیاں ریتاں اگے لے کے جان والے تھوڑے رہ گئے۔ سو پنجاب اج وی اپنے نویں شاعر دی اُڈیک وچ اے۔ ایس آسرے نال پئی جدوں ظلم ودھے علم گھٹدا ہوندا اے۔ چھیکڑ وچ کوئی سقراط ورگا، کوئی مسیح ورگا جمدا وی ہوندا اے۔ فیر ایہہ دوویں رل کے دھرتی دے سارے کنڈے چگ لیندے ہندے نیں۔ جیویں اک واری شاہ حسین نے دُتے بھٹی نال رل کے چُگے سی۔ اج پنجاب وچ جیہنے قلم پھڑیا، اوہدے اُتے وی۔ جیہنے سو چ دی سُولی چُمی اے اوہدے اُتّے وی بھاری ذمے واری آوندی اے۔ اج دا لکھاری جے سچیاں گلّاں نہیں لکھدا تاں اوہ کاٹھ دی ہانڈی اگ تے چاڑھدا اے۔ اوہ وگدے پانی زہر رلاوندا اے۔ او ہنے اپنے عوام دا ساتھی کِتھوں ہونا۔

اج بھاویں دیر ہوئی لگدی اے پر ویلا گُھنجیا نہیں۔ تسلّی دی اک گل وی اے۔ پچھے جو وی ہویا جتھے وی کیتا عوام اوہدے وچ پارٹی کدے نہیں بنے۔ بے زبان لوکی۔ کوئی ایہناں ولوں صفائی دین والا نہیں سی۔ اوہ کیہنوں اپنے دل دی دسدے کیویں دسدے۔ پر اپنی کوگواہی تاں چڑیاں کولوں وی مِل سکدی اے۔ جد وی کِسے نے ظلم دی کھٹّی گھر لیاندی لوکائی دے دِل تڑفے۔ اندروا اندری اوہناں ظلم توں نفرت کیتی پر اوہ اپنی آواز اُچّی نہیں کر سکی۔ کیوں جو اوہناں دی زبان سندھ بنگال دے عوام کولوں بہتی مجبور اے۔ اوہدے وچ نہ صحافت ہوندی اے نہ سیاست۔ کِسے نوں پتا نہیں لگدا اصلی پنجاب کیہ سوچدا اے۔ کیہ کہنا چاہوندا اے۔ ایس حساب جے اسیں دیکھیے اِکّو ملک دے عوام اِک دُوجے کولوں وکھو وکھ رکھے جاندے نیں۔ نسل قومیت کلیسا سلطنت تہذیب رنگ، خواجگی دے ہتھ کنڈے بہت سارے نیں۔ پر آپس وچ کمیونیکیشن دا گھاٹا وی بہت زیادہ انگریز دے جان پچھوں عوام نے کٹھا سفر شروع کیتا سی۔ پر اوہ کٹھّے کدے نہ ہو سکے۔ ایہناں نوں اک دُوجے کولوں بے خبر رکھنا ضروری سی۔ ایہدے وچ حاکماں دا فیدہ سی پر عوام دا نقصان ہویا۔ سبھ توں ودھ پنجاب دے عوام دا نقصان ہویا۔ ایس گل دا اج پتا لگدا پیا ہے۔ بنگال وچ فوجاں نے ظلم کیتے۔ بلوچستان تے بندوق چلائی۔ سندھ وچ چھاونیاں چھائیاں۔ پر کِس نے، حکمراناں نے سٹیٹ فورس دیاں مشیناں نے۔ ایہناں کماں وچ مرضی سامراج دی سی۔ مفاد حاکماں دا۔ عوام دے حِصّے دُکھ آئے۔ پنجابی عوام دے حِصّے نموشی۔ پر کِسے نوں پتا نہیں لگا۔ ایس کر کے ہٹّی پنجاب دا قلم والا چُپ کیتا رہیا۔ صحافت جھوٹھ بولدی رہی۔ کِسے نے اُٹھ

کے ایہناں پھوڑیاں دی جراحی داکم نہیں سانبھیا۔ مینوں یاد اے ۱۹۷۱ء وچ کجھ مضمون ترقی پسند حلقیاں ولوں آئے سی۔ پر تابڑ توڑ کتاباں سرکاری دانشوراں ولوں آئیاں۔ نیشنل سنٹراں وچ اوہناں دیاں نقاب کشائیاں تبصرے تے چرچے ہوئے۔ ایہہ کتاباں بے مثل جھوٹھ دے دفتر سن۔ جھوٹھ جیہڑے وڈے عالمی جھوٹھیاں وی نہیں سی بولے۔ اوہ "SOCALLED" پاکستانی قلمکاراں نے لکھ چھڈے۔ "GUILTY CONCIENCE" ہور کیہ کردا۔ مشرق والا پاکستان عوام دا وطن سی۔ اوہدا تعارف پنجاب دے عوام نال کدے نہیں ہویا۔ ۱۹۷۱ء وچ اوتھے جو کجھ ہویا اوہدے بارے دانش وراں نے نہ جمہوریت دی گل کیتی۔ نہ اقتصادی معاملاں دی نہ زبان دی نہ تہذیب دی۔ بس اکو گل۔ اسلام دا گھاٹا۔ جی اسلام نوں خطرہ تے بنگال دی غداری۔ کیہ ایہہ ڈیفنس پنجاب واسطے سی؟ یاں جرنیل ٹولے واسطے؟ ایہو جیہے قلم کار دا اپنا رول کیہ لکھیا جاوے۔ اوہناں نے کنڈیاں نوں کھاد پائی۔ زہر دے بوٹے پالے۔ ہور کیہ؟ جھوٹھی کتاب توپ دے گولے نالوں وڈا زخم لاسکدی اے۔ جھوٹھا دانشور جرنیل کولوں ودھ ظلم کماؤندا اے۔ اوہ عوام نال چھل کردا اے۔ اوہناں نال رل کے جیہڑے پنجاب نوں اپنی پراپرٹی بنائی پھردے نیں۔ پنجاب جنھاں واسطے مرن جین دا معاملہ نہیں۔ جس ہسٹری نال اوہ اپنے آپ نوں جوڑدے نیں۔ اوہ نری مملکت یاں ملکیت دی ہسٹری اے۔ زمین دی کہانی اے۔ نہ عوام دی بانی۔ ایسے کر کے تاں پنجاب دی بورژوازی آپ دنیا نالوں پچھے رہ گئی اے۔ لوٹی پان توں اگے اوہنے کوئی کم نہیں کیتا۔ پیسے بنائے ایتھے۔ پر جمع کیتے باہر لجا کے۔ اج وی ایہناں نوں اپنی دھرتی کولوں ودھ اعتبار یورپ امریکا

دے بنکاں دا اے۔ پنجاب دے ایہہ مامے بُرے ویلیاں وچ نس وی جاندے ہوندے نیں۔ چنگے موسماں وچ آوندے نیں۔ پکنک مناؤن شکار کھیڈن تے رلیاں لاؤن۔ ایہہ کوئی نیشنل بورژوازی نہیں۔ انگریز دیاں اوہناں پیڑیاں دا بچ کھچ اے جنہاں واسطے آچیسن کالج کھولھ کے ساری لوکائی نوں ان پڑھ رکھن دے پلان بنے سی۔ پنجاب نوں نری گرین بیلٹ بنا کے ہور طرحاں دی انڈسٹری ٹیکنالوجی توں خالی رکھیا گیا۔ ہنر گُن سارے گوا کے روزگار لئی بس موٹی مزدوری یاں فوج پولیس دی بھرتی۔ غریب عوام بے زبان ڈھگے۔ جنہاں دی نتھ جاگیر والے دے ہتھ ہوندی اے۔

مڈل کلاس جیہڑی دانشور جمدی ہوندی اے اوہ ایتھے کدے ناں بن سکی۔ اج وی مڈل کلاس دے ناں تے جو کجھ ہیگا اوہ اک مصنوعی طبقہ اے۔ انکیوبیٹر دا بچہ۔ جنہوں ماں دے پراں والے نگھ دا پتہ نہیں۔ فیر اپنیاں جڑاں نال جُڑ کے رہن والا فنکار دیسی بولی وچ ای پیدا ہو سکدا اے۔ ادب شاعری بہتا کر کے ایتھے اک چسکا اے۔ ناں دی وڈیائی دا ذریعہ وی ہو سکدا اے۔ COMMITMENT اپنی تہذیب نال تے وطن دے لوکاں نال اوہناں دی وی گھٹ جیہڑے COMMITMENT دی گل کردے نیں۔ کیوں جو ایہہ اک پیدائشی رشتہ اے۔ ایہنوں ہتھاں نال بنایا نہیں جا سکدا۔ ساری گل پچھے تاریخ وچ چلی جاندی اے۔

تاریخ لکھن والے کہندے نیں سارے ہندوستان وچوں انگریز نے پنجاب نوں بہتا پیار کیتا۔ تسیں کہوو گے تاں ہیوں اوہنے جلیانوالہ تے گولی چلوائی سی۔ پر اوہ تے عوام دی گل ہوئی نا۔ میں ایتھے خاص ٹرمینالوجی دے حوالے نال کہندی پئی آں جس وچ سارے وڈے وڈیریاں نوں بورژوازی

نے اُچی دانشوری نوں پنجاب آکھیا جاندا سی تے عوام نوں "پنجابی"۔ سو اوہناں اپنے پنجاب نوں اُچی انگریزی پڑھائی۔ لاہور وِچ کالج کھولے۔ نال نال آکسفورڈ کیمبرج دے دروازے وی کھولے۔ مڈل کلاسیاں دے شعر ادب لئی اِک مہذب زبان دا بندوبست کیتا۔ انجمن پنجاب ورگے ادارے بنا کے نمی دانش دی نپیری دتی۔ لکھنؤ جیہے شہراں توں منگوا کے پلانٹ کیتی۔ اُردو مشاعرے دیاں بنیاداں پئیاں۔ لاہور اُردو دا تیسرا وڈا مرکز بنیا۔ انگریزاں ورگی انگریزی لکھنؤ ورگی اُردو پنجاب بولدا رہیا لکھدا رہیا۔ ایہہ سبھو کجھ پاکستان بنن توں بہت پہلاں ہو گیا سی۔ دولت والے انگریزی وِچ دانش والے اُردو وِچ رَچ وس گئے۔ عوام دے پُتر، گھر دے اندر اپنیاں بندوقاں اگے باہر ہٹلر دیاں توپاں ساہمنے۔ باقی جو بچے چودھری جی دے کھیتاں دے کامے۔ سٹیشناں دے قلی۔ سڑکاں دے مہتر بن گئے۔ ایہہ اوہناں "فیئر پلے" ورگے پلان نال کیتا سی۔ فیر ویلے دا اپنا فیئر پلے اِنج ہویا پئی نہری زمیناں نوں کلر کھان لگ پئے۔ زمیندار بانیئے دا مقروض ہو گیا۔ بانیا ہندو سی اوہنوں کڈھ کے مسلمان نے پاکستان بنا لیا۔ پنجاب تقسیم ہو گیا۔ عوام دے پُتر کامے دے کامے ای رہے۔ کجھ مڈل ایسٹ دے بھورے چُگن ٹُر گئے۔ فوجاں ہُن آپ ہٹلر بن گئیاں سن۔ تہذیب دے پاسے اُجاڑا پے گیا۔ خواجہ فرید دی پیڑھی مُک گئی۔ وارث شاہ دی نسل ختم ہوئی۔ گماشتہ سرمایہ داری جم پئی۔ اُردو نے پنجاب نوں کجھ منافع دتا ضرور۔ اقبال پیدا ہویا۔ اقبال ہندوستان دا شاعر ہویا۔ شاعرِ مشرق وی ہویا۔ شاعرِ آفاق وی۔ پر اوہ پنجاب دا شاعر نہیں ہویا ـــــ فیض انٹرنیشنل فیم لے گیا۔ ترقی پسند دُنیا وِچ اوہدی شاعری اِک تاج محل بن گئی۔ پر کیہ اوہدی شاعری اوہدے وطن

دی مٹّی دا عطر کھچ سکی ؟ اج کیہ اے ؟ ایہناں دوہاں نوں کون ورتدا پیا اے ؟ اک نوں سرکاری ادارے دوجے نوں بورژوازی دے برل شوقین اپنیاں محلاں وچ رنگ بھرن لئی گواکے سُن دے رہندے نیں۔ پنجابی عوام واسطے ایہہ دوویں شاعر انجان تے پرائے رہ گئے نیں۔ اوہ گونگے وی نیں۔ انگریز نے جنگی طرحاں ورتیا سی۔ مارشل لار نے وی ورتیا۔

اج وی جدوں سبھو کجھ اگے آچکیا اے۔ اج وی ایتھے بہت سارے سرکاری غیر سرکاری ادیب ایس گل دا چنگا چوکھا پروپیگنڈا کردے نیں کہ پنجابی اُچی پدّھر دی پڑھائی لئی یاں سائنس ٹیکنالوجی دے کماں لئی اک ماڑی تے نکاری زبان اے۔ اج اوس ویلے جدوں نال دے پنجاب وچ کئی یونیورسٹیاں پی ایچ ڈی توڑی پنجابی زبان وچ کم کردیاں پئیاں نیں۔ دُنیا بھر دے کلاسکیس پنجابی وچ ڈھالے جارہے نیں۔ ایتھے اج وی انگریزاں دے ویلے دے x ＥＬＦＭＭＯＣ پلڑے پئے نیں۔ سگوں پچھے ۴۰ ورہیاں وچ ہور پکّے ہوگئے نیں۔ پاکستان بندیاں سار جدوں اردو قومی زبان قرار دتی گئی۔ ایتھے تاں جیویں آس مُک گئی۔ پر دُوجے صوبیاں وچ اپنی زبان وی حُب ہور ودھی۔ اوہدے حق حفاظت لئی بڑی جدّوجہد ہوئی۔ لوکاں نے اپنی شناخت تے تہذیب واسطے خطرہ محسوس کیتا۔ اپنی ماں بولی دے پیار لئی گولیاں کھادیاں۔ جیلاں جھلیاں۔ پنجاب وِچ اِکو چُپ۔ اوہو پرانی بے حسی۔ ایہو جیہے حالات وچ بڑی ہمت سی۔ اوہناں لکھاریاں دی جیہڑے تھوڑے سن پر بھتیاں اوکڑاں ہون تے وی اپنی بولی نوں پچھ لاوندے رہے۔ گھُپ ہنیرے تے وگدی ہنیری وچ اک دیوا تلی تے سانبھ کے کھلوتے رہے۔ ایہہ ماں بولی دی خدمت

سی۔ تے قربانی۔ بُرے ویلے کِسے ماڑی دِھر نوں سہارا دین والی گل۔ نری اپنے خمیر دی طاقت نال۔ نہیں تاں۔ اوس ویلے پنجابی لکھاری لئی کوئی ENCOURAGMENT کیہ ہونی سی۔ چنگی خاصی SNOBRY دا ساہمنا ہے سی۔ پر فیر وی اک ولولے نالوں کئی ولولے وی ضرور نیں۔ پنجھی تریہہ ورھے پچھوں سٹھ دی دہائی وچ جا کے پنجابی لکھاری دی تعداد وچ تے حوصلے وچ چنگا وادھا ہویا۔ اوس ویلے پنجابی قوم نوں کجھ سوجھی وی آئی۔ اپنے آپ ول اوہناں دھیان وی دتا۔ INTELECTUAL دے وچ پنجابی ادب واسطے اِک نواں TASTE بن گیا۔ ایہہ گل میں اِک جائزے دی بنیاد اُتے کہندی پئی آں۔ پچھے جیہے فرخندہ لودھی نے اپنے اک مضمون وچ پنجابی ناول دی ترقی دا سلسلہ ٹریس کردے ہوئے ایہہ نتیجہ کڈھیا پئی بہتوں بہتا ناول تے ہور ادبی لکھتاں وی سٹھ دی دہائی وچ لکھیاں گئیاں۔ ایسے دہائی وچ پنجاب دی تہذیب بارے وی کھوج ہوئی، سوچ تے وی چنگا نکھار آیا۔ کیہ ہویا سی ایس خاص دہائی وچ؛ جے تہانوں یاد ہووے۔ ساڈے ساریاں دے جیون وِچ اِک باری کھُلی سی۔ جمہوریت دی باری تازی ہوا دا اک بُلّا اندر آیا سی۔ لوکاں نے پھیپھڑے بھر کے ساہ اندر کھچیا سی۔ اپنی سوچ سوچی۔ اپنی بولی وچ کجھ کم کیتے۔ اوہناں دناں وچ سندھی وچ سندھی زبان لئی اِک تحریک بنی جیہنے چنگی کھٹی کھٹ لئی۔ پنجابی وچ تحریک تاں بنی۔ پر فیر وی تھلاں وچ برساتاں لگیاں۔ زمین وتر ہوئی۔ کِسے کِسے نے بی کیریا۔ نِکیاں نِکیاں نویاں نویاں بُوٹیاں پھُٹ پئیاں۔ اپنے حق حساب دی گل ہر پاسے چلی۔ اگے ودھن دا عمل شروع ہویا۔ ادب شاعری وچ نویں موسماں دی خشبو آگئی سی۔ جیلاں دے پھاٹک

دِلاں دے جندرے کھُلے۔ لوکاں دا ہوراں کجھ اُچّا ہوگیا۔ پر قسمت ساڈی! بڑی چھیتی سامراج نوں پتا لگ گیا۔ ایہہ قوم بڑی اتھری اے۔ جمہوریت دی راہ کھُلی رہی تاں اپنے چھڑپے ماردی نے بڑی دُور نِکل جانا اے۔ اوتھے جتھے سامراج دے ہتھ نہیں پہنچ سکدے۔ ایتھے تاں سورج وی اپنے اختیار کر لینا اے۔ بڑی چھیتی اوہنے اڑنگی دِتی۔ بڑی چھیتی اک ہور مارشل لاّ لوا کے جمہوریت نوں سنگل لا دتے۔

اوس تھیں پچھے کیہ رہ گیا، نھیرا گھُپ۔ اندر باہر نھیرا دُکھ، سارا ملک سارے لوکی بندوقاں نال ہِک کے بند کوٹھڑی وچ ہبڑ دتے گئے۔ نھیریاں کوٹھڑیاں وچ تحریکاں مر جاندیاں نیں۔ جذبے کملا جاندے نیں۔ نویں سوچ نے کتھوں جمنا ایہن پوری دہائی ہون نوں آئی اے۔ اسیں سارے صوبے ساریاں قومیتاں، کُل عوام، سنے بچیاں۔ سنے زباناں بولیاں اسیں غلامی کنڈے پٹے آں۔ اک بھیڑی غلامی۔ بھیڑیے دا کالا سیاہ رِچھ ساڈی سر دل تے بیٹھا ہویا اے۔

سوچ کے ویکھو اپنے پر اسیں کیہ کردے رہے۔ مونہہ ساڈے سیتے ہوئے ہتھ بنھے ہوئے اکھاں اُتے کھوپے اسیں گُٹ کھاندے رہے۔ ذلت اَت دی ذلت اساں سہہ لئی۔ ساڈے وِچوں جیہڑا بولیا اوہ وی جیہنے مارن والے دا ہتھ ڈکیا اوہ وی قلعے گئے، پھٹے گئے۔ نفرت نفرت! شدید نفرت!! پورے ستو مہینے کِنّے دن کِنیاں راتاں غصہ ساڈے دِلاں نوں لوہندا رہیا۔ تتّے لونے پانی نے ساڈیاں اکھاں ساڑ سُٹیاں۔ اج اسیں کھڑے آں اپنے آگرڈے ہوئے جُثّے نال پچھے مُڑ کے ویندے آں۔ کیہ رہ گیا پِچھے؟ ساڈے نال انج دی ہوئی کیوں؟ کون دسّے؟

ساڈے ہتھ وچ ویلے دی ڈور نہیں۔ فیر کیہ اے ؟ کجھ مرثیے نیں،
کجھ ظلم دیاں داستاناں، کِسے کِسے نے لکھیاں۔ اسیں کوئی پینڈا نہیں کٹیا۔ پر
ساڈے پیریں کنڈے ای کنڈے چھالے ای چھالے۔ کنڈ ساڈی ننگی
جنڈ ساڈے کھُلّے کُرتا لیر و لیر۔ شاہ جوان دا جُثہ ویکھو نیل و نیل۔ ایہہ سارے
اسیں آں۔ کیہ ایہو ساڈی پچھان اے ؟ تے ایہہ ساڈے نال کھڑی ساتھوں
چھوٹی اک ہور نسل کدی FRUSTRATED گئی اُکھڑی اُکھڑی۔ جے سبھ
کُجھ ٹھیک رہندا تاں اج ایس نسل نے جوان ہونا سی۔ پر ایہنوں تاں نشے
دی لت وی لگ گئی اے۔ کیہنے لایا ایہہ نشہ ؟ اوہناں نے جنھاں ساڈی کنڈ
تے کوڑا ماریا۔ دیکھیا تسیں سامراج دا غلام کدی ماڑی سازش کر سکدا اے۔
کون نیں ایہہ جنھاں قوم نوں برباد کیتا ؟ کیہ آکھیا پنجابی ؟ کیویں منیے ؟ جے
من لئے تاں فیر اسیں آپ کون آں ؟ اسیں ساڈھے چار کروڑ زخمی ؟ رب
داناں ! سندھ والیو، بلوچستان والیو تُسیں وی اوسے جیل وِچ ڈکے
رہے او۔ ساڈی پچھان تاں کرو۔ تُسیں سانوں نِرا عوام نہ آکھو پنجابی عوام
سدّو۔ تے اوہ ظلم کرن والے اوہ وی ایتھے ای نجمے سی۔ ٹھیک اے۔
ایس دھرتی اُتّے سپ وی تاں جمدا ہے۔ اوہنوں کیہ آکھو گے ؟

اج ایتھے کھلو کے کیہ دسیے ویرا۔ اینا چر اسیں جیلاں بھریاں کوڑے
کھادے۔ پر کاہدے لئی ؟ کیہ اپنے دل دیاں گلاں لئی یاں اپنی دھرتی
دے کِسے دُکھ لئی یاں فیر اوس نِکی جنی جمہوریت لئی جیہڑی بھادوں دی
بدلی وانگ آ کے برس گئی سی ؟ باہر دے لوکی سانوں ضمیر دے قیدی کہندے
نیں رشید ایس کر کے پئی ساڈے کولوں نکلیا کجھ نہیں۔ بس نِری سُکّی
سوچ۔ جیون دے تازے خواب کِتنے ہے نہیں۔ پر ایہہ دل دی رڑک ؟

ایہدا پتا نہیں لگدا۔ ایس ویلے تاں نفرت ای نفرت بھری ہوئی اے۔ ہور کوئی کھٹی نہیں۔ کوئی تحریک نہ جدّوجہد۔ جیل دے کٹھ یاں پھوڑی دے کٹھ توں وکھ کوئی کٹھ اسیں نہیوں کیتا۔ گردناں دے پھندگالن لئی غصّے دی اگ وی نہ بالی۔ اجے تائیں دکھ نوں طاقت وچ تبدیل کرن دی کیمیا توں بے خبرے ای آں۔ اسیں پنجاب والے جنھاں نوں دل دی گل لفظاں وچ اُتارنی وی کِتھے آوندی اے۔ غضب سائیں دا۔ اینے سال! نری بندکوٹھڑی نری گٹ۔ نِری چُپ۔ نرا غصّہ لبس، پر گھاٹا کِنا؛ گھاٹے دی گل نہ کرو۔ کوئی من سکدا وی نہیں۔ گِن کے ویکھ لو وا اٹھ کروڑ انساناں دے اٹھ سال۔ چونہٹھ کروڑ ورھیاں دے کِنے دیہاڑ؛ اج والیاں دے۔ تے اوہناں دے جنھاں کل نوں جمنا اے۔ اوہ سدّھراں اوہ جذبے جنھاں دے پُھل کھِڑن توں پہلاں سُک سڑ گئے۔

"پچھلی دہائی جیہڑے مُکھڑے جوان دِسدے سی اوہ اج بُڈھے ہو گئے نیں۔ اگوں جنھاں جوان ہونا سی اوہ ودھے پُھلے نہیں۔ وڈا المیہ، ڈونگھا دُکھ! مستقبل کِتھے؛ قوم دا کردار کھیروں کھیروں بندے دا کردار ریزہ ریزہ لوکی اِک دُوجے نوں وڈھ وڈھ کھاندے نیں۔ مِدھ مِدھ ماردے نیں۔ پر کندھ نہیں ڈھاؤندے۔ شید ایہہ وی کوئی روگ اے۔ اندر باہر نفرت نال لوسیا گیا اے۔ لُوں لُوں بنھیا پیا اے۔ تخلیق کِتھوں تحریک کیہڑی؛ سُنیا نہیں پھانسی دے تختے گھاہ نہیں اُگدی۔ قبراں والی چُپ وچ جوان سوچاں نے کِتھوں جمنا سی۔

ہُن تاں دُشمن آپ وی بُڈھا ہو گیا اے۔ پر اجے وی اوہدے رگلچ ساڈی لوتھ اُتّے اکھاں گرم کیتی بیٹھے نیں۔ کھالین دیو ایہناں نوں باسی

ماس۔ مَیں تاں صاف کہندی آں ہُن سانوں ساریاں نوں مُڑ کے جمنا چاہی دا اے۔ اِک نواں جوان پنجاب۔ آہو پنجاب دا مُڑ کے جنم لینا ضروری اے۔ نویں جنم دی تیاری نویں کنک دے موسماں وِچ۔ آؤ اج اپنے انگ دیاں ساریاں لیراں لاہ کے بھانبڑ لا دیئے۔ اپنی اگ چوں مُڑ کے جمئے۔ ہاں مَیں کہندی آں مُڑ کے جمئے !!

فیر اک دن سورج وی اپنا ہو جاوے گا۔ تارا تاں چنگا ہو گیا اے۔ کفارا وی ہو گیا اے۔ ایدکاں ہتھیاں لاساں پنجاب دی کنڈ تے پٹیاں نیں۔ قاتل دی بانہہ بہتی ایتھے تھکی اے۔ اسیں جاندے ہاں۔ کوئی جانے نہ جانے۔ اساں مزاحمت کیتی اے چُپ چپیتی۔ جیلاں بھریاں چُپ چپیتیاں۔ بھانسیاں جھوٹیاں چُپ چپیتیاں۔ کیہ اے چُپ وی کوئی طاقت ہوندی ؟ پتا چل جاوے گا۔ جس دِن ایہہ چُپ بولی۔ جس دِن ایہہ صبر ٹُٹا۔ کوئی بڑا ڈاڈھا دن ہووے گا۔ اوہ حساب والا بے حسابا دن۔ جیہنے صدیاں تُھل کے رکھ وِیناں نیں۔

اج بھاویں فرق چوکھا پے گیا اے۔ ہُن پنجاب نوں ورتنا ایڈا اسان نہیں رہیا۔ پر اِک مسئلہ اندر واندری بڑے منفی اثر والا دشمن ایہدے کولوں فیدہ چُک سکدا اے۔ اوہ ودھدی ہوئی مایوسی اے۔ نِریاں خواہشاں کرن والے نراش ہوئے پھردے نیں۔ ایہو جیہیاں نال گل وارے گل کرو تاں اوہ تھڑک جاندے نیں۔ کیہڑا مستقبل بھائی۔ کس دا مستقبل ؟ اسیں تاں عمراں ونجا بیٹھے آں۔ بارھیں برسیں، اوہ کہندے نیں، بارھیں برسیں رب رُوڑی دی وی سُن لیندا اے۔ ایتھے تاں کئی باراں برس بن واہی ہو گئے۔ کئی نسلاں دی ترقی دا ویلا خالی لنگھ گیا۔

ایہو جیہی FRUSTRATION تاں ہونی سی ۔ نرا انتظار بندے نوں تھکا چھڈ دا اے ۔ پر جے انتظار نال نویں تازے خواباں دا میلا وی لگا رہوے تاں دل لگا رہندا اے ۔ تحریک نال طاقت بندی رہندی اے ۔ کوئی ویلا سی اساں وی خواب تکّے سن ۔ ہُن تاں پچھّے پرت کے تکدیاں ڈر لگدا اے ـــ فیر وی کوئی پچھّے اِڈا چپ کیتا انتظار کس گل دا ؟ کسے پیغمبر دے آون دا ؟ سانوں بھُل کیویں گیا ۔ ایتھے مسلمان آبادی وِچ پیغمبر تاں آ نہیں سکدا ۔ پر جے تُسیں عوام کول جاؤ ۔ اوہناں دی طاقت نوں سمجھ لوو ، اوہناں دی ہسٹری نوں من لوو تاں اِک چنگی تبدیلی ایتھے آ سکدی اے ۔ عوامی جمہوریت لوکاں ولوں لوکاں واسطے لوکاں دی اپنی طاقت نال ۔ ایس جمہوریت وِچ سارے فیصلے ، گل اقتدار لوکاں دے ہتھ وِچ ہوندا اے ۔ حق داری اوہناں ساری دی جیہڑے محروم رکھے گئے ۔ جنھاں دی محنت لُٹی گئی ۔ اوہ سارے انسان ایس جمہوریت وِچ عزت دار ہوندے نیں جنھاں نوں ڈھگے جان کے صدیاں توں اوہناں دی گردن تے جو رکھی ہوئی اے ۔ بورژوازی توں چھُٹ کے سارے طبقے ساریاں قومیتاں ، سکولاں توں محروم مزدوریاں کر دے سارے بچے ، انسان دے درجیوں تھلّے سُٹیاں ہوئیاں ساریاں عورتاں عوامی جمہوریت وِچ آزاد ہو سکدیاں نیں ۔ ایسے جمہوریت وِچ اناج بیجن والے پھلدے نیں ۔ کنڈے بیجن والے سُک سڑ جاندے نیں ۔ پر ایہہ جمہوریت پرچی نال نہیں انقلاب نال آؤندی اے ۔

پنجاب نوں بڑی چھیتی ایہہ جمہوریت لبھ لینی چاہی دی اے ۔ ایس طرحاں اوہدا گواچا آپ وی لبھ سکدا اے ۔ سندھ دے عوام نال رل

کے بلوچستان دا ہتھ پھڑکے ۔ اِکو رستہ پاکستان دی سلامتی ول وی جاندا اے ۔ ایسے جمہوریت وِچ عوام تقسیم نہیں ہوسکدے ۔ نہ گھروں کڈھے جا سکدے نیں ۔ نہ کسے دا گھر بار کھوہ کے دوجیاں نوں الاٹ ہو سکدا اے ۔ بس عوام دی جمہوریت ولوں اِک مکمل آزادی دا چارٹر مِل سکدا اے ۔ آزادی قلم واسطے، ڈکے ہوئے لفظاں واسطے ۔ بند کیتیاں ہوئیاں سوچاں واسطے ۔ دلاں دی گل واسطے ہور، ضمیر دے قیدیاں واسطے ۔ ایسے جمہوریت وچ اوہ دستور ساجے جاندے نیں جنھاں موجب نکی توں نکی جھوک غریب توں غریب پنڈ اپنی شناخت لئی اپنی ترقی دے حق لئی اپنی سوچ اپنی ثقافت تے اپنے ٹیلنٹ لئی اونا ای خاص اونا ای معتبر منیا جاندا اے جناّ کوئی تخت کوئی دارالخلافہ ۔ ساری دُنیا تے، اج انسان دا سبھ توں وڈا ادرش امن عوام دی ترقی، عوام دے فیصلے، عوام دی طاقت نال حاصل ہوسکدا اے ۔ سامراج دی شکست عوام دی فتح ساری دھرتی دے امن دا خواب اے ۔ مہان خواب ایہہ خواب ایہہ آدرش ایس دی مہانتا دسن واسطے لفظ کدے پورے نہیں ہوسکدے ۔ ظلم تے امن کٹھے کدے نہیں ہوندے ۔ تھوڑے سارے لفظ ہور لے کے ایس معتبر پرھیا دے ساہمنے اپنا کہن دی اجازت مِلے تاں کہواں پئی پنجاب دے کردار دا مسئلہ صدیاں دی جڑ وِچ پھسیا ہویا اے ۔ ایہدے اُتے نرے لفظاں نال قابو نہیں پینا ۔ سانوں ساریاں نوں اپنی اپر وِچ بدلنی چاہی دی اے ۔ ماضی وِچ جے کُجھ پیر فقیر وی سن تاں اوہناں دے تویت نہیں بھنّنے چاہی دے ۔ ہُن ٹاکیاں لا کے پاٹے چولے نے ننگ ڈھکنا وی نہیں ۔ اج نفسیں نواں سوچو ۔ اپنے روگ لئی سوچو ۔ کیہ اسیں شاہ حسین دے رتے چولے دی

لیرا اپنے زخماں نوں چھُوا کے نوبر نو ہو سکدے ہاں ؟ کیوں نہ اوہدی گل سُنیے۔ کوئی کاج کریئے۔ ساڈے کول کپاہ ودھیری۔ کیوں نہ اپنا چرخا ڈاہیے۔ اپنا سُوت کتیے، اپنی کھڈی لائیے۔ اپنا تھان اُناٹیے۔ اپنا ننگ ڈھکیئے۔ باقی، ایہہ ساڈے ننگے بادشاہ ہوری ایہناں نوں عقل دین لئی اِک بھولا بچہ چاہی دا اِک کاریگر جُلاہا۔ پنجاب کول نِچے وی بہت کاریگر جُلاہے وی بڑے۔ اصلی گل تاں ساڈے خواجہ فرید نے دسّی ہوئی اے۔

ع اپنے دیس کوں آپ وساتوں پٹ انگریزی تھانے

انگریزی تھانے امریکی بیڑے ؛ دوالے ساڈے کیہ کیہ گھیرے

انگریزی تھانے پٹنے ضروری نیں۔ امریکی بیڑیاں نوں غرق کرنا وی ضروری اے۔ پُچھ لوؤ دوسرے صوبیاں دے عوام کولوں۔ اوہ ساڈے نالوں بہتے سُچیت تے سُرت والے نیں۔ ماں دھرتی لئی غیرت وی چوکھی رکھدے نیں۔ اوہناں دے مقابلے پنجاب نوں ڈاڈھا آکھیا جاندا اے۔ پر ہنیں پنجاب دی دھرتی بہتی مظلوم اے۔ ایہدے اندر بہتے زخم نیں۔ سِر اُتے تہمتاں دا بھار وی۔ کِنے الزام نیں۔ عوام دی ایس دھرتی ماں نوں کوئی سراں کہندا لنگھ جاندا اے۔ کوئی جرنیلاں دی حویلی ہون دا طعنہ ماردا۔ کیہ ایہہ مظلومیت دی گل نہیں۔ رُوح دا دُکھ نہیں۔ دُکھاں دی نمائش لاؤنا پنجاب دے لوکاں دی عادت نہیں۔ پر غیرت کھانا پرانا دستور ہے۔ ایس دستور دی تجدید کر کے پنجاب دا پُتر اِک واری فیر اج دے سکندراں سامراجاں دا تھہ کر سکدا اے۔ آؤ ہُن دیکھیئے کیہڑے کیہڑے دریا دے کنڈے ایہہ یُدھ ہووے۔ کِتھے کِتھے بیڑے ڈبنے، کیہڑے پانیاں دی قسمت وچ ایہہ نظارا لکھیا جاوے۔

رانجھا تخت ہزاریوں ٹُرے تاں سہی ؛ پیراں ہیٹھ سیالاں دا جھنگ آؤندا۔

اِک تصویر دی گل

تصویراں دی نمائش وِچ اِک تصویر ویکھی
عجب ابنا رمل !
اسمان کلجگ کلجگ !
بستی نھیری نھیری !
مکان سُن مسان !
بُوہے کھُلتے چوڑ چپٹ !
مگرمچھاں دے مُونہاں ورگیاں گلیاں نے
راہ دِکھدے سپّاں ورگے
ربّا !
ایہہ کیہ بنایا بناوَن والے نے ؟
غور کروتاں کیہ کُجھ ہور وی دِس پیندا اے ایتھے
اِک پرچھائیں جیہی اِک بُوہے دی چوکھٹ اُتے
باہواں کھول کھلوتی چُپ چپیتی
دھندلی دھندلی کالے رنگ دی پرچھائیں
نِری سُولی ورگی !
دوجی باری دیکھو تاں اوہ پڑچھاماں

اِنج لگدا اے، جیویں اوہ آپ کُجھ نہ ہووے
بس کالی رات دا سایہ ہووے
تھلّے، اوسے بوہے دی سردل اُتّے دیکھو
ہیں!
گورے گورے دو پیر کِسے جوان کُڑی دے پیر
جیوندے جاگدے اُگڑے اُگڑے دوویں پیر
پر کِس دے پیر؟
مُڑ کے ویکھاں، دھیان کراں، مَیں سوچاں
صلیباں دے پیر تاں نہیوں ہوندے
صلیب دُے پِچھے کیہ اے؟
کوئی عورت جیہی؟
آہو، شے کوئی عورت ورگی ـــ
سِر سُٹ کے نھیرے وِچ ڈھل کے کھڑی ہے
باہواں اپنیاں صلیب دیاں باہواں اُتّے دھر کے
موت دا نقش!
کوئی نشے والی رات!
کوئی سولی چڑھیا گیت!
پر، ہیٹھاں سردل تے لِکھے ہوئے دُدھ ورگے چِٹے چِٹے
دوویں پیر، کِس دے پیر؟
عجب تصویر ہے، عجب خیال!
عورت کالی، رات سیاہ کالی

کالے کالے پڑچھاویں
صلیب دی لکڑی ، دہلیز دا رنگ
کیہ کُجھ نہیں کالا ایتھے !
پر ایہہ دوویں پیر ؟
کڈے گورے پیر !
رُشنائی دے گولے دو
جاگدیاں اکھّاں ورگے
بلدے دیوے
کیہ بھیت ! کیسی سینٹ !
بھاویں کوئی استعمارا نویکلا
چترکار نے کہی بھجارت پائی ؟
اپنی تصویر دا ناں وی کوئی نہ رکھیا
بس اِک کیپشن کامیاں اندر لگی ہوئی اے
" تھلاں دی رات وِچ سسّی دے پیراں دی لو "

واہ !
مَیں کیپشن پڑھی تے مُڑکے سوچیا
تھلاں دی کیہ گل !
سسّی تاں اج وی دلاں دے نھیریاں اندر
اپنے موتی مُکھ دا چانن کردی پئی اے
بھاویں نھیری وگے
بھانبھڑ لگے۔

گولی چلے تھل وچ
موت پئی نچے اپنا ناچ
ایس "چمن ورگی" دے پیراں دی چھایا
مُک نہیں سکدی
ساڈی آس دی ڈالی ٹُٹ نہیں سکدی

پنجاب دی عورت

عورت وارے لکھنا اِک اوکھا کم اے۔ پر مرداں نے سدا ای سوکھا سمجھیا۔ ہلکا تے سوکھالا۔ اِنج اپنے ولوں اوہناں اک عام جیہے مضمون تے بڑی بڑی کاریگری وی وکھائی اے۔ پر اصلیت وِچوں اینی اے پئی جس کسے نے وی لکھیا بھاویں اوہ شیکسپیئر ورگا ہووے، اوسے نے ٹھوکر ٹھیڈا کھادا تے بُھنجے ڈِگ پیا۔ کہہ سکدے ہاں پئی اوہدے دند فیر وی نہ بھجے۔ کیوں جو تماش بیناں نے اپنے منتر مداری لئی تھلّے قالین گدّے لائے ہوئے سی۔ ایسے کرکے FRAILTY THEY NAME IS WOMAN کہن والا وی بچیا رہیا، تے "عورت شیطان کی خالہ" کہن والے نوں دی کسے نہیوں پُچھیا پئی بیبا اوہ شیطان کون اے؟ تے فیر شیطان دی ایس خالہ دا قد کاٹھ اینا چھوٹا کیوں رہ گیا اے؟ ایسے طراں شیر دی خالہ جنگل دی ملکہ ہون دی تھاں ایویں جیہا اِک DOMESTIC جانور بن کے رہ گئی، کِتنے تانری چوہے مارن والی۔ کِتے دُدھ ملائی چٹ کے گدیاں تے سُتی رہن والی۔

ایہہ کردار اِنسان عورت دا کردار نہیں۔ ایہہ نِری مرداں دی زنانی اے۔ مرد جیہناں قدرت دی تخلیق نوں بگاڑن دے دھندے شروع کیتے ہوئے نیں۔ ایہناں مرداں نال وی ہُن بھیڑی ہوندی پئی اے۔ ماں دی تربیت

توں وانجھے جا چُکے نیں۔ ایہناں وِچ جانور بہتا بل گیا ہے۔ انسان گھٹ گیا اے۔ ایہناں نوں جنم دین والی دا اج اک بیالوجیکل وجود تاں ہیگا۔ انسان دے حساب — اِنسان ماں دے حساب اوہدی ہستی مُکا دِتی گئی۔ کسطرح، دُنیا وِچ ایہہ خطرناک گل کسطرح ہوئی؟ بڑی لمّی گل اے۔ بڑی کوجھی تاریخ اے ایس گل دی۔ ایس حالت توڑی آوندے آوندے دُنیا ہزاراں سالاں وِچوں لنگھی۔ کئی تبدیلیاں، کئی اصلاحات، کئی انقلابات آئے گزر گئے۔ پر آدمی دی حالت سُدھرن دا کوئی بندوبست نہ ہوسکیا۔ ایہہ کم شاید عورت دے کرن دا سی۔ عورت جے کجھ کرن جوگی رہندی۔ کِسے اختیار کِسے طاقت کِسے فیصلے دی مالک ہوسکدی تاں۔ عورت نال جو کجھ ہویا اوہ ایس توں ودھ نہیں سی پئی اوہ استعمال دی شے بنا دِتی گئی۔ گھڑسوار کے آدمی نے قدرت دی ایس تخلیق نوں اپنے نالوں گھٹ درجے اُتے لیاون لئی بڑے بڑے جتن کیتے۔ اخیر اپنے لئی کھڈونے بنا لئے۔ کِسے نے فٹ بال کھیڈیا۔ کِسے نے کچ دی گُڈی بنا کے شوکیس وِچ لا دِتی۔ کِسے نے صابن شیمپو دے اشتہار وِچ ورت لیا۔ جے کِسے نے قدر کیتی تے پھُل بنا کے کوٹ دے کاج وِچ ٹنگ لیا۔ بہتا ای مان ودھایا، تاں گھر دے ہیرے موتی پا کے نمائش کرن والی ماڈل ورگی کر دِتا۔ ایسطراں دے ورتادے نال انسان دے معاشرے دا درجہ جانور دے معاشرے کولوں کِتے گھٹ ہوگیا۔ جو بدی برائی ایتھے پیدا ہوئی، اوہ جانور دی دُنیا وِچ نہیں ہوسکی۔ ایسے کر کے اج دُنیا دی لائبریری وِچ مکھی مچھر اُتے سو کتاباں مِل جان گیاں۔ گائیں، مجھ یا باندر دی ذات خصوصیات دا پتہ مِل جائے گا۔ پر نہیں، عورت ورگی اصل حقیقت وارے کوئی سچی لِخت نہیں لکھی گئی، لکھی جانی وی نہیں۔ اوس ویلے تائیں جدوں عورت

اپنے آپ نوں پچھانے ۔ آپ اپنے ہتھ وچ ایہہ کم دی لے لوے ۔ عورت دا کردار آپے تخلیق بھی کرے ۔ اپنی ہوندوارے خبروی دسے اج ہور کٹی ذریعے سانوں دس سکدے نیں پئی عورت بھاری گنتی وچ غلام ہے ۔ پر اوہدی غلامی کِس کِس طراں دی ہے ۔ کِس کِس درجے تک اپڑگئی ہوئی اے ۔ غلام دی غلامی توں اگے ۔ قیدی دی قید توں وی اگے ۔ تیسرے طبقے وِچ وی زنانی ہور تھلے سُٹی جاندی اے ۔ اوہ چوتھے درجے دی شہری بن کے رہندی اے ۔ جس دے حق حقوق تاں کیہ ہونے سی ۔ نِری UNPAID لیبر فورس ہے ۔ کھیتاں اُتے گھر وچ ۔ گھر اوہدا کوئی نہیں ۔ کتے جم پیندی اے کِتے پل جاندی اے ۔ کسے نوں اوہدی فکر نہیں پر اوہنوں سارے جہان دی فکر ہے ۔ ایس فکر واسطے وی اوہ غلام ہے ۔ اپنی مرضی دی غلامی واسطے وی اوہنوں کُھل کِتھے ۔ ایہہ حالت ایشیا وچ حدوں ودھ گئی ہوئی اے ۔ سگوں ساری ترقی دُنیا وچ جتھے سماج اجے بہت پرانا ہے ۔ انج ویکھیا جاوے تاں زنانی صحیح معنیاں وچ آزاد اوتھے وی نہیں جتھے اوہنوں آزاد سمجھیا جاندا اے ۔ مشہور کتاب WOMEN'S ROOM پڑھ کے لگدا اے عورت امریکہ وچ وی اجے مرداں دی دُنیا وچ اپنی تھاں لبھدی پھردی اے ۔ اوہدی اپنی دُنیا اجے کدھرے وی نہیں ۔ اوتھے وی زنانی دا استحصال ہوندا اے ۔ ہور کُجھ نہیں تاں سیکس دے معاملے وچ تے جذباتی مسئلے وچ اوہ چنگی کُٹی جاندی اے ۔ کالا اوہنوں ریپ کر سکدا اے ۔ گورا اوہدی روح وی بچدا خریدا رہندا اے ، اوہ بچ نہیں سکدی ۔ بھاویں سٹیٹ دا پورا تحفظ اوہدے نال اے ۔ پر ایہہ ساڈے لئی اُچی پدھر دیاں گلاں نیں ۔ ساڈے گھر وچ تاں اجے نماں سورج چڑھیا نہیں ۔ جاگیرداری نظام اے ۔ جتھے

زنانی گائیں مجیں نالوں وی گھٹ وقعت رکھدی اے۔ بچے تے کم۔ایہو اوہدا مُل اے۔ اوہدی ذات نوں کون پچھدا۔قبائلی نظام دا وی اجے بڑا کجھ رہندا۔ ایتھے زنانی بھیڈ بکری وانگ وِکدی اے۔ خرید لئی جاندی اے ۔مالکاں دی ملکیت۔ اوہ وی مہنگی نہیں۔

آدمی عورتاں برابر ہوندے نیں۔ ایس تصوّر نوں تسیں جاگیرداری یا قبائلی نظام وِچ کیتھے رکھو گے؟ اوس معاشرے وِچ جیتھے مُلّا ازم سدا توں ہے سی۔ پر ہُن ودھ رہیا اے۔ پاکستان وچ، ایران وِچ، ہندوستان وِچ، مُلّا ازم دی تھاں، برہمن ازم بھتیرا۔ چھوت چھات تے ہور بلاواں عورت نوں غلام بنا کے رکھن والیاں۔ جے کِتے ایہہ سارے ٹٹ جان۔جاگیرداری دستور مُک جان۔ انقلاب آجائے۔ ریفارمز ہو جان، تاں وی میل شاونزم والی گل نہیں مُکدی۔ دُنیا وِچ دو مُلک ایسے نیں جیتھے انقلاب توں پہلاں وی تے پچھے وی، معیشت دے نال نال معاشرے دی وسوں رہتل کلچر تہذیب سیاست دے نال نال زنانی دی ہستی حیثیت وارے وی سوچیا گیا۔ نویں دستور وِچ برابری نوں تسلیم کرکے اوہناں زنانی دا ذکر پہلوں کیتا "MAN AND WOMAN" دی تھاں اوہناں لکھیا "WOMAN AND MEN"۔ ایہہ گل فطرت دے حساب کتاب موجب وی سچّی سی۔ ایسطراں ساری دُنیا وِچ ہووے گا۔ اخیر جدوں ساری دنیا اپنا نواں دستور بناوے گی۔ پر جذبے تے جسم دی غلامی دستوراں نال وی نہیں مُک سکدی۔ ایہدے لئی زنانی نوں آپے کُجھ کرنا پینا اے۔

آپے اوہ بڑا کُجھ کردی پئی اے۔ کر چکی اے۔ انقلاب دی جدوجہد کسے مُلک وِچ قوم یا عوام دی نجات لئی زنانی نے اپنا شاندار حصّہ پایا۔

روس دا انقلاب زنانیاں باجھ نہ ہو سکدا۔ خاص کر کے جنگ ویلے۔
ایسے طراں چین وچ تے ویت نام دی گل بڑی اے۔ اوتھے کمزور تے
غریب زنانی نے سپر پاور نوں اُلٹا کے ماریا۔ کچھڑ بچہ ہتھ وچ بندوق چک
کے اوہنے صدی دا اِک حصّہ سامراج نال لڑائی لڑن دا تجربہ کیتا۔ پر اوہنے
اپنے لئی اجے کُجھ نہیں کیتا۔ کسے تھاں دی عورت دی آزادی والی جنگ
حالے شروع نہیں ہو سکی۔ کدے ہونی وی نہیں۔ کیوں جو ایہہ جنگ لڑائی
دی گل نہیں۔ ایہہ تاں نویں تخلیق دی گل اے۔ نواں جہان پیدا کرن
دا مسئلہ ہے۔ اوہ نواں جہان جیہڑا اِٹاں پتھراں نال نہیوں بن سکدا، پیداوار
ودھا کے رج روٹی کھاوَن تے چوکھی انڈسٹری نال وی نہیوں بن دا۔ ایہدی
مثال جے کوئی نیڑے آوندی اے تاں اوہ ایسطراں پئی کسے بنجر ویران دھرتی
نوں جتھے کنڈیاں توں اگے ککھ نہیں ہوندا چمنستان بنا دتا جاوے۔ اناج
دیاں فصلاں دی ہریالی دے بھاگ لا دتے جان۔ ظاہرا گل اے۔ ایتھے
دھرتی دا تن من بدل دتا گیا اے۔ اوہدی فطرت اُتے تبدیلی ہوئی اے۔
ساری کیمیا نویں پراسس وِچوں لنگھی ہے۔ پہلاں دھرتی پیدا کیتی گئی۔ فیر
اوہدے کولوں پیدا لئی گئی۔ ایہہ عمل انسان دی فطرت نوں اپنے اصلے اُتے
لیاون لئی، مُڑ کے جمن والی گل ہووے گی۔ کون جم سکدا اے مُڑ کے؟ کون
نواں انسان بنا سکدا اے؟ اوہو جیہدے کول جمن دی شکتی ہے۔ زنانی۔
پر اوہ زنانی نہیں جس دی کہانی اج غلامی توں شروع کر کے غلامی تے مُک
جاندی اے۔ اگے کوئی گل ٹُردی نہیں۔ بھاویں کسے طبقے دا پھولنا پھول
لوو۔ پیاز دے اندروں وی پیاز ای نکلدا اے۔ غلامی غلامی! مجبوری مجبوری!
ایہہ غلامی تے مجبوری آپ بنجر دھرتی ورگے ہوندے نیں۔ ایتھے کنڈیاں توں

اگے کوئی شے اگ نہیں سکدی۔ پہلاں دھرتی دی اپنی کایا بدلے تاہیوں جاکے اوہدے وچ کجھ نواں نرویا جم سکدا اے۔ پرانی گگھ نواں انسان پیدا نہیں کر سکدی تے نویں انسان بنا ایہہ دُنیا بچدی وی نہیں نظر آوندی۔ ایسے کر کے دنیا ولوں دی زنانی اُتے کئی قسم دی ذمے واری آپئی اے۔ اوہنے انسان دی غلامی مجبوری دے خلاف لڑنا اے۔ اوہنے اپنی لڑائی اندر باہر ہر پاسے آپ لڑنی اے۔ ایہہ کم اوکھے نیں۔ تیسری دُنیا وچ بہتے ای اوکھے نیں۔ پر زنانی وی ایسے دُنیا دی بہتا کجھ کر وی سکدی اے۔ ایس صدی دے انقلاباں وچ اوہنے جنگ لڑکے ویکھ لیا اے۔ ایسے کرکے تاں ایتھے کسے کسے مُلک وچ کلونیل دور دا ملبہ صاف وی ہو سکیا اے۔ جاگیرداری مُکّی اے۔ سرمایہ داری نوں بنھ لگا۔ پر اجے بہت رقبہ رہندا اے۔ جتھے کلونیل دلدلاں اوسے طراں نیں۔ اُتوں بہت خطرناک ڈکٹیٹر شپ پیدا ہو چکی اے۔ جے کتے جمہوریت ہے تاں اوہ لوکاں واسطے بالکل نہیں۔ لوکاں واسطے تاں اجے مڈھلی آزادی دا سکھ وی نہیں۔

ایس طراں دے بھنبل بھوسے وچ اسیں پاکستان نوں ویکھیے تاں ایتھے کلونیل دور دے سارے خرابے اجے وی موجود نیں۔ پرانی جاگیرداری، قبائلی سرداری نظام وڈیرا شاہی وی ہیگی۔ ایتھے زنانی واسطے اکو تھاں اے۔ غلامی۔ ہزاراں قسماں دی غلامی۔ اینا ای نہیں پچھلے چالھی ورھیاں وچ ایتھے بھیڑے حال دی تبدیلی وی ہوئی۔ تبدیلی شاید ٹھیک لفظ نہیں۔ ایتھے جو بھیڑا سی اوہ ہور بھیڑا ہو گیا ہے۔ نویں غلامی آئی اے۔ نیو کلونیل غلامی۔ امریکی سامراج لے کے آیا ہے۔ ایس نال اک نویں جاگیرداری بنی اے۔ سرمایہ داری دی تھاں، گماشتہ گیری تے دلدلی آگئی اے۔ بہت خطرناک فوجی ڈکٹیٹر شپ

وِچ تاں پاکستان آپے اپنی مثال بن چکیا اے۔ ہیروئن فروشی، جرائم تے ولگیریٹی دے وچکار لوکی رزق روٹی توں تنگ تاں ہیگے ای، اپنا ریت رواج وی کھور ہے نیں۔ ہر تھاں ایسے طراں ہے۔ پر ایس ویلے پنجاب دل ویکھئے تاں منظر بہتا گھنبیر ہو کے دِسدا اے۔ کیوں جو ایہہ دھرتی وڈھ ٹُک ہو کے اپنا آپ ــــ اپنا تہذیبی ورثہ کھیروں کھیروں کرا بیٹھی اے۔ اج پنجاب دا ناں لئے تاں اگلے "پُچھدے نیں اکدے ہاسے نال کدے سنجیدگی نال، کیہڑا پنجاب بھائی؟ مسلم پنجاب؟ سکھ پنجاب؟ کیہ ہندو پنجاب؟ ایہہ کوئی معمولی گل نہیں۔ بڑی خطرناک کھیڈ کھیڈی جا چکی اے۔ پنجاب دی پچھان، پنجاب دا اپنا آپ سبھ کجھ کہاڑیاں نال وڈیا ٹُکیا جا چکیا۔ اوہدے وجود دی اکائی ہزاراں سالاں دی تواریخ دے ورقے پُرزے پُرزے ہو کے کِھلر گئے ہوئے نیں۔ ایہناں گواچ جانا اے۔ مُڑ کدے نہیں لبھنا۔ ماضی کسے دا وی گواچ جاوے تاں اگے دی گل بے مطلب جاندی اے۔ شالا کسے دا ماضی نہ گواچے! شالا کسے دھرتی نال اِنج وی نہ واپرے جیویں پنجاب نال واپری۔ ایتھے زنانی نے بڑے عذاب ویکھے نیں۔ سماج دے ہتھوں تے آدمی دے ہتھوں اوہدی بڑی بڑی ذلت ہوئی اے۔ کہہ سکدے ہاں پنجاب اوہ خطہ اے جتھے زنانی نوں سبھ توں بہتا بے عزت کیتا جاندا رہیا۔ اج وی تے "پچھلے ویلیاں وِچ وی۔ پارٹیشن دا کھیل کجھ سیاست دا سی، کجھ مذہب دا، کجھ استحصال دا۔ مذہب ایتھے مُلّا ازم توں اگے کِکھ نہیں رہیا۔ مُلّا ازم فسطائیت نال جا جُڑدی اے۔ ایسے طراں سیاست ایتھے جاگیرداری دی کُتے گھوڑے بھجاون ورگی کھیڈ اے۔ میل شاونزم عوام وِچ دی بڑا ہے۔ ایتھے پنجاب وِچ جتھے ہیر جمی سی۔

جتھے سوہنی ورگی ہوئی۔ جتھے صاحباں جیہی ویراں دی شیدائن ہو گزری اُتھے
اوسے زمین اُتے مردڈے ہتھوں عورت دی ذلت دے ریکارڈ بنے۔
۱۹۴۷ء وِچ پنجاب دی زنانی پنجابی مرداں دے ہتھوں جسطرح بے ستر ہوئی'
دُنیا دے تختے اُتے اوہدی مثال نہیں مِلدی۔ کہندے نیں پنجابی مرداں
نے بنگال جا کے ۱۹۷۱ء وِچ بنگالی زنانی نال وی ایسے طراں دی کیتی سی۔
اوہ نسلی نفرت سی جس دا بدلہ پنجاب دا سُورما بنگال دی زنانی کولوں لیندا۔
اوس تھیں پہلاں مذہب دی نفرت سی جس دے بدلے سِکھ مرد نے
مسلمان پنجابن نوں بے عزت کیتا۔ تے مسلمان مرد نے سِکھ زنانی نوں ریپ
کیتا۔ پر اج ایتھے پنجاب وِچ دوویں گلاں نہیں ہیگیاں۔ مذہب نہ نسل
نہ بولی، ہُن کوئی ایسطراں دا مسئلہ، نہیں ہے۔ پر اج وی ایتھے زنانیاں نوں
ننگیاں کر کے پریڈ کراوندے نیں۔ گلیاں بازاراں وِچ اِیتھے میتوں خانپور
دی گل یاد آوندی اے۔ جتھے اِک بھلے گھر دیاں عورتاں نوں بازار وِچ
لیا کے ننگا کر دِتا گیا۔ پھیر دھکّے دے کے اوہناں پریڈ کرن تے مجبور
کیتا۔ ایہہ سارے کم مرداں نے کیتے۔ تماشہ ویکھن والے وی بہت
سارے مرد اوتھے ہے سن۔ کسے نے اوہناں عورتاں نوں بچاون لئی
سوچیا وی نہیں۔ پر اِک زنانی کمّی کمین زنانی جس نے اپنی چادر لاہ کے
اِک ننگی عورت نوں ڈھکیا۔ سارے شہر وِچ انسان نکلیا تاں بس زنانی
دے اندروں نکلیا۔ نہیں تاں مرد سارے شیطان۔ عورتاں ساریاں شکار۔
بھیڈاں بکریاں خرگوشنیاں جیہناں نوں کُتے لیرو لیر کر گئے۔

گل اینی کو سی پئی عورت اُتے ظلم کرن دی کہانی ساری دُنیا وِچ
کِھلری پئی اے۔ ایہنوں سمیٹنا کسے دے بس دی گل نہیں۔ پنجاب

وِچ ایہہ ظلم ودھیرے ہوندا رہیا۔ پنجابی مرد بہتا وحشی ہو گیا۔ ادہی وجہ ایہہ وی ہوسکدی ہے پئی پنجاب تے وحشی حملہ آور بہتے آئے۔ اوہناں ایتھے آ کے زنانیاں وی لٹیاں، مال وی۔ جنس دے بُھکھے لشکر ایتھے رجدے رہے ۔۔۔ غزنویاں غوریاں توں لے کے مغلاں ابدالیاں تے درانیاں توڑی۔ ایس کر کے مرد کیریکٹر، عورت نوں عزّت والی تھاں نہیں رکھ سکیا۔ فیر پنجاب دی ونڈ نال پنجابی تہذیب دی اکائی ٹٹ بھج گئی۔ پر اصلی مسئلہ عورت مرد دا نہیں۔ اصلی مسئلہ ایتھے ودھی ہوئی فسطائیت تے مُلّا ازم دا ہے۔ جس دی پرورش جاگیرداری اج وی کر رہی ہے۔ جاگیرداری ایتھے کلونیل دور دی نشانی تے زمین دا داغ اے۔ جاگیرداری اخلاقیات وِچ عورت واسطے ذلّت ای ذلّت اے۔ جاگیرداری مردانگی عورت نوں ریپ کرنا تے ننگا نچاؤنا چاہوندی اے۔ ایسے کر کے پنجاب دی عورت دی ذلّت باہرلیاں دے ہتھوں تاں ہوئی ہوئی، اندرلیاں دے ہتھوں وی ہوندی پئی اے۔

عورت دی کمزوری دور کرن دا اِکو رستہ ہے۔ طاقت دا سرچشمہ کمزور طبقے بن جان۔ زمین تے زر کسے اک طبقے دی طاقت نہ رہوے۔ جاگیرداری فسطائیت مُلّا ازم مُک جاوے۔ پر عورت دی عزت اوس ویلے تائیں نہیوں ہونی جد تائیں عورت انسان نہیں جم لیندی۔ انسان جیہڑا عورت نوں انسان سمجھے۔ پر مرداں کولوں اُچّے درجے دی مخلوق لگے۔ کیوں جو انسان پیدا کرنا کسے ہور دے وس دی گل نہیں اے۔ انسان دی تہذیب دا پالن کرنا وی کسے ہور دا کم نہیں اے۔ کوئی ہور تاں ہے وی نہیں۔ دنیا تے مرد عورت دونویں جی نیں۔ دوہاں وچوں بہتی

صلاحیت قدرت نے عورت نوں دتی اے۔ قدرت نے عورت دے وجود دا نظام وی بہتا مکمل کیتا اے۔ اج جدوں دھرتی نوں ایٹمی بلاواں کولوں وی خطرے نیں۔ ایناۓ وی ودھ گیا۔ آدمی دی ذلت آدمی دے ہتھوں سبھے حداں ٹپ گئی ہے، عورت نوں دنیا بچا لینی چاہیدی اے۔ کیونکہ ایہہ دُنیا اوسے دیاں نسلاں دی لبسائی ہوئی دُنیا اے۔ اگوں وی ایتھے جے کوئی وسیاں تاں، عورت دیاں نسلاں نے وسنا اے۔

ڈٹھا سبھو جگ نہ ڈِٹھی اپنی چھب

اپنے وارے زنانی بہت گھٹ بولدی اے۔ پر زنانی وارے مرد بڑیاں گلاں کر دے نیں۔ ون سونیاں رنگ برنگیاں گلاں۔ کوئی کہندا زنانی بڑی چنگی شے وے۔ کوئی کہندا زنانی ورگی ماڑی شے کوئی نہیں ہوندی۔ اِک ویلا سی آدمی خورے بہتا جاہل سی، خورے بہتا ظالم، زنانی دے خلاف بحث چلاوندا کدے تھکدا نہیں سی۔ بحث کیہ سی، زنانی وچ روح نہیں۔ بس نرا بُت ای بُت ہیگا۔ اجے وی آدمی اپنی جانور جون توں بہتا اگے نہیں ودھیا۔ اوہ اج وی اوس تھاں بھجیا پھر دا اے جتھے جاندے فرشتیاں دے ساہ سُک جاندے۔ اج وی کہندا شرماوندا نہیں پئی سوانی انسان ہیگی اے پر ادھی پچدّھی۔ بے اعتباری بے وساہی۔ اوہدی گواہی اوّل تاں منّوں ای نا۔ جے منّی اے تاں مرد نالوں ادھی۔ زنانی دی مت؟ اوہ کہندا گُت پِچھے ہوندی اے۔ ورثہ؟ ایس وچاری نوں کیہ دینا۔ جے مجبوری ہے تاں پنجواں اٹھواں حصّہ دے چھڈّو۔ اوہ وی بس کاغذاں اُتے۔

عورت وارے شاعر تے مرد کئی ہور سوچاں وی سوچدے رہندے نیں۔ کسے دے حساب اوہ نرا دِل پرچاوا ہے۔ اِک شے گُھٹے لگی چنگی رہندی اے۔ جے بہتی سوہنی اے تاں سجاوٹ والی تھاں ٹنگ دیوو۔

محفل وِچ جان جوگی ہو گئی تاں اینہوں شمع آکھو۔ گھر وِچ لو دیندی اے۔ تاں چراغِ خانہ، بے عزتی کرنی ہووے تاں پیر دی جُتی۔ آدمی عقل دا کھوٹا اوسے نوں جُتی کہندا جیہدے ڈِھڈوں جمدا۔ بچے جمن والی مشین۔ اوہ کہندا جیہڑا آپ بچے دا ناخن نہیں بنا سکدا۔ آدم دی پسلی اوہنوں کہندا جیہڑی آپ آدم نوں جنم دیندی اے۔ اجیہیاں بولیاں مارن والے سارے غیر تخلیقی جانور، فطرت دے کماں توں مُنکر نیں یا ناواقف نیں۔ ایہناں نوں کون سمجھاوے پئی عورت نوں بناؤندے ہوئے آپ قدرت نے بہتا سوار کے بنایا۔ بہتا مکمل کیتا۔ رب دا روپ تاں اوسے نے ہونا سی۔ آدم جوڑے نوں بہت کجھ ملیا۔ پر زنانی نوں رج کے ملیا۔ فطرت نے دُنیا ساجی دستور بنایا جیہڑا پیدا کرے اوہو رب ورگا۔ اوہو پورا۔ دُوجا ادھورا، ساری مخلوق وِچ اِکو اصول اے۔

اج ایس گل نوں دونمیں بھُل گئے نیں۔ مرد تاں جان بُجھ کے بھُل گیا۔ زنانی اُتے جبر ہویا اوہنوں بھُلنا پیا۔ لمبی چُپ نے بہت کجھ بھُلا دِتا۔ ہُن وی جدوں بولن لگی ہے، تاں اپنے وارے گھٹ نہیں جاندی۔ اپنے وارے اوہنے ہر گل مرداں اُتے سُٹ دِتی اے۔ اپنی ہستی نُوں من لین دی گل وی۔ جے مرد آکھے تاں سچ ہووے۔ فیر صدیاں دی برین واشنگ، صدیاں دی غلامی اے۔ ہستی دا اعتبار کتھے۔ علم حاصل کرن تھوں وی بہتا فرق نہیں پیا۔ کیوں جو علم وِچ زنانی دا کتے ذِکر ای نہیں۔ ساڈے ورگے مُلکاں وِچ تاں ایسے طراں۔ ہمیں دور دی زنانی دا حال وی ایسے طراں دا ہے۔ ساری دُنیا وارے بول سکدی اے۔ پر جدوں اپنی واری آوے تاں پرانے پرانے "COMPLEXES"

رِکتوں اندروں جاگ پیندے نیں۔
میرا حال وی ایسے طراں دا رہیا اے۔ ایسے کر کے مینوں زنانی والے بحث توں بڑی کوڑ چڑھدی اے۔ بحث وی کیہ، مرد بھیڑے جھگڑاں کر دے نیں۔ ہور تے ہور کچیاں کچیاں عمراں دے مُنڈے مباحثے کردے پھر دے نیں۔ اج توڑی ـــ عورت پڑھائی کرے نہ کرے۔ عورت پردہ کرے نہ کرے۔ عورت سیاست کرے نہ کرے۔ عورت حاکم بنے نہ بنے۔ ایسطراں دے مباحثاں وِچ کوئی دِھر وی عورت نوں اِنسان من کے نہیوں ٹُردی۔ اوہدی وکالت کرن والیاں دا دھڑا ہووے یا وردھ کرن والیاں دا۔ عورت نوں اِنسان مِتھ کے نہیں کوئی رُتشے ' کوئی OBJECT رکھ کے دلیلاں دیندے نیں۔
بڑی مشکل والی گل اے۔ زنانی دے نال جُڑے ہوئے سارے خیال رشتے اوہنوں چنگا یا مندا اِک ذریعہ سمجھدے نیں۔ کِسے نے اوہنوں منزل نہیوں منیا۔ اوس طراں جیمیں اوہ آپ من دی اے ـــ پُتّر نوں بھرانوں خوند نوں، اپنے رانجھے نوں اپنے ماہیئے نوں۔ جسطراں اوہ اپنی ذات کولوں اگے رکھ کے بِکیاں نوں وڈے بناؤندی اے۔
ہر رخ دی گل تاں ایہو اے پئی اوہدے لئی کسے نے لبجے وڈی گل وی نہیں کیتی۔ کِسے نے اوہدا دِل نہیوں پڑھیا۔ اوہناں مرداں نے وی نہیں جیہناں ڈھیر کتاباں پڑھ لئیاں ہوئیاں نیں۔ شاعر بڑی گل کردا ہے۔ آدمی دی محبوبہ لِکھدا اے۔ آدمی دی ماں کہن والے وی ہیگے نیں، پر اپنے دِل دے حساب۔ اِنسان دے حساب نہیں۔ ایہدے وِچ غلطی کِسے ہور دی نہیں۔ زنانی دی اپنی نکلدی اے۔ اوہنے

اجے توڑی اِنسان نہیں جمیا۔ دِھیاں پُتر جمدی اے۔ اوہ مرد زنانیاں بن جاندے نیں۔ سماج دے وکھو وکھ خانیاں اندر فِٹ ہو کے بہہ جاندے نیں۔ جے کِتے کوئی اِنسان دُنیا دے تختے اُتے یا گلوب دی گولائی دوالے رہندا ہوندا تاں اوہ اپنی جمن والی نوں گھٹ درجے دی مخلوق کدے نہ کہندا۔ بہتے فکر دی گل نہیں۔ اجے تاں اوہدی گُٹھ ہری اے۔ کدے نہ کدے تاں جم لوے گی اپنا پُتر۔ کدے نہ کدے تاں ماں بن جاوے گی، فیر اوہ دِن وی آوے گا جدوں تیری میری ملکیت دی محتاجی دے سارے لفظ مِٹ جاون گے۔ زنانی، زمین کِسے دی باندی کِسے دی مِلک نہ ہووے گی۔ آپے اپنی مالک بن جاوے گی۔ اوہدا جی کیتا کِسے نوں اپنا بنا لوے گی۔ نہیں تاں اپنی دُنیا مُڑ کے وساوے گی۔ اج تاں دھرتی اُتے مرد نے مَل ماریا ہویا اے۔ ایسے کارن بڑے فساد نیں۔ مُدّتاں لنگھیاں دھرتی آدم حوّا دی جنّت بنی سی۔ اوس ویلے آدم ہوا نال نال ٹُردے ہوئے اپنا گھر بناوندے سی ا۔ آدم ہوا دے اوس گھر وِچ زنانی دی عمل داری بہتی سی۔ کیوں جو زنانی بچیاں دی ماں تے مالک منّی گئی سی۔ چھیکڑ زنانی نوں پچھانہہ دھک کے آدمی ذات نے ایتھے بڑے خرابے کیتے۔ وڈھ ٹُک کیتی، میدان جنگ بنائے۔ کھور وخرابہ انت دا چکیا۔ کِسے بچے لئی نہ پنچھی لئی امن دی چپّہ تھاں نہ رہن دِتی۔ الیسطراں کرن نال بھکھ غلامی دو مُنیں ودھ گئیاں۔ جیہڑے ڈھاڈے سی اونہاں بہتا بہتا قبضہ شروع کر لیا۔ زمین تے وی ہور ماڑے بندیاں نوں اپنے لئی پیداوار کرن تے لا چھڈیا۔ اِنسان، اِنسان دا غلام ہو گیا۔ زنانی بہتی غلام ہوئی۔ سو ایہہ معاملہ تاریخ وِچ بڑے زمانیاں توں جڑ

پھڑدا آیا۔ ایہہ نِرا زنانی دا ہِتّد پدھرا مسٔلہ وی نہیں۔ ایسے کرکے اج انسان
دیاں کل ازادیاں زنانی دی ازادی نال جُڑیاں ہوئیاں نیں۔ اِہنٗ دی آس
وی۔ اج زمین نوں تباہی دا خطرہ ہے۔ ایس خطرے دا مقابلہ کون کرے؟
آدمی تاں جنگ باز فطرت دا مالک ہویا۔ زنانی ایس خطرے نوں ٹھیک
سمجھدی پئی اے۔ ایسے کرکے ایٹمی ہتھیاراں دے خلاف مزاحمت اوہدے
ولوں ہو رہی اے۔ پر ایہہ مزاحمت تاہنیوں کامیاب ہوسکدی لے جدوں
اوہدے ہتھ اختیاری دی ڈوری ہووے۔ خزانے دی کُنجی ہووے۔ آدمی
اوہدی راہ ڈکنوں باز آجاوے۔ فیر تاں اِک نمی دُنیا بن سکدی اے۔
نمی دُنیا بناون لئی زنانیاں دا اِک مُٹھ ہونا وی ضروری اے۔ ساریاں
زنانیاں دا۔ سوچو کیہ نقشہ ہووے گا۔ جے زنانی ہر پاسیوں ــ مشرق
مغرب توں۔ پہلی دوجی دُنیا توں شمال جنوب توں آکے رل جاوے۔ تیجی
دُنیا دی زنانی دے نال تے فیر ایہہ لکھاں ہزاراں ہتھ وِچ ہتھ پاکے
گلوب دوالے گھیرا بنھ کے کھڑیاں ہو جاون۔ تاہنیوں دُنیا بچ سکدی
اے۔ کیوں جو زنانی دے ہتھ ــ نے ہُن تائیں چُلھے بنائے نیں۔ ایٹم بمب
نہیوں بنایا۔ ایہو ہتھ اے جیہڑا لہو نال کدے نہیں رنگ ہویا۔ ایسے ہتھ
نے دُنیا تے قبضے نہیں کیتے۔ نہ کِتے میزائیلاں گڈیاں۔ ایہہ ہتھ دُنیا دی
ملہم پٹی کر سکدا۔ آدمی دے پاٹے لیٹڑے وی سی سکدا۔ جے کِتے اجیہا
ہتھ آزاد ہویا۔ بچ گیا تاں آدمی دا بھگیاڑ ایس ہتھ نوں چھڈدا رہندا۔ ڈر دی
گل اینی اے پئی ایس ہتھ دے آزاد ہون وِچ دیر لگی جا رہی اے۔
اوس ویلے تائیں دُنیا میزائیلاں دے نشانے اُتّے وے تے آدمی
دا ہتھ میزائیلاں دے بٹن اُتّے۔

ہُن ویلا اے سبھ کُجھ مُڑ کے بنا لیا جاوے۔ بے انصافی دی جڑ — مرد والی دُنیا ڈھا کے انصاف دی نیہہ اُتّے اُساری جاوے۔ کل تصوّرات زنانی دے خلاف، اِنسان دے خلاف ایہناں ساریاں دی صف لویٹ کے پراں ہہ کر دِتی جاوے۔ فیر نہ نکور فرشاں اُتّے کوئی نویں دری بچھا لئے۔ سارے شاونزم مُکا دِتے جاون۔ "WOMAN KIND" نہ "MANKIND" بس "HUMAN KIND"۔ نہ اِنسان دا سواگت کرے تاں بس اِنسان کرے۔ اِنسان دا جوڑا۔ پر ایہہ سفنے سچ ہون گے۔ اوسے ویلے جدوں زنانی سُتّی جاگ پوے۔ اپنی آزادی لبھ لیا وے۔ مشرق مغرب، شمال جنوب اِک ہو کے اپنا حق حاصل کر لوے — اپنا اپنا پنجرا توڑ کے اک دُوجی دا ہتھ پھڑ لوے، تا نہیوں کُجھ ہو سکدا اے۔ کہن نوں زنانی ساری دُنیا تے اِک جنس ہے۔ میل شاونزم دا نشانہ وی ہے۔ پر آپس وِچ جُڑ کے نہیں چل دی۔ چل سکدی نہیں۔ کیوں جو دُنیا دے حساب اوہ وی ونڈی ہوئی اے۔ طبقے دے حساب وی اوہدی ونڈ اے۔ مشرق والی مغرب والی کولوں بڑی دُور بیٹھی اے۔ اُتلے طبقے والی تھلّے والی کولوں وکھ اے۔ اپنا اپنا دُکھ بھوگ رہیاں نیں۔ اِک غلطی دوہاں ولوں ہو رہی اے۔ دونیں اپنا حق اختیار مرداں کولوں منگدیاں نیں — آدمی اوہنوں آزادی دیوے گا یا آزادی لے کے دین والا ہووے گا۔ ایہہ اک جھوٹھا خواب اے۔ کوئی کسے دی لڑائی لڑدا نہیں ہوندا۔ فیر مرد آپ وی کِنّا کو آزاد اے۔ اوہ وی طبقے دا غلام ہے۔ نال ای تعصبات دا بندی۔ کوئی کِسے پدھر اُتّے، کوئی کِسے پدھر اُتّے زنانی نوں ورت لیندا اے۔ کِتے جانور کہہ کے، کِتے جان کہہ کے آدمی عورت نوں ورت لیندا اے۔

بڑیاں بھولیاں نے اوہ زنانیاں، میرا مطلب اے پڑھیاں لکھیاں تے اُتلے طبقے دیاں بیگماں جیہڑیاں سیول رائٹ تے وومن رائٹ تے لیگل جدّو جہد کرن دی گل چھیڑ دیاں نیں۔ ایہہ تاں اوہ پدّھر اے جتھے امریکن زنانی وی کہندی اے۔ اجے اوہ آزاد نہیں، اوہ نری فی میل اے۔ اوہنوں کسے ویلے وی ریپ کیتا جاسکدا اے۔ اوہنوں دِن رات استعمال کیتا جاندا۔ اجے اوہ استحصال دے شکنجے وِچوں نِکل نہیں سکی۔ ایس لئی پٹّی اوہدا عورت ہونا اوہدی طاقت نہیں۔ امریکن زنانی کہندی اے۔ پاکستان دی زنانی کیہ کہندی۔ سنو جگرے نال سنو :۔

"رانجھا رانجھا کردی نی مَیں آپے رانجھا ہوئی"۔ نہ۔ نہ کوڑا اے اُکّا جھوٹھ اے۔ نہ مَیں رانجھا رانجھا کردی، نہ مَیں رانجھا ہوئی۔ مَیں تاں سدا توں آپے ہاں۔ اپنے آپ وِچ گُلّی۔ ماں نے دھی جمّی۔ ہیر مَیں اپنے وِچوں آپ جمّی۔ زہر پیالہ پین توڑی مَیں ہیر ساں۔ رانجھے دا ساتھ مَیں دِتّا۔ رانجھے نال عشق وی کیتا۔ عشق میری اپنی ضرورت سی۔ رانجھے دا ایہدے وِچ کیہ دوش۔ اوہ تاں نِرا کملا سی۔ وچارا۔ اوہنوں تاں اخیر توڑی میری سمجھ نہیں سی آئی۔ رانجھا مَیں ہِتھیں بنایا ضرور سی۔ پر آپ رانجھا بن کے مَیں کیہ لینا سی۔ میرے وِچ تاں ہیر ورگی دے ڈیرے لگے ہوئے سی۔ مَیں ہور کیہ کجھ نہیں بنایا۔ سسّی ہو کے پنوں بنایا۔ صاحباں ہو کے مرزا گوایا۔ جے مَیں آپ رادھا نہ ہوندی تاں کرشن کدے نہ جمدا۔ جے مَیں میرا نہ ہوندی تاں گیت کدے نہ پھلدا۔ مَیں سیتا ہوئی تاں رام اوتار ہویا۔ مَیں لیلا بنی تاں مجنوں بنیا۔ پر نہیں۔ مَیں آپ اوسے طراں رہی کلی —— اسیں ساریاں کلیاں کلیاں رہیاں۔ کلیاں کلیاں موئیاں۔ ساڈا ساتھ کسے نہ دِتا۔ کسے نے ہتھ نہ پھڑیا۔

پہلے دن توں ــــ میرے جمن دی گھڑی سماج لئی بھاری سی۔ ماپیاں نوں پُتر چاہی داسی۔ مَیں جم پئی اونہاں سوگ منایا۔ میری دُدھ کٹوری اُتّے حرفے کیتے۔ فیر ذرا کُو وڈّی ہوئی تاں میری سکّی ماں نے مینوں پیو بھراواں دے جُوٹھے ٹکریاں اُتّے لادِتا۔ اونہاں مینوں چنگی طراں پالیا وی نہیں! فیر اپنے نکّمے بال میرے اُتّے سُٹ دتّے۔ ویرے گودی چُک کے کھڈاوندی دا میرا لک ڈِنگا ہو گیا۔ پیو دی کمائی وِچوں میرے لئی حصّہ کوئی نہیں سی۔ بس بھانڈے مانجھدی ہانڈی دا دھوون پی لیندی ساں۔ ایس دھوون بدلے مَیں کیہ کجھ نہیں ساں کردی۔ جھاڑو پھیردی کُوڑے چُکدی۔ کوٹھے لانہدی۔ چوہلے چونکے کردی۔ نال نال ساریاں دے بھرم وی رکھدی۔ کدے بابل ویہڑے دیاں خیراں منگدی۔ بھراواں دیاں گھوڑیاں گاوندی ماں دے حِقّے دا بھار وی چُک لیندی۔ اپنا مونہہ فیر وی ہسدا رکھدی۔ جان کے وی اَن جان بن جاندی۔ کدے ہرخ افسوس نہ کردی۔ کدے وی کسے کولوں کُجھ نہ منگدی۔ فیر وی اونہاں مینوں جیوں کدوں دِتا۔ اونہاں جیہڑے میرے سودھرے سن۔ کسے نے میرا چاہنہ کیتا۔ سگوں میرے سُفنے بھن کے برباد کر چھڈّے۔ میرے ارماناں نوں اگاں لا چھڈیاں۔ اونہاں مینوں انسان تاں کیہ منناسی۔ دشمناں وانگ ورتیا۔ اپنیاں لوڑاں اپنیاں چاہواں خاطر رشتے بنائے۔ رشتے استعمال کیتے ــــ ساریاں نے مینوں اپنی راہ تے ٹُرایا ــــ پیو نے دھی بنا کے۔ بھراں نے بھین بنا کے۔ پُتّراں نے ماں بنا کے میرے کولوں اپنیاں غرضاں پوریاں کیتیاں۔ اونہاں مینوں گئو بنا لیا۔ کِلّے بدھا۔ گھروں کڈھیا وِچیا۔ اونہاں کول وِچیا جیہڑے میرا لہو ماس چاہوندے سی۔ اونہاں کول جنہاں نوں دھیاں پُتر لوڑی دے سن۔ کدے چک قصائیاں نوں دِتا۔

کدے کھیڑیاں دے حوالے چا کیتا۔ ایناں وی نہ ہون دتا جو میں اپنی مرضی دا مر دمل لینیدی ـــ ایتھے بس نہیں۔ اگوں جیہڑا قصائی مینوں ویاہ کے نال لے گیا اوہدے ٹبر قبیلے نے میری بوٹی بوٹی ونڈ لئی۔ ہُن میں اِک مشترکہ غلام ساں۔ اِک آدمی دی ہتھ بدھی باندی ـــ سارے ٹبّر دی نوکر ـــ سارے قبیلے برادری دی اردل وِچ میں پباں بھار کھلوناسی۔ سو میں کھلوتی۔

ایہہ مشترکہ غلام والی گل تہانوں سمجھ نہیں لگی ہونی۔ مینوں پتہ ایہہ گل تہاڈے سارے علم وِچ کِسے نہیں لکھی۔ کون لکھدا بھائی، کیمیں لکھدا۔ علم دی اجارا داری وی تے اوہناں دی سی جو میرے حق وِچ نہیں سگے۔ کارل مارکس ورگے مہان بندے نے غلامی وارے بڑا کجھ لکھیا۔ پر اوہنوں پتہ نہیں سی مشترکہ غلام کون ہوندے نیں۔ کسطراں بنا لئے جاندے نیں۔ اک پورے سماج دی بنیاد ایسے مشترکہ غلامی دے سر تے کھڑی اے۔ مارکس مشرق وِچ نہیں سی جمیا۔ اوہنوں پتہ نہیں سی۔ ہیگل نوں وی پتہ نہیں سی مغرب والیاں نے مشترکہ غلامی دی ٹرمینالوجی کدھرے ورتی نہیں۔ ایدھر مشرق والے پاسے مرد آپ بڑا پچھڑیا ہویا اے۔ مذہب دی فیم کھاندا، یا مغرب دے افلاطوناں دے جوٹھے ٹکڑے چب کے گزارا کردا۔ ایتھے نماں علم پیدا نہیں ہو سکیا۔ ہو سکدا سی، جے ایتھے زنانی ماڑی جیہی وی آزاد ہوندی۔ کوئی افلاطوق جم سکدی سی۔ انج ایس گل دا مینوں ہرخ کوئی نہیں۔ اوتھے مغرب والے پاسے وی کیہ اے۔ مَیں زنانی ذات اوتھے وی علم کما کے اپنے لئی کیہ کھٹیاں۔

علم دی دُنیا وِچ وی تسیں مینوں بھیڈ بنا کے رکھیا۔ میری پشم مُن کے تسیں اپنے لئی کوٹ اُنا لئے۔ ہور کیہ ہوناسی۔ علم نے وی میری ہستی

نہیوں منّی ۔ بھاویں علم دی نیہہ مَیں اپنے ہتھیں اُساری سی ۔ لفظ وی میں بنائے ۔ اپنے بچّے نوں بولنا وی میں سکھایا ۔ اوس بچے نوں جیہڑا میرا پہلا علم وی سی ۔ اگوں وی میں کتھے گھٹ آں ۔ پر علم والیاں نے وی میری ہستی منّی نہیں ۔ مینوں بھیڈ ای سمجھی رکھیا ۔ کیہ فرق اے علم والی وتھ تے بے علمی وتھ ۔ بس اپنا پٹی اک گوشت کھوان والی بھیڈ اے ۔ دُوجی اُن لُہان والی ۔ ایسے کر کے تُسیں میرے کولوں فیدے چُکدے میری کِھلّی وی کر لیندے او ۔ کیہ آکھیا الزام لایا ؟ پنجے اُنگلاں اِکّو جیہیاں نہیں ہو سکدیاں ۔ کئی مرد چنگے وی ہوندے نیں ۔ اوہ میرے اُتّے ہسدے نہیں ۔ اپنے کوٹ اُنان لئی میرے پنڈے دی بہتی اُن نہیں مُن دے ۔ بس اینا ای کردے نیں ۔ میری زُلف کٹ کے اِک بھوندا کوٹ دے کاج وتح لٹکا لیندے نیں ۔ مینوں آنر دیندے نیں ۔ اوس ویلے جدوں میں جون اف آرک ہوواں ۔ قرۃ العین بن جاواں ۔ خالدہ ، ادیب خانم ہو جاواں ۔ و لنتیا والیا یا امرتا ورگی ۔ اوہناں نوں پتہ ہندا ۔ اجیہیاں زنانیاں دے بدن وی روح ورگے ہو گئے نیں ۔ ایسے کر کے اپنا وطیرہ بدل لیندے نیں ۔ چنگی طراں جاندے جُونے ۔ عام زنانی نوں ریپ کیتا جا سکدا اے ۔ پر جیہڑی افلاطون بن جاوے اوہدی روح نوں ہتھ پاونا آسان اے ۔

تواریخ چُک کے ویکھ لوو ۔ ایہہ مرد آپس دے سارے بدلے ۔ گل انتقام لین دین ، عزت غیرت دے سودے زنانی اُتّے رکھ کے کردے رہے ۔ اوتھے وی جے کوئی چنگی گل ہووے تاں میرا ناں نہیں لیندے ۔ پر جے گال کڈھنی ہووے ، اِک دُوجے دی بے عزتی کرنی ہووے تاں زنانی نال بنائے ہوئے رشتے چُنے جاندے نیں ۔ زنانی نوں ننگا کر کے

اوہدے جلوس کڈھن دا رواج وی بہتا نماں نہیں۔ اجیہا میرے نال ہوندا رہیا۔ تماشہ تسیں جدوی کرو وچنا تاں مَیں ہوندا اے۔ سیاست کرو بھاویں مُلک ونڈاؤ، ریپ کرن لئی زنانی اے۔ مذہب دا جھل چڑھے تاں وی پہلا نشانہ زنانی اے۔ اِنج دِسدا جیویں ازل توں اِک سازش چلدی پئی اے۔ پورے منصوبے نال پوری پلاننگ نال تسیں مینوں استعمال کردے او۔ مذہب کیہ رسم کیہ، میرے حق وِچ کجھ نہیں۔ گنتی کر کے تک لوو۔ کوٹھے بازار، تجارت ماڈلنگ ساریاں گلاں لئی تسیں میری کھل ورتی۔ کدے کپڑے لاہ کے، کدے گہنے پوا کے تسیں میری کھل دا سودا کیتا۔ بازار سجائے۔ پراسٹیٹیوشن بنائے۔ جنھے جی کیتا لیگل کر لیا جنھے جی کیتا غیر قانونی بنا لیا۔ سبھو کجھ تہاڈا اپنا سی۔ گھر، کچہری، پولس، فوج، مذہب قاضی۔ میرا کیہ سی سارے نظام وِچ کسے تھاں مَیں آپ نہیں ساں۔ بس آدمی دی لوڑ پوری کرن لئی اِک ذریعہ ہے ساں۔

فیر جدوں نظام بدلیا۔ تسیں آپ وی ونڈے گئے۔ زمین والے، بے زمینے۔ ایسے طراں تسیں مینوں وی ونڈ لیا۔ اپنا اپنا طبقہ اپنی اپنی زنانی۔ اپنا اپنا ظلم۔ ملکیت دی ونڈ کردے کردے مظلوم دی تقسیم وی کر لیندے او۔ اپنے فیدے لئی۔ سو تسیں کیتا۔ میری اپنی جنس وچ پاڑ پا دِتے۔ ہُن ہر تھاں میں آدمی دے حساب وِچ لکھی جاندی ہاں۔ فلانے دی دھی۔ فلانے دی نونہہ۔ ایسے حساب میریاں کرتوتاں ہوئیاں۔ کندھاں ای کندھاں اُسر گئیاں۔ مَیں چودھرانی، میں نوکرانی۔ مَیں اُستانی، میں دلبر جانی۔ ہر تھاں آدمی دی مونث۔ ہر تھاں دُوجا نمبر۔ ہر پاسے نیواں تھاں۔ سو وِچ کے ویکھو زنانی ذات جے کِتے کھٹی رہندی تاں

اوہدی کڈی شکتی ہوندی ۔ ایس شکتی نوں توڑنا کڈا کو مشکل ہوندا ۔ ایبطراں ہوندا تاں SLAVERY لیگل لائیز کدے نہ ہوندی ۔ آدمی آپ وی بچ رہندا ۔ دُنیا تے غلامی دا دستور پکا نہ ہو سکدا ۔

پر ہُن کدوں رل کے بیٹھن گیاں چودھرانیاں تے نوکرانیاں ۔ اپنی پیڑ اپنے دُکھ سانجھے کرن لئی کیہیں کٹھیاں ہون گئیاں ۔ ہُن تاں ماں دھی وی اِک گھر وِچ نہ رہ سکدیاں، کیوں جو گھر زنانی دا نہیوں ہوندا ۔ ایسے کرکے پیو پُتر کٹھے رہندے نیں ۔ ماں دھی وِچھڑ جاندیاں نیں ۔ ایہہ وی اِک رستہ اے ۔ زنانی نوں کمزور کرن دا ۔ اِک جندڑی دے پندھ وِچ ترے واری اوہدے گھر دے مالک بدل جاندے نیں ۔ پہلاں پیو دے گھر پروہنی ۔ فیر خوندے گھر بے وساہی چھیکڑ پُتر دے گھر مسافر ورگی ۔

دُنیا تے لکھاں ہزاراں پیغمبر ہوئے ۔ اوہ پیغمبر وی میری گُگھوں نجے سی ۔ فیر وی مَیں اوہناں نوں منیا ۔ اوہناں دے لیاندے ہوئے دستور نوں وی منیا ۔ پر تہاڈے مذہب والیاں نے جو سارے ای مرد ہوئے ۔ میرے لئی جو لباس سیتا اوہ مینوں کدے وی فٹ نہ آیا ۔ پنجواں حصہ کِتے اٹھواں حصہ ۔ کِتے مینوں پوری نہ رہن دِتا ۔ کٹ وڈھ کے ادھی پونی کر دِتا ۔ میرے لئی کئی پنجرے بنا چھڈے ۔ اوہ وی نِکے بنائے ۔ اپنے لوہے دی بچت کر لئی ۔ پر میرے گوڈے کُہنیاں، چھلیاں گئیاں ۔ کسے نوں فکر نہ ہوئی ۔ ہور کئی اینائے، کئی دھرو ۔ گنتی بڑی لمبی ہو گئی ہوئی اے ۔ اجے تاں سبھو کُجھ وڈھ رہیا اے ۔ میرے صبر توں سوا ۔ اِک ہور شئے وی ہے جیہڑی گھٹ رہی اے ۔ ایہہ میری بے خبری اے ۔ ہُن مَیں ایڈی بے خبر وی نہیں رہی جو شہر بھنبھور لُٹ گھتے مَیں سُتی رہواں ۔ میری اکھ کُھل گئی

ہوئی اے ۔ بھاویں ایس جاگ وچ وی مینوں بڑا تسیہا اے ۔ جاگنا تے جاننا ۔ پر اگوں بے طاقت بے اختیار ہونا ۔ بڑا تڑ پھاون والا تجربہ اے جو مَیں اج کر دی پئی آں ۔ مینوں پتہ میں انسان دی ماں وی ہاں تنے دھی وی ۔ فیر وی جہالتاں والے مینوں مرد دی پسلی کہندے نیں ۔ مینوں ٹھیک پتہ مَیں گھر بناوندی آں اج وی پہلوں وی ۔ میرے بنا آدم دا گھر بن سکدا نہیں سی ۔ پر اوہ مینوں گھروں کڈھ کے راضی نیں ۔ مَیں چنگی طراں جاندی ہاں انسان دی تہذیب دا وہیڑا اسدا مَیں لو چیا ۔ پر اوہ میری انسانیت تے شک کر دے نیں ۔ میں سمجھدی ہاں ۔ کون کیہ کر رہیا ۔ کیہڑا ہتھیار لکو کے میرے پچھے کھڑا اے ۔ کیہڑا ہر تے سازش تے طاقت دو نمیں ہتھیار نیں جو ورت کے مینوں میرے حق توں وانجیا جاندا اے ۔ میری ہر شے اُتے قبضہ ۔ میری ہر شے کسے ہور دی ملکیّت ۔ میری نیکی میری شرافت ، غلامی دے ڈبیاں وچ بند ۔ میرا تحفظ غلامی وِچ اے ۔ کِسے اِک دی غلامی نہ کراں تاں بھنے سارے جگ کے مینوں طوائف دے کوٹھے لے جاون گے ۔ کوئی ہور رستہ میرے جوگا نہیں ۔ نن بن جاواں ۔ جوگ لے لواں تاں وی میرا پچھا نہیں چھڈدے ۔ ایتھے مینوں ورتن دا ڈھنگ رتا فرق ہوندا اے ۔

اج ساری دُنیا دے تختے اُتے مرد معاشرہ ، بن چکیا اے ۔ ایس معاشرے چ زنانی نوں تھاں مرد نے اپنی لوڑ موجب دِتی اے ۔ مرداں دی آپسی ونڈ تے ترقی تنزل دے حساب میری ہستی دی EXPLOITATION وکھری اے ۔ یورپ امریکہ وچ مرداں دی سائیکی تبدیل ہو چکی ۔ اوہ ہن زنانی دی کھل دا کجھ نہیوں بناوندے ۔ پر اوہدی روح نوں اُجاڑن دا کم کری جاندے نیں پر ایتھے تر بجی دُنیا اندر میرا روح ماس سبھو کجھ مرداں دے ہتھ اے ۔ ایہہ

ہتھ بناون والا نہیں تروڑن والا اے ۔ ایسے کر کے ایتھوں دی زنانی ہر پاسے بے بس روندی کرلاوندی، ہوکے بھردی، اپنے اتھرواں نال اپنا تے سارے جیون دا مونہہ دھوندی ۔ کھیروں کھیروں پھردی اے ۔ اودھرے دُکھاں دی تھاہ لین والا کوئی نہیں ۔ تریجی دُنیا کہندے نے بڑی کمزور دنیا۔ ایتھے تھلڑے درجے دا جیون بڑا اوکھا اے ۔ پر زنانی نوں تاں گھاٹا ای گھاٹا اے۔ بھاویں اوہ کِسے طبقے وچ ہووے ۔ اُچی ماڑی اُتے وی ہووے تاں، چودھری نہیں بن سکدی ۔ نوکراں اُتے حُکم چلا کے وی اوہ آپ کِسے دی نوکر ہوندی اے ۔ محل والی نوں پُچھو تاں اوہ کہندی اے ۔ مَیں محل دی مالک نہیں ۔ کسے نے بنایا اے ۔ کسے ہور نے ڈھا دینا اے ۔ مَیں اوہنوں ڈک نہ سکدی ۔ میری نونہہ دھی وی اِنج نہیں کر سکدی ۔ سونا موتی ۔ آہو ہیگا اے ۔ میرے کول پر مَیں کِسے نوں دے نہ سکدی ۔ اصل مالک پہلوں راجا بابل سی ۔ فیر خوند بادشاہ، چھیکڑ پُتر شہزادہ ہوسی تے اوہ تھلّے والی غریبنی ۔ اوہدا کیہ پُچھنا ۔ اوہ تاں ستے آسمان سِر تے چا کے کھڑی اے ۔ اوسے دے سہارے ساری دُنیا وی کھڑی اے ۔

پر ہُن مَیں سوچن لگ پئی آں ویکھ وی سکدی ہاں ۔ دُنیا ایسطراں بہتے دِن چلنی نہیں ۔ تہانوں وی پتہ ۔ پر تُسیں تاں اسلحہ بنائی جاندے او ۔ مَیں چاہوندی دُنیا وچاروں لئی ایہنوں نے سرے توں بنا دینا چاہی دا ۔ میںوں ول وی آوندا ۔ اوسے طراں جیویں تماں چولہا بنان لئی دا اے ۔ میری چنتا میرے بچیاں لئی اے ۔ جیہناں دے مونہہ توں روٹی کھوہ کے تسیں بارود دے ڈھیر تے بٹھا دِتے نیں ۔ میرے بچے! مَیں ایہناں دا محفوظ مستقبل ویکھن لئی کیہ کراں؟ کیہ کراں میں؟

ماں بولی جیون دی چھاں

دُنیا وچ تن شیواں اَن مُلیاں نیں۔ ایہناں دا بدل کوئی نہیں۔ ایہی مثال وی کوئی ہور نہیں۔ بندے دی جڑ بنیاد تے قوم قبیلے دی ہوند بِھا ایہناں ترے شیواں دے نال جُڑی ہوئی اے۔ اِنسان دا اِنساں ہونا وی ایسے کرکے ہیگا۔ نہیں تاں دُنیا تے ہزاراں مخلوق ہور ہیگی اے۔ اوہ کیہڑیاں ترے شیواں نیں؟ آؤ ویکھئیے۔ اپنی دُنیا نوں پہلی پہلی واری اسیں کتھوں ویکھیا سی۔ پہلے پہلے پیار دی کہانی کیہڑی تھاں توں شروع ہوئی سی؟ پیار دا پہلا ناں 'ماں'، جیون دی جڑ ماں دے اندروں پھُٹی۔ ایسے جڑ توں ماں بولی دے پھُل نِکلے۔ ایہو جڑ ماں دھرتی اندر ڈونگھی جڑ ہوگئی۔ ماں، ماں بولی۔ ماں دھرتی۔ جیون دی اصل بنیاد ایہو کُجھ اے۔ ہور جو وی بن دا بناؤندا ایہناں بُنیاداں اُتے کھلوندا۔ ایہناں جڑاں توں اُسردا۔ جیہناں دیاں ایہہ بنیاداں پکیاں ہون اوہناں دے کوٹھے ڈھے نہیں سکدے۔ پر جیہڑے بے بنیاد ہوجان اوہناں دے سِر تے چھت وی کوئی نہیں کھلوندی۔ پیراں تھلے دھرتی وی ہلدی رہندی اے۔

کہندے نیں بچہ جیہڑا بِن ماں توں رہ جاوے ادھورا ہوندا۔ اوس تھیں ودھ بے سہارا ہور کون ہونا اے۔ ایسے طراں جیہڑے بے وطنے ہو جاون اوہ کُکھ نالوں ہولے ہوندے نیں۔ ماں دھرتی جیہناں دی کھُس جاوے۔

غلام ہووے یا دُکھیاری اوہناں دا مان کیہ تے سمان کیہ۔ ایسے طراں ماں بولی بندے نوں زبان دیندی اے، پچھان دیندی اے۔ انسان بناؤندی اے۔ انسان اِک سماجی حیوان ہے پر اوہ بول سکدا اے۔ علم دی امانت سانبھ کے رکھ سکدا اے۔ زبان کھنوں انسان نے دُوجی مخلوق وِچ فرق وی کوئی نہیں۔ ایہو ماں بولی دُنیا جہان نال اِنسان دا تعارف کراؤندی اے۔ رشتہ وی جوڑدی ہے۔ بندے اُتے علم دے سارے دروازے زبان راہیں کُھلدے نیں۔ بندے دا اپنا مافی الضمیر زبان راہیں کُھلدا اے۔ من والی دُنیا تے تن والی دُنیا وِچکار جیہڑی ریشم دی ڈور بدھی ہوئی اے، اوہ وی لفظاں نال وٹی جاندی اے۔ دُنیا وِچ آ کے آدمی دا بچہ ایسے ڈور نوں پھڑ کے کھڑا ہوندا اے۔ اگانہہ پیر پٹدا اے۔ کئی دیاں کئی زباناں سِکھدا اے۔ پر اِک بولی اوہ بنا سِکھے سِکھ جاندا اے۔

آہو اِک بولی دُنیا دا ہر انسان بن سِکھے سِکھدا اے۔ اوہ ماں بولی اے۔ ماں بولی کوئی کِسے نوں سکھاؤندا نہیں۔ ایہدی سکھیا دا عمل تاں اوسے طراں جسطراں اوہ بن سِکھے دُدھ دیاں دھاراں چُھپن لگ پیندا اے۔ اپنیاں گُولیاں گُولیاں اکھیاں نال آلے دوالے دیاں شیواں پچھانن لگ جاندا اے۔ آپے ہسدا روندا اے۔ آپے ماں گودی دے نِگھ نوں محسوس کردا۔ کِسے وی سر پیر دی خوشبو سُنگھ کے سمجھ لیندا اے۔ پیار تے خوراک وانگ بولی اسیں پہلاں ماں کولوں لیندے ہاں۔ فیر اگوں اپنی دھرتی اپنا ماحول آ جاندا اے۔ زبان دا علم ودھ جاندا اے۔ زندگی دے علم نال جُڑ جاندا۔ بندا دُنیا تے وسن لگ پیندا۔ اپنی بولی دیاں ساریاں ڈِگریاں دھرتی ماں آپ دیندی اے۔ ساڈے وِچوں کون کہہ سکدا اوہنے اپنی بولی کدے سِکھی سی۔ ماں بولی تاں

ہوا ورگی اے۔ آپے ساہ نال اندر جاندی اے۔ لفظاں دا ذخیرہ آپے خون وانگ ساڈیاں ناڑاں وِچ تردا پھردا اے۔ اِک بندھن بنھیا جاندا دُنیا دے نال۔ ایہہ بندھن بڑا پکا پیڈا ہوندا اے۔ ہر ویلے کم آوندا۔ اوکھے ویلے بہتا کم آوندا۔ اوکھے ویلے بندے نوں ماں یاد آوندی اے۔ دلیس یاد آوندا اے تے ماں بولی دے لفظ اوہدا سہارا بن دے نیں۔ اِنج دُنیا تے آکے بندا ہور وی کئی بولیاں سکھدا، بولدا اے تے لکھن پڑھن وچ ورتدا وی اے۔ پر دوجیاں بولیاں بھاویں کدی اُچی پدھر اُتے پڑھیاں ہون۔ دِل وِچ نہیں وسدیاں۔ لہو وچ نہیوں تردیاں۔ ایسطراں دیاں بڑیاں مثالاں نیں کئی لوکی کسے ہور دُنیا وِچ جاکے وس گئے۔ اوتھوں دی زبان ورتدے رہے۔ پر جدوں کدے دُکھ سُکھ دی گھڑی آئی اوہناں ماں بولی نوں ہاک ماری۔

ماں بولی بندے دے پیار دی زبان اے۔ دُنیا دے پہلے رشتے ماں نوں لے کے بھین بھرا انگ ساک سبھے ماں بولی نال پچھانے جاندے نیں۔ پیار دے پہلے بول۔ لوری دا گیت۔ دِل دی کہانی، آڑھی متر دی گل بات۔ دُنیا دی کوک پکار ماں بولی وچ سُننے تے سمجھے جاندے نیں۔ انسان نے وی سدا ای اپنی زبان دا بڑا ادب کیتا۔ اپنے علم ہُنر تے کلاکاری نال ماں بولی نوں پکھ لائے۔ ادب لکھیا شاعری کیتی۔ گیت گائے۔ ایہناں وچوں کئی کم شاہکار بنے۔ انٹرنیشنل پدھر اُتے پچھانے گئے۔ پوری انسانیت دا ورثہ بنے۔ پر جدوں وی ایہہ کم اوہناں کیتے۔ اپنی ماں بولی وِچ کیتے۔ بھاگاں والی ہوندی اے اوہ بولی جیہدے سپوت اوہنوں پکھ لاون جوگے ہون۔ ادب لکھن شعر آکھن، سائنس دے علم وچ وادھا کرن۔ انسان دا ورثہ ودھاون۔

اِک ویلا سی پنجاب دے سیانیاں سنے وی اپنی زبان نوں پکھ لائے۔

اپنی بولی دی قدر پچھانی۔ شاعری کیتی۔ لیکھ لکھے۔ ویلے دی سوچ نوں اپنے ہُنر دا رنگ دے کے علم دے موتی ڈھالے۔ باہروں آون والے صوفی سعد وی ایس نکتے نوں سمجھدے سی پئی جیہڑی گل اوہ لوکاں نوں دسنا چاہوندے نیں اوہ لوکاں دی بولی وچ ای اثر کر سکدی اے۔ سو اوہناں اپنی زبان چھڈ کے پنجابی اختیار کر لئی۔ اصل وچ مٹّی، آدمی تے بولی دا گوہڑا میل ہوندا اے۔ ایہہ ترے شیواں کٹھیاں ہو جان تاں نہیوں اک تہذیب دا ڈول بیندا اے۔ اک خاص خوشبو پیدا ہوندی اے۔ پچھان والی خوشبو۔ جیمیں چیتر مہینے ویہڑے دی دریک نوں پھل آوندے نیں۔ جیمیں گرمی بہار وچ روہی دی پھلاہی دے پھُلاں دی واشنا کھلر جاندی اے۔

تعلیم دی ترقی تے علم دے جہان وچ اگے ودھن واسطے ہمی سوچ نوں جذب کرن لئی بنیاد ایہو ماں بولی اے۔ ساری دنیا وچ ایسے طراں ہو رہیا اے۔ ایسے کر کے اج دی جاگیرتی والی دُنیا وچ ماں بولی دی ترقی دا حق اک وڈا حق تسلیم کیتا جاندا اے۔ ہر تھاں لوکی اپنے حقاں تے ازادیاں دے نال نال ماں بولی دی ترقی دے واسطے بڑے سچیت نیں۔ اج بہت ساریاں سیاسی لڑائیاں تے اقتصادی جدّوجہد بولی دا مسئلہ نال نال لے کے ٹُردی اے۔ بولی بندے دی تے قوم دی شناخت اے۔ ساری دنیا دے روے گولے وچ اپنی اپنی بولی دے حساب لوکی پچھانے جاندے نیں۔ منظم ہوندے نیں۔ بہت ساریاں سیاسی لڑائیاں تے اقتصادی جدّوجہد دے نال نال بولی دے تحفظ دی جنگ وی لڑی جا رہی اے۔ یورپ نوں ویکھ لوو۔ ہر اک ملک اپنی سٹیٹ دے نال بولی دی ترقی نوں قوم دی ترقی نال جوڑدا ہے۔ کسے نالوں گھٹ نہیں رہنا چاہوندا۔ ایشیا وچ

وی ساریاں قوماں اپنی بولی واسطے حساس دِسدیاں نیں۔ سوشلسٹ چین وچ ۵۴ قوماں نے اپنی اپنی بولی نوں برابری دے حق دوالے نیں۔ ایسے طراں بھارت وچ وی ہر ایک صوبہ اپنی بولی دی ترقی واسطے بڑا احساس رہندا اے۔ پاکستان وچ وی پنجاب نوں چھڈ کے ہور صوبے اپنی بولی نوں اپنی ہوند سمجھدے نیں۔ بنگال دی کُل لڑائی اپنی زبان تے جمہوریت واسطے رہی۔ ایسے طراں سندھ وچ بولی دی حفاظت لئی بھاری تحریک بنی اے۔

کلونیل دور وچ لوکائی دی زبان وی غلام بنی رہی۔ ترقی دے رستے بند کر کے غیر زباناں نوں اگے لیاندا گیا۔ کلونیل ماسٹر دی اپنی زبان توں علاوہ جو زبان اوہناں دے کم آسکدی سی۔ فیر جدوں کلونیل نظام مُکیا تاں لوکائی دے نال اوہناں دی تہذیب تے زبان وی آزادی ہوئی۔ سوشلسٹ انقلاب نے تاں ہور وی طاقت دِتی۔ لوکاں دا ورثہ جو وی سی اوہنوں مان سمان ملیا۔ ترقی واسطے راہ کھُلی۔ بولیاں جنہیاں وی ہون اِک دوجی دی راہ نہیں ڈکدیاں۔ سگوں اِک دُوجی نوں نفع دیندیاں نیں۔ اِک دُوجی نوں لفظاں دی سوغات ونڈدیاں نیں۔ بولیاں دے بنننے دا سلسلہ وی ایسے طراں ای اے۔ اِک دُوجی دے لفظ آپس وچ رلدے رہے، تے نمی لفظالی بندی رہی۔ ایہہ اِک قدرتی عمل اے۔ تعصب تے ورودھ پالن والیاں نوں ایہہ گل سمجھ نہیں آوندی۔ ساڈے حکمران طبقے جان بُجھ کے لوکاں نوں اوہناں دی زبان وچ پچھڑے ہوئے رکھدے نیں۔ تاں جو کسی نوں اصلیت دا پتہ ای نہ لگے۔ اپنی حالت دا وی نہیں۔ اپنے حق حساب دا وی نہیں۔ ایس گل دی بنیاد وی باہرے حاکم پکّی کر گئے ہوئے نیں۔ خاص کر کے اوہناں علاقیاں وچ جتھے اج دا پاکستان ہیگا۔ انگریز ایس

خطے وچ اپنا خاص مطلب رکھدا سی۔ اوہنے ایتھوں اپنے کم کڈھنے سی۔
چھاؤنیاں بنا کے شمال مغرب دی سرحد تے فوجاں رکھنیاں سی خام پیداوار
حاصل کرن تے فوجی بھرتی خاص کر کے پنجاب وچوں۔ ایسے کر کے ایس خطے
نوں پڑھائی تے حقیقت کولوں دُور دُور رکھیا گیا۔ سرداری جاگیرداری تمن داری
نظام ازلوں لوکائی دا دشمن، ایتھے پکا کیتا گیا۔ تاں جو عوام دا ساہ گھٹیا رہوے۔
اوہ وچارے بھیڈ بکری ورگے ہن۔ جان ڈھگے کمائی کری جاں چُپ کر کے۔
اپنے حق حصے دی گل چکن واسطے اوہناں کول زبان ہووے نہ سوجھی۔
ایسے کر کے تاں بڑا فرق سی۔ ہندوستان دے مشرق والے صوبیاں وچ
تے مغربی سرحد والے علاقیاں وچ۔ بنگال تے یوپی وچ اوہناں تعلیم عام
ہون دتی۔ کیوں جو اوتھوں انگریزی راج واسطے بابو شاہی تیار کرنی سی۔
۱۹۴۷ء پچھوں بہت کجھ بدل جانا چاہی دا سی۔ عوام واسطے پڑھائی دے
در کھُل جانے چاہی دے سی۔ عوام دیاں بولیاں نوں علم تے سائنس دی
زبان ہون دا رُتبہ ملنا چاہی دا سی۔ پاکستان وچ پنج صوبے آئے سی۔
تے پنج زباناں چنگی چوکھڑ والیاں دھرتی نال جُڑیاں ہوئیاں ہیگیاں سن۔
پر کلونیل ماسٹراں کولوں مُلک دا چارج لین والے آپ کورھی سگے۔ ذہنی
غلام۔ انگریزی رنگ وچ رنگے ہوئے۔ اپنی مٹی دی طاقت کولوں بے خبرے۔
ایسے کر کے اوہناں پرانا نظام ورتنا شروع کر دتا۔ عوام نوں اپنے غلام
سمجھ لیا۔ تبدیل کرن واسطے اوہناں کول ہے وی کجھ نہیں سی پس ماندہ جاگیرداری
لوکائی دی دُشمن ہو سکدی اے۔ سجن نہیں۔ پر ایسطراں کرن نال خرابی بڑی ہوئی۔
سب توں پہلاں بنگالہ بغاوت کر گیا۔ پاکستان دا وڈا حصہ۔ سیاسی سوجھی دے
حساب بڑا آگو تے ہوشیار بنگالی لڑ بھڑ کے وکھ ہو گئے۔ پورے پنجھی سال

اونہاں پاکستان دے اندر جدّو جہد کیتی۔ کاہدے لئی؟ اپنی بولی دے حق لئی تے جمہوریت لئی۔ بنگالی بولی دی ترقی دا حق انگریز حاکم وی کھو نہیں سکیا۔ ہُن آ کے کھُس گیا سی۔ کیوں جو ایتھے سارے اُردو آ گئی سی۔ انگریزی پہلاں توں بیگی سی۔ بنگال پچھوں سندھ نے اپنی بولی دے حق واسطے جھنڈا چکیا۔ ایسے طراں پشتو بلوچی زبان والیاں نے وی اپنی بولی دی حفاظت کیتی۔ رہ گیا تاں پنجاب ای رہ گیا۔ اپنی بولی دی حفاظت کر نہیں سکیا۔ سگوں آپ اپنی زبان دی نندیا کر دا رہیا۔ کیوں؟۔

انگریز نے ہندوستان نوں اپنی کلونی بناون پچھوں ساریاں نال ہتھ کیتے۔ کسے دا خزانہ لُٹ لیا۔ کسے دیاں زمیناں کھوہ لیاں۔ کسے دی انڈسٹری تباہ کیتی۔ پر پنجاب نال حدوں ودھ کیتا۔ اوہدا اپنا آپ کھُس گھتا۔ اوہدی پچھان زبان رہتل وسبوں نوں چنگا دھکا لگا۔ کیونکہ جو ایتھے ہر ایک پدھر تے غیر زباناں ورتیاں گئیاں۔ اُردو تے انگریزی۔ سارے کم ایہناں وچ کیتے گئے پڑھے لکھے کہون لئی پنجابی بولنی چھڈ دِتی گئی۔ پنجابی دی نندیا وی کیتی۔ ادبی تے پڑھائی دے کماں لئی اپنی بولی نوں نکھد منیا۔ پنجاب دے لوکاں وِچ اینی طاقت نہیں سی جو اپنی بولی لئی تحریک بنا سکدے۔ دُنیا نوں دس لینڈے پئی اُردو دے جمن توں پہلاں پنجابی وِچ شاعری ہوندی سی۔ شیکسپئر دے جمن توں پہلاں ایتھے گرنتھ لکھے جاندے سی۔ نتیجہ اِکو نکلیا ایہہ زرخیز دھرتی سارے ہندوستان نالوں پچھے رہ گئی۔ سوجھی وان نہ بن سکی۔ اوہ طاقت جو اپنا آپ بچاون لئی ورتی جاندی اے۔ ایتھوں پیدا نہ ہو سکی نویں بارِ سٹو کریسی تے چوہدر شاہی جو انگریز نے ہتھاں نال بنائی۔ بڑی بے شعور تے بے ضمیر رکھی۔ اونہاں آپ اپنی دھرتی اُتے ظلم کیتے۔ عوام نوں پڑھائی توں

دُور دُور رکھیا۔ اگوں قربانی دے بکریاں وانگ انگریزدی رائل فورس بناون لئی بھرتی کرایا۔ صاحب لوکاں نوں شکار کھیڈا کے زمیناں برباد کروائیاں۔ ایہو بے فکرے ۱۹۴۷ء پچھوں سیاست وِچ پردھان ہوئے تاں ہوروی چھل کیتے۔ اگوں وی چنگی نہیں ہوئی۔ تعلیم وچ ماں بولی داکوئی رول نیانہیں۔ تعلیم داگراف تھلے ای تھلے آوندا گیا۔ اج نورے ۷ فیصد ہیگا۔ مطلب ایہہ بھئی ۱۹۴۷ء نالوں کِتے تھلے جاڈِگا اے۔ اج جدوں اکیویں صدی دُنیا اُتے ڈُھکن والی اے۔ ایتھے بہت وڈی آبادی گونگی بولی رہن اُتے مجبوراے۔ پنجاب دی شہری آبادی داحال وی چنگا نہیں ہے۔ پڑھ کے ہڑگئے ہوئے نیں۔ کیوں جو اوہ اپنی تہذیب توں اُکا ای وانجے گئے ہوئے نیں۔ کہندے نیں اک پنجاب ۱۹۴۷ء وِچ تقسیم ہویاسی۔ ہُن اِک دُوجی تقسیم اندروانددی چھُری چلاوُندی پئی اے۔ بولی دے حساب شہرتے گراں وِچکار بڑا وڈا پاڑ پٹے گیا اے۔ ترقی داپیر کِتے دلدل وِچ پھس گیا ہویا اے۔

ترقی دونہہ پاسیاں توں گِنی جاندی اے۔ عوام دی خوشحالی تے لوکائی دی تعلیم داگراف۔ گراف تھلے ول آوندا پیا اے۔ کوئی وی ایس گل نوں سمجھ لین واسطے تیار نہیں پئی ترقی ٹوٹل ہوندی اے۔ رل کے کیتی جاندی اے۔ صنعت ہووے یا سائنس۔ پڑھائی ہووے یا پیداوار اِک شہر دی گل نہیں۔ سو دوسو گھراں دامعاملہ وی نہیں۔ کروڑاں دی آبادی داٹوٹل مسئلہ اے۔

اج دیکھو تاں عوام دی ترقی وچ دوشیواں راہ داپتھر بنیاں ہوئیاں نیں۔ جاگیرداری نوں ختم نہ کرنا۔ ماں بولی نوں تعلیم دی زبان دے حساب اگے نہ ودھاؤنا۔ ایہہ دونمیں معاملے آپس وچ جُڑے وی ہوئے نیں۔

جاگیرداری نوں بچا کے رکھن والا عوام دے بچیاں نوں اَن پڑھ دیکھنا چاہوندا اے۔ ایسطراں دے حال نال بوہت خرابی آ چکی اے رہر پاسے خالی خالی دِسدا اے۔ پنجاب والے اپنی ریت رواج بھُل گئے۔ اپنی بولی دا مان بھُل گئے۔ اوہناں دی دھرتی دا مان گھٹ گیا۔ اوہناں دی ہِک دا مان وی گھٹ گیا اے۔ ماں بولی دی حُب شہراں وِچ مُک گئی۔ کِسے نوں یاد نہ رہیا۔ پنجابی کدّھی کو پرانی زبان اے۔ کِسے نوں سوچ نہ آئی پئی اوس ویلے جدوں اُردو ورگی بولی اجے جمی نہیں سی۔ پنجابی اِک وڈّے خطّے دی پکّے پیراں والی زبان سی۔ بابا فریدؒ، سلطان باہوؒ، شاہ حسینؒ، بابا نانکؒ، وارث شاہؒ تے بُلھے شاہؒ نے کیہ کُجھ کر کے دکھا لیا۔ ایسے بولی وِچ دیوان گرنتھ لکھ چھڈّے۔ شاعری ورگی نازک گل نبھا دتی ایسے بولی وِچ۔ ایتھے تاں پُٹھّی مت چلدی رہی۔ کِسے نے آکھیا پنجابی سِکھاں دی بولی اے۔ کِسے نے آکھیا پنجابی وِچ پڑھائی نہیں ہو سکدی۔ بے عقلی نے پنجاب دا بُرا حال کیتا۔ سکھی دے جمن نوں بہت پہلاں بابا فرید دیوان بنا چُکے سی۔ تے اج بھارتی پنجاب وِچ یونیورسٹیاں پنجابی زبان وِچ پی ایچ ڈی دیندیاں پئیاں نیں۔ پاکستان وِچ ہور صوبیاں نے اپنی بولی دی قدر پچھان لئی ہوئی اے۔ اوہ تعلیم واسطے مادری زبان نوں ضروری سمجھدے نیں۔ اوہناں نوں تاں پتہ لگ گیا ہویا اے پئی۔ تعلیم دی ترقی دا گراف تھلّے ول نوں کیوں ڈِگ رہیا اے۔ بہت سارے بچّے سکول وِچ داخلہ لے کے چھڈ جاندے نیں۔ غیر زباناں وِچ اوہناں نوں پڑھائی اوکھی تے خشک لگدی اے۔ پڑھائی وِچ دِل نہیں لگدا۔ کیوں جو نِرے لفظ ہوندے۔ لفظاں دے نال معنیاں دی دُنیا نہیں ہوندی۔ ایہہ دُنیا تاں ماں بولی نال ای جُڑی ہوئی

ہوندی اے۔ پڑھائی دا در لوہے دا بن جاندا اے۔ کدے نہیں کھُل دا ٹکراں مار کے طالب علم تھک ٹُٹ جاندے نیں۔ بیزار پڑھائی کولوں نس جاندے نیں۔ ہور پاسے دھیان لا لیندے نیں۔ علتاں وِچ پے جاندے نیں۔ ایسطراں دیاں لکھّاں ہزاراں مثالاں رل کے جو نتیجے پیدا کر دیاں نیں اوہ ساڈے سامنے آ رہے نیں۔ جندڑیاں تے جوانیاں رائگاں ہو جاندیاں نیں پیڑھیاں تے نسلاں اپنا رول کیتے بنا ای سٹیج توں تھلّے لہہ جاندیاں نیں۔ دُنیا جس رفتار نال ٹُردی پئی اے اوہدا مقابلہ علم بنا کسطرح ہووے۔ اسیں تاں سارے جتن بچّے نوں پچھّے رکھّ لین دے کردے پئے ہاں۔

سکول جان دی عمر توڑی اِک بچّہ نیچر دی پڑھائی پڑھدا رہندا اے۔ لفظ سکھدا اے اپنے ماحول توں جانوں ہوندا اے۔ چونہہ سالاں دا بال اپنی ماں بولی دے پنج ہزار لفظ سکھ جاندا اے۔ اگوں سکول پڑھائی واسطے ایہہ اِک پکّی بنیاد ہوندی اے۔ جو کجھ وی پڑھایا جانا ہوندا اے اوہدی ورکنگ VACABULARY طالب علم دے بستے وِچ بدّھی ہوندی اے۔ اِک خزانہ بہت مہنگا بہت نایاب۔ ایسے خزانے نوں خرچ کے علم دے ہور خزانے بن دے نیں۔ پر پنجاب وِچ دستور دوسرا اے۔ ایتھے سبھ توں پہلوں اپنے نِکّے جیہے بال نوں لُٹ لیا جاندا اے۔ اوہدا اپنا خزانہ کھوہ کے کنگال بنا دِتا جاندا اے۔ فیر الف بے شروع ہوندی اے، کسے غیر زبان دے قاعدے دی۔ بچّہ لفظ نوں شئے نال جوڑ نہیں سکدا۔ کیوں جو اوہنوں پڑھائی کراؤن دی تھاں بھُل جان دے عمل وِچوں لنگھایا جا رہیا ہوندا اے۔ جو کجھ اوہنے سِکھیا ہوندا، جو دُنیا اوہدے اندر بنی ہوندی اے۔ اوہنوں ڈھا کے اگوں کجھ بناون دا عمل بڑا کمزور تے بے رنگ اکھّراں دی شکل وِچ ہوندا۔ پنجابی

بچہ سکول وڑ دے سار غریب ہو جاندا۔ ڈر جاندا۔ اجنبیت محسوس کردا اے۔ فیر اوہ جان چھڑاون دی کوشش کردا اے۔ نس جانا چاہوندا اے۔ جے کوئی اِنج نہیں کردا تاں وی غیر زبان دے اِٹاں روڑیاں اتوں اوکھڑ دا ڈِگدا ٹُردا اے۔ زبان اُتے پورا کنٹرول نہ ہون کرکے سِکھلائی دی رفتار گھٹ جاندی اے۔ بولن دا ماحول ہور، لکھن دا ہور۔ طالب علم وچارا اوکھے ساہ لے کے جیوندا اے۔ ایسطراں نال کمتری دا کمپلیکس شروع ہوندا۔ بولنوں جھکدا اے۔ بے اعتباری دا شکار ہو رہندا اے۔ اندرو اندری گھُٹیا جاندا اے۔ تعلیم جیہنے بندے نوں پنکھ لا کے کھُلے آسمان اُتے اڈن لائق بناؤنا ہوندا اے، اوہ بچے دی شخصیت دے کچے پُر کچ لین والی بن جاندی اے۔ اپنی بولی چھڈ کے بندا دِل دی گل کدے نہیں کردا۔ دِل دی گل چھڈ کے اعتبار والی گل کدے نہیں کر سکدا۔

ایتھوں اندازہ کیتا جا سکدا اے پئی سکول اوہناں بچیاں لئی بے اعتباری والی تھاں ہوندا اے جیہڑے ماں بولی توں وانجے جاندے۔ سکول توں اگے دُنیا آوندی اے۔ جس بندے نوں اپنی ماں بولی دا اعتبار نہیں اوہنوں دُنیا دا کیہ اعتبار ہونا اے۔ دُنیا نال پہلا تعارف پہلی پچھان تاں ماں بولی دے ذریعے ہوندی اے۔ پنجاب دے بچے خاص کرکے پنڈاں دے بچے ایس خطرناک کاروائی پاروں اپنی شکتی توں وانجے جاندے نیں۔ پڑھائی تاں کتھوں پوری ہونی سی۔ اوہ اپنی دُنیا نالوں وی اُکھڑ نکھڑ جاندے نیں۔

زمانیاں توں ایسے طراں ہو رہیا۔ پنجاب نوں اجے وی ہوش کتھے آئی۔ بہت کجھ اپنا آپ گوالین پچھوں وی نہیں۔ اج اوہ ویلا ہے جدوں ساری دُنیا دیاں قوماں اپنا آپ کھوج رہیاں نیں۔ اپنیاں جڑاں نوں طاقت دین

والے وطیرے ورت رہیاں نیں۔ پر ایتھے ساڈے پنجاب اندر اپنی بولی نوں
نِند کے غیر زباناں اُتے مان کیتا جاندا اے۔ ڈونگھے تضاد بنا لئے ہوئے نیں۔
گھر دی بولی ہور۔ سکول دی زبان ہور۔ اندر دی گل ہور باہر دی ہور۔ ایہدے
نال جس طرح دی قوم بن رہی ہے جس حساب نال اندر والا پاسا کھوکھلا ہو
رہیا اے۔ ڈب کھڑ باپن آ رہیا اے۔ پس ماندگی ودھ رہی اے۔ اپنے
لوکاں نوں اپنے لوکی غیر لگدے نیں۔ سارا نقشہ ساڈے سامنے پیا ہویا اے۔
کلونیل ماسٹرز نے ایسطراں دی کاروائی برِصغیر دے لوکاں نوں اپنی تہذیب
کولوں نکھیڑن واسطے کیتی سی۔ یک لخت اوہ زباناں ختم کر دتیاں جیہناں
وِچ لوکی پڑھے لکھے سی۔ فیر اگوں انگریزی توں علاوہ اوہناں اُردو لبھی۔
اک ادھوری جیہی زبان سی۔ پر انگریز نوں کم دے سکدی سی۔ ایس کم وِچ
پوری کامیابی ہر تھاں نہیں ہو سکی۔ انیسویں صدی دے وچکار ہندوستان دے
بہت سارے لوکاں نے آپو اپنی زبان دے حق لئی جدّو جہد کیتی کئی صوبیاں
وِچ ابتدائی تعلیم واسطے ماں بولی دے حق منوا لئے گئے۔ مغرب ول دے
صوبیاں نے کجھ نہ کیتا۔ پنجاب نے وی کجھ نہ کیتا۔ انگریز توں پہلاں پنجاب
وِچ سکھاں دی حکومت سی۔ اوس حکومت نے وی پنجابی لئی کجھ نہ کیتا۔
اوہو سرکاری درباری فارسی آپ وی رکھی۔ پاکستان بنن پچھوں تاں پنجابی
زبان دی ترقی دے رستے اُکاّ بند ہو گئے۔

پر ساریاں بے انصافیاں ہوندیاں وی پنجابی وِچ بڑا ساہ ست ہیگا۔
ایس زبان دی اپنی امیری ہے۔ اک تاں ایہہ بہت وڈے علاقے وِچ
بولی جاندی اے۔ دوجے بہوں پرانی زبان اے۔ چارے پاسے بھاری
پچھوکڑ والیاں بولیاں دا ماحول کھنڈیا ہویا اے۔ خزانے دیکھو تاں امیری

بنھیری اے۔ کِتے بابا فرید۔ کِتے شاہ حسین۔ کِتے بابا نانک دے گرنتھ، بُلھے شاہ تے باہُو ورگے۔ دمودر ہور وارث ورگے ہیرے موتی۔ کلاسیکل شاعری دی شاندار روایت بڑیاں پکیاں نیہاں اُتے اُسری ہوئی کھڑی دسدی اے۔

دوجے پاسے نویں ادب دے ہر اک تجربے واسطے پنجابی بولی بڑی گنوان نِکلی اے۔ عوام دے نال کھلون والے ادیب نے نویں زمانے دیاں ضرورتاں تے آساں نوں چوکھی کامیابی نال پنجابی زبان دے اکھراں وِچ ڈھال کے دِکھا دتی۔ پر اصلی کامیابی تے مشرقی پنجاب وِچ ہوئی۔ جتھے سارے سماجی تے معاشی علم، سائنس، ٹیکنالوجی دی اُچّی پدھر والی پڑھائی وی پنجابی زبان وِچ پوری کامیابی نال ہو رہی اے۔ پہلی جماعت دے قاعدے توں لے کے پی۔ ایچ۔ ڈی تورڑی، پنجابی زبان وِچ پڑھائی دے نال ہر قسم دی ریسرچ کیتی جاندی اے۔ دُنیا دے کلاسیک پنجابی زبان وِچ ڈھالے جا چُکے۔ ڈاس کیپٹیا ورگے علم دے خزانیاں دا ترجمہ ہو چکیا ہے۔

ایس توں ثابت ہوندا اے پئی ایس زبان وِچ بڑی طاقت لے۔ لفظاں دا ذخیرہ تے VACABULARY بہت وڈی ہے۔ ایس دی وجہ وی سامنے دسدی اے۔ پنجابی بولی دے علاقے چار چپھیرے پاسے وَن سوَنیاں بولیاں دے علاقیاں نال جُڑے ہوئے نیں۔ جغرافیے دا میل تاریخ دا میل تاں بن دا ہوندا۔ اگوں تہذیب تے زبان نوں بڑا اثر دیندا ہے۔ تسیں ویکھ سکدے او پنجاب دے اِک پاسے کشمیر تے سرحد نیں۔ دُوجے پاسے سندھ۔ تیجے پاسے راجپوتانہ۔ چوتھے پاسے دِلّی ورگے علاقے کھلرے پئے نیں۔ ایہناں ساریاں علاقیاں دیاں بولیاں نے پنجابی نوں لفظ دِتّے وی تے

پنجابی کولوں لئے وی نیں ۔ اُردو اندر بہت سارے لفظ پنجابی بولی دے ہیگے نیں ۔ اَن جان لوکی ایس توں اُلٹ وی سمجھ لیندے نیں ۔ بہت دن پہلاں حافظ محمود شیرانی نے اپنی کتاب " پنجاب میں اُردو " وچ ثابت کیتا سی پئی اُردو نوں بناون وچ پنجابی دا چوکھا حصّہ اے ۔ ایہہ ساریاں گلاں سچیّاں نیں ۔ پر گل تاں اج دی ہے ۔ اج دی گل شرمندگی دین والی ہے ۔ اج جدوں ساریاں قوماں اپنی زبان تے تہذیب نوں ترقی دین وچ جُٹیاں ہوئیاں نیں ۔ اپنی پچھان زبان اندر کراوندیاں جُتیاں پھر دیاں نیں ۔ ایتھے پنجابی وچ پہلی دا قاعدہ وی بچیاں نوں پڑھایا نہیں جاندا ۔

اج وی ایتھے تعلیمی نظام ماں بولی توں خالی نرے کلرک نے CSP بناون والا اے ۔ قوم نوں ایجوکیٹ کرن دی اُمنگ نہ کوئی منصوبہ کِتے نہیں بنیا ۔ دُنیا وِچ اجیہی مثال ہور کدھرے ہونی وی نہیں ۔ پاکستان وچ وی دُوجیاں زباناں ایسطراں بے بس نہیں ۔ بولی دی ایس بے بسی نال چوکھے گھاٹے پئے نیں ۔ کمیونیکیشن داگھاٹا ۔ حوصلے تے CONFIDENCE داگھاٹا تعلیم یافتہ پرسنیلیٹی نوں دیکھو تاں سبھو کجھ بناوٹی تے منگواں لگدا اے ۔ اپنی اصل توں خالی کھڑکدے پیپے ورگے ٹیکیاں ٹاکیاں جوڑ جوڑ بنائی ہوئی پرسنیلیٹی ایجوکیٹڈ جوان نوں ویکھو انگریزی جاندا ۔ بھیڑا اُردو بولدا اے ۔ پر اپنی ماں بولی وچ محبوبہ نوں چیٹھی نہیں لِکھ سِکدا ۔

گواچے ویلیاں دا سُفنا

اپنی کُل حیاتی میں بھیڑیاں گلاں سُن سُن تھکّی
پر اِک گل چنگی سی
چنگیری گل مَیں سُنی — مینوں کِسے دسیا :
سُفنا سچ ہووے گا '
اوہ مُڑ کے آوے گی
اوہ پرت کے ویکھے گی دُور وسدے ڈیرے ول
اوہ جسدا ناں امرت ورگا سی
عشق پیار دی دیوی جیسی
دھی سوہنی سیالاں دی
دلیس نکالا دتی ہیر اساڈی
کوئی ویلا سی ۔ ویلا کیہ اِک سُفنا سی
اپنے بابل دا ویہڑا سی
نکّی کاکی گڈیاں کھیڈ دی آہی
نکّی کاکی آپ پٹولے ورگی !
فیر اگوں مٹھے برس دی گل ہے
اوہنے عشق وی کیتا ، شعر وی لِکھے

شعر اوس دے تازے رتے رتے پھلاں ورگے
کہانی اوس دی امر کہانی
بولی اوس دی مِٹھی، نویں گُڑ ورگی
اوہ کون سی ؟ کوئی آکھے ،
اوہ جمّی سی ماں پنجاب دی کُکھ وِچوں
سالاں صدیاں پچھوں
اوہ وارث شاہ دی جیبھے دھی
کسے بھاگ بھری دی جائی !
پنج دریا پنجاب دے ، ویرے گبھرو اوہدے
اوہ بھین سی لاڈو رانی
حُسن اوہدا ، کسِے کوی نے لکھیا اصل زمین دا حُسن سی —
مُکھّ ، نرا ہیری ورگا
دِل کھلا چناء دے پاٹ جیسا
اکھاں چنبے دیاں کلیاں
پیار ڈونگھا ، سوہنی سسّی دے عشق نال دا !
اِک ورھے دی گل اے :
اوہدی جوانی دا سحر سی
حُسن دی لاٹ جیویں پہلی رات دا دیوٹرا ،
اوس ورھے کیہ کجھ نہ ہویا
اوس ورھے پنجاب دا سفنا ٹُٹا
اوس ورھے کھیڑیاں دی جنج لتھی

رانجھا انھا ہویا ۔
اوس ورھے ہیر دی گوٹے والی چُنّی سٹر کے سواہ ہوئی
اوس ورھے چیکاں ہیر دیاں ہر کسے نے سُنیاں
پر ڈولی اُٹھدی کسے نہ ویکھی
اوس ورھے بُرا حال ہویا دیس پنجاب دا !!
سُک گیا راوی دریا ، چناء دے پانیاں نوں اگ لگی
اوس ورھے گلیاں بزاراں وِچ بچھڑے کُٹھے لوکاں دے
تے عشق کہانی کہن والے دی جیبھ اصلوں کپ گھتی
ایس تھیں پِچھّے کیہ سی :
راوی گونگا تھیا ، تواریخ روندی پٹی
تواریخ پنجاب دی کوئی آکھے ، رنڈی لونی شوہدی
کِسے ڈُکھیا ، نمانی ورگی !!
تواریخ پنجاب دی ویکھو ، اج تائیں ماتم کردی
کُھلّے وال ، سِر وِچ مٹّی ، مُکھ تے لہو دے چھٹّے !
تواریخ پنجاب دی ہوکے بھر دی راتاں کٹدی
دن ہووے تاں ننگے پیریں بھاہو داپھر دی بین کریندی
ہوکا دیندی ، لوکو وے لوکو !!
سنو وے لوکو گل اوس دن وارے
اوہ دیہاڑا جدوں ایس دھرتی دے وسنیکاں ویہڑے بھانبڑ مچیا
بھانبڑ مچیا ۔ لہو وسیا !
برساتاں ہوئیاں بھر کے ، بڑا بڑا ہڑھ مچیا

پر دِل دی کھیتی اُکا سُک گئی ۔
اوس ورھے دی گل اِک ہور وی سنو
لوکو وے لوکو !
اِک ہور دریا ، چھیواں دریا دھرتی اُتے وگ پیا سی
دریا جیوں وِچھوڑے دی رُت ہووے، روگی دا روگ ہووے
رتا رتا پیلا پیلا
لام دی اگ ورگا !
اوہ کوئی دریا سی ! سپ سی قہر دا بھریا
ناگ اک زہر دا بھریا !
بنگالوں ٹُریا خورے دِلّی توں آیا
وِس گھولدا پنجاب تے چڑھیا
ہر کِسے نوں لڑیا
لکھ ہزار بندا مویا ! لکھ ہزار روگی ہویا !!
پر۔ اوہ جیہڑی ہیر سی ہیرے ورگی
اوہ جس نے ایس دھرتی اُتے عشق کہانی
مُڑ کے چھوئی سی ـــــ
اوہدا کیہ بنیا ؟
آخیر ویلے دی گواہی اِک جوگی دِتی ۔
جوگی آکھدا ، پراںہہ بیاس کنارے مَیں ویکھی
شوکدی کنبدی رات دے نھیریاں وِچ
اوہ کھڑی سی کلم کلی ۔

ہتھ وِچ اوس دے گھڑا وی ہے سی
پر اوہ گھڑا پکا نہیں سی ۔
اوس دیہاڑے رب دا ہتھ خالی سی تے بندیاں دے سِر تے وی نہیں سی ۔
ہیراں نال انہونی ہوئی، رب دا ہتھ خالی تھیا
ربّ دا ہتھ تاں اج وی خالی اے
ہیراں نال انہونی وی ۔ اج وی ہوندی پئی
پر اج ساڈے کول اُڈیکاں نیں ـــــ
گونگیاں بولیاں اُڈیکاں اکھاں ٹڈ کھلوتیاں
راہ تکدیاں کِسے راہی دا کِسے جوگی دا
جوگی پھیرا مُڑ کدے نہ ہوسی،
گل دسدیاں اُجڑیاں سُنجیاں راہواں تے
اُداس جنگل بیلے کہندے ۔
پر اج سویرے تاں اچرج ہویا :
دِلّی توں آؤن والی پروہنی دا ناں کِسے بولیا
امرتا !
امرتا ! اپنے پنجاب والی ؟
نہیں منا !
ایہہ تاں کائی شاعرہ ہے بہت اُچّی !
ہوں وڈّی ! دِلّی والی ۔
پر اوہ ـــ اوہ پنجاب دی اروا شی ؟
جس دی اُڈیک وِچ عمراں پیاں بھار لنگھیاں

اوہنے مُڑ کدوں آؤنا ؟
اوہدی سواری دا سورج کدوں چڑھنا ؟
کوئی نشانی ؟
نشانی پکّی نہیں - اِک وی نہیں -
کوئی رنگ نواں کِتے نہیں، پُھل ڈوڈی کوئی نہیں
کائی رُت آئی نہ چڑھدے چیتر ورگی
کونپل پُھٹّی نہ رتّے رنگ دی
سجری سویر دے پُھلّاں دی خوشبو دا سُفنا
اجے سُتّا نہیں اُٹھیا

فیر وی —
فیر وی اِک گل ہیگی ضرور
میرے دِل نوں پتہ اے
اِک دیہاڑا آوسی، امرتا دے آون مگروں
نویں ہیر دے جنم توں پہلاں
بندی خانیاں دے سارے بُوہے کُھل جان گے
ویلے دے مُکھ توں کالے چھٹّے دُھل جان گے

سُفنا سچ ہوسی !
پنجاب دا سفنا سچ ہوسی !!
کُھلی ہو کے وسّے گی تواریخ اساڈی
سُکھی ہو کے وسّے گی خلقت ساری -

اُستاد دامن دی موت والے دِن

مَیں کیہ تے میری ہستی کیہ

دامن واسطے لکھن بیٹھی تاں دِل نے، میرے اپنے دِل نے قلم ڈک لیا۔ کیہ لکھیں گی ؟ تیری ہستی کیہ اے، کیہ ویکھیا توں۔ کِنّی واری مِلن گئی سیں اُستاد نوں ؟؟ اوہ بڑی ہستی والا سی۔ اوہ دامن سی۔ اوہنے دُنیا دیکھی، دُنیا برتی تے اوہ دُنیا اُتے اُچّی اُچّی ہسدا وی رہیا۔ توں کیہ لکھیں گی اج دے دِن ؟ ایہہ دن وچارا آپ کیہ اے۔ قیدی یُگ دا اک چھلّیڑ جیہا۔ ماڑا نماتا پالے دا ماریا ہویا دن بڑا گھسمیلا سی۔ پر اوسے دن اُستاد دامن نے دُنیا چھڈ دِتی۔ چُپ کر کے اوہنے جیون دی کندھ ٹپ لئی، موت والی دنیا دا وسنیک ہو گیا۔ کسے نوں پُچھے دسّے بغیر۔ پُچھنا دسنا کیہنوں سی۔ سارا شہر تاں قیدیاں دا شہر ہویا۔ چُپ دا جندرا کس مُنہ تے نہیں۔ کیہڑا بُوہا جس دے اُتے بندوق تان کے سپاہی کھڑا نہیں۔ چپ۔ سنسر! دھن جگرا اخباراں دا۔ اوہناں خبر چھاپ دِتی۔ خبر:۔ اُستاد دامن نے آخیری سنگل تڑا لیا۔ اوہ جیون قلعے دی فصیل پار ہو گیا!!

ویہویں صدی دے چوراسیویں سال دے آخیر مہینے دا چوتھا دِن۔ مَیں لہور دے اِک مہان شکتی رکھن والے اِنسان وارے کُجھ لفظ لکھن لگی تاں میرا قلم ہتھوں چھُٹ گیا۔ چھڈ پرے مناں توں کیہ تے تیری ہستی

کیہ۔ مَیں اپنی کھڑکی وچوں باہر آسمان ول تکیا۔ دامن لئی عقیدت بھری سوچ سوچی۔ اسمان کِڈا وڈا ہوندا اے۔ کِتھوں لے کے کِتھوں توڑی جاندا اے۔ مینوں کھڑکی تے بیٹھی نوں کیہ پتہ۔ نِکی جیہی کھڑکی دِیاں سیکھاں وچوں کِناں کُو آسمان دسدا اے۔ کِنا کُو اوہلے رہندا اے؟ قیدی کیہ جانے؟ اِنج تے باہر والے وچارے وی کیہ جانن۔ آسمان اونا ای دسدا جِنی کوتھاں توں اوہنوں ویکھیا جاوے۔ کوئی اک دھرتی، کوئی ویہڑا، کوئی بستی، کوئی مُلک یا ساری دھرتی اِک گنبد گھیرا ہے۔ ایس گھیرے تے ساری دُنیا گُھمدی پئی اے۔ ایسے گھیرے تے کِتے اوہ ہتھ وی ہیگا — کاریگر ویلے نوں ساجن والا۔ نقش بناوندا۔ نقش ڈھاوندا۔ شکتی دیندا، شکتی کھوہندا۔

اج کِنا وڈا اِک نقش مٹ گیا۔ شہر لہور کیہ تینوں پتہ ہے تیریاں رونقاں لُٹیاں گئیاں نیں۔ اُستاد دامن۔ سارے پنجاب دا دامن اوہدی یاد کِتھے توڑی۔ پیر پسار دی اے۔ اوہدیاں گلاّں تاں بڑیاں گھنیاں جنگل ورگیاں۔ پُرانیاں وی تے نویاں وی۔ اوہدی ہستی دا آسمان بہوں وڈا اے۔ کیوں جو اوہدی دھرتی وڈی اے۔ پنج پانیاں دی کُل دھرتی۔ شہر لہور جیہا تخت جتھے ہزاراں یُگ وسدے اُجڑدے رہے۔ اوہدا تخت سی۔ اج ایس شہر دا سوگ ہے۔ اپنے اِک مہان پُتّر لئی۔ مَیں ایس شہر دی جمی جائی نہیں۔ میرے ولوں دو اتھرو اوس کوٹھڑی دی مٹی نوں چڑھاوا۔ جس اُتّے اِک شاعر اِک عالم اِک انسان ادھی صدی بیٹھا زندگی نوں پڑھدا رہیا۔ پر اوس دا حق؟ — دامن دا حق ایس توں بہت زیادہ ہے۔ اوہ بادشاہ لوک سی۔ دِل دا بادشاہ۔ کِردار دا بادشاہ لفظاں دا بادشاہ۔ اوہ اپنی ماں بولی نوں جاندا سی تے ست زباناں ہور وی جاندا سی ویلا

اوس دی کتاب بن گیا۔ جیون اوس دی یونیورسٹی۔ اوہ پڑھدا رہیا۔ ورقے تھلدا رہیا۔ ورقہ ورقہ جُڑ کے گرنتھ بن گئے۔ دِل آپے اِک گرنتھ سی۔ اینے وڈے سکالر نوں نذرانہ کرن لئی کیہڑے لفظ نے میری غریب جیہی پٹاری وِچ۔ لوکی اوہدیاں صفتاں کردے نیں۔ مینوں اک ہور گل یاد آوندی لے۔ اوہ ویلا، اوہ لوکی جوڑے سی، آزادی واسطے۔ نویں یُگ دی جوت اکھاں وِچ جگا کے لہو دے سمندروں پار اُترے سن۔ فیر اگوں نھیرے دا سمندر لبھا۔ اپنی گل حیاتی آزادی دا دیوا بال کے اُچی لاٹ تکن لئی سہکدے رہے۔ دھرو! تہذیب نے ماتم کیتا۔ تواریخ نے ہوکے بھرے۔ دامن ورگے دِل والیاں نے صدمہ سہہ کے وکھال دتا۔

اج کہندے نیں ۱۹۸۴ء دا سال بڑا بھارا سال اے۔ مشکل تے لہو پین والا سال چڑھیا اے۔ پر اِکو سال کیوں؟ پورا دور، پچھلے سبھے سال — کلجگ ورگے، کیہ اوہ ساڈے لئی بھارے نہیں سی؟ ایس نیستی والے یُگ نوں جیہڑا دو پیڑھیاں دا جیون اِنھاکر بیٹھا اے استعارہ کرکے جے کوئی تصویر بنائیے تاں اِنج دِسدا ایئی نھیرا ہٹر بن کے ساڈے مگر آ وڑیا اے۔ اسیں نِکے نِکے بالاں نوں گودی چُک کے نراش کھڑے آں۔ ساہنوں بُوہا کوئی نہیں دِسدا۔ گھروں نِکل کے جاناوی کتھے۔ چنگا ہوندا اسیں ایس نھیرے دا توڑ لبھ لیندے۔ کوئی دیوا بال دے۔ کوئی بھانبڑ لاوندے۔ کوئی دسہرا پھوک کے ظالماں دے بُوتھے ساڑ چھڈ دے۔ اپنے شہراں وِچ دیویاں دا میلہ کردے۔ نھیرے دا توڑ روشنی ہے۔ روشنی خاطر سورج اپنا بنایا جا سکدا اے۔ ایسے کارن اُستاد دامن جیہے اپنا دل جلاوندے رہے۔ اپنی کوٹھڑی دی سر دل اُتے ساری ساری رات لو دی رمک لے کے کھلوتے

رہے۔ کوئی مسافر راہ نہ بُھلے، کوئی راہی نراش نہ ہووے۔ لوکی کلّے کلّے ہو
جاون تاں رانج کرنا پیندا اے۔ پر موت دا اُوروَلا کدے ایہے دیویاں
نوں وی بُجھا چھڈدا ہوندا۔ سوچو اج کون کون چلا گیا اے۔ شہر لہور
دیاں رونقاں موت دی دُھند تے جہالت دے نھیریاں وچ گواچی جاندیاں
نیں۔ اج دُکھ دِل نوں کھاون لگ پیا اے۔ ایس دُکھ نوں طاقت وچ
بدل دین والے کوئی سر بندھ نہیں۔ کوئی اُپا نہیں۔ ایہے رستے اوہو لوکی لبھ
سکدے نیں جیہڑے لڑنا جاندے ہون ــــ جنگ نھیرے نال، بھیڑ دے
خلاف جنگ کسے طراں وی۔ اصول دی جنگ، قلم دی لڑائی، عمل راہیں
مزاحمت دی جنگ۔ نھیرے دے ہڑ اگے بنھ لگدا جاوے۔ دیوے نال
دیوا بلدا جاوے۔ اندر باہر رشنائی اپنا میلہ لاوے تاں فیر رون والی گل
کوئی نہیں ہوندی۔ سگوں وڈا رو شاعر دی موت اُتے جشن وی ہو سکدا۔
وداع ہون والے سالار نوں ایہہ وعدہ وی دتا جا سکدا اے ــــ جاؤ
بزرگو بے فکری نال اپنی راہ تے ٹر جاؤ۔ پِچھّے دی فکر کائی نہ۔ اسیں
جو، بیٹھے آں۔ تیرا جھنڈا اُچّا رکھاں گے۔ اسیں تیری گلّی دا دیوا کدے بُجھن
نہیوں دینا۔ فیر اسیں تیری قبر اُتّے بہت سوہنے پھُل لاواں گے۔ غم
کاہدا۔ اندیشے کِس گل دے۔ اسیں جیون دا اعتبار کما بیٹھے آں۔

پر نہیں اسیں جیون دا اعتبار ونجا بیٹھے ہاں۔ اسیں غریب ہتی گئے
ہاں۔ رون لگ پئے ہاں۔ کوئی کہندا اے دامن مر گیا۔ شہر لہور یتیم ہو گیا۔
پنجاب وچارا کِڈا بے لبس ہو یا۔ اج کوئی ساڈے اتھرو نہیں پونجھدا۔ کوئی
ہو کے نہیں سُندا۔ اِک بیلی سی، دُکھ دا سانجھی اوہ وی چلا گیا۔ اِک شاعر
فیضؔ سی اوہ وی چلا گیا۔ تہذیب دے گھر دی چھت ڈھے گئی اے۔

انجیہے لفظ نے انجیہے تاثر۔ لوکی ہولی ہولی گلاں کردے نیں۔ سوگ دا رنگ ہوروی گوڑھا ہوئی جاندا اے۔ پر تسلّی دین والا ہتھ کتھے؟ اِک گل ہوروی دُکھ دیندی اے۔ پنجاب اندر ایس شہر لہور اندر بڑے اندیشے، بڑیاں زہری چھلتراں پھسیاں پئیاں نیں۔ ایہناں چھلتراں نوں کیہنے چُگنا۔ ایس گلٹی کانشئنس دا علاج کِس کرنا؟ مَیں سوچدی ہاں تھوڑے دن پہلاں اِک شاعر گیا۔ اوہ انٹرنیشنل فلیم دا شاعر سی تے ساری دُنیا پھر کے اخیری ساہ لین وطناں ول آیا۔ اوہدے حِصّے دی تھاں ایتھے پہلاں ای تھُڑ گئی سی۔ اوہدی موت اُتے اسیں کیہ روئے! اسیں روئے اپنے کرماں نوں۔ فیض واسطے نہیں۔ اوہدی جدائی کارن۔ مَیں وی ساریاں دے نال ٹُک ٹُک اتھرو کیرے سی۔ پر مینوں پتہ اے، چنگی طراں پتہ اے اوہ اتھرو میرے نِرے SENSE OF LOSS دے اتھرو نہیں سن۔ اپنا دُکھ وی سی تے لوکاں دی پیڑ دا احساس وی۔ دامن واسطے وی ایسے طراں سی۔ پر گل اِک ہوروی آہی۔ پنجاب دا اُستاد دامن شہر دی اِک گلی وِچ (اپنی گلی وِچ نہیں) سُرخ پھُلاں دے ہار گل وِچ پاکے لٹیا سی۔ اوہدے سرہانے اوہدا پُتر نہیں سی۔ اوہدی پراندی رون والی دھی نہیں سی۔ اوہدی باہی نال سِر لاکے ہوکے بھر دی کوئی سوانی نہیں سی۔ نہ کوئی دھی۔ نہ نونہہ رانی پھوہڑی اُتّے بین پاوندی دِسی۔ اوتھے تاں سرے توں پھوہڑی کوئی نہیں سی۔ کوئی ویہڑا نہ دلان۔ ٹبّر نہ قبیلہ۔ دامن دے سرہانے کون سی؟ رُخصت ویلے؟ دو چار اوپرے اوپرے لوکی کُرسیاں اُتے بیٹھے اُردو، انگریزی بولدے پئے سن۔ اُستاد کِڈا کوریتاں پریتاں والا بندہ سی۔ ایہہ اخیری ویلے کیہ ہویا؟ کِتھے گئی اوہ کوٹھڑی کرماں والی۔ صدیاں نال ہنڈی ہوئی

گلی پرانی تے گلی دے وسنیک ؛ کیہ اج مرن والا اوہ بندہ نہیں سی جیہنے سارے لہور نوں اپناٹبرّ قبیلہ بنا کے رکھیا ہویا سی ؛ من لیا اوہ کوئی انٹرنیشنل فگر نہیں سی ۔ پر پنجاب قبیلے دی دانش دا وڈا اعتباری سردار تے ہے سی ۔ ایسے گل توں مارشل لا دے ریڈیو ٹی وی نوں وی حیا آگئی ۔ اوہناں خبر دتی اُستاد دامن نے کوتح نگارا وجادتا اے ۔ پر لہور دے لوکی خورے کیہڑے کم لگے جو اگلے دن دس نجے تیکر دامن دی منجی دے چارے پاوے سُنجّے رہے ۔ اوہو اُستاد جیس دا ناں سُنکے لوکی انتظار کر دے سن ۔ کدوں آوے تاں جلسے وچ جان پوے ۔ کوئی جاگدی بھڑکدی گل سناوے ۔ ٹٹے اُکھڑے دل پرچاوے ۔ اج اوہ آپ پیا اُڈیک رہیا سی ۔ شہر نوں کدوں ویل ہووے ۔ کدوں لوکی آکے اوہدی گڈّی ٹورن ۔ ایس اخیری سفر اُتے پرت کے نہ آون والی راہ تے اوہنے اگے جان دی تیاری کر لئی سی ۔ پر آپنیاں نوں ملے بغیر اوہ اگانہہ جا کیویں سکدا سی ؛ اوہ اُڈیک رہیا سی اپنے لہور والیاں نوں ۔

اوس ویلے مَیں اُستاد دا چہرہ تکیا ۔ مینوں اوہ معصوم بچّے دی اکھ ورگا لگا ۔ گواچا کبوتر ! جیویں اوہ تکدا پیا سی ، خالی گلی نوں ۔ حیرانی نال ۔ کدوں اپڑن گے اوہ سارے رونق میلے لاون والے ۔ اوس بھولے مُکھ نوں مَیں ویکھیا ۔ کون سی اوہ ؛ کیہ کر چلیا ؛ امن دی نشانی گھگی کڈی مسکین ہوندی اے ۔ بالکل عام ورگی ۔ پر جدوں کوئی یوسف کھوہ وچ سُٹ دتا جاوے تاں یوسف کھوہ ، یوسف کھوہ ، بول کے انجان دنیا نوں دس پاندی گھگی ، ظلم والیاں لئی کڈا وڈا چیلنج بن جاندی اے ۔ اوس ویلے ہور کئی استعارے میریاں اکھاں اگے آن کھلوتے ۔ پر مَیں شاعری

دے موڈ وِچ نہیں سماں۔ پر تاثر پڑھن وِچ دھوکھا نہیوں کھاندی۔ سارا تاثر ایہو سی۔ اداسیاں بھری اُڈیک چار چپھیرے کھِلری پئی سی۔ سوچ اکھّاں جھمک رہی سی۔ پر شہر خورے کِتھّے سُتا پیا سی۔ مَیں اُٹھ کے منو بھائی نال گل کیتی۔ میرا جی کردا جنازہ چھیتی چُکیا جاوے۔ ایس خزانے نوں جیہڑا ایویں لبھ پیا سی، اک کھنڈر کوٹھڑی وچوں دور لیجا کے دب دیو، اتو لویں مٹّی ہیٹھ۔ فیر پتہ چلے گا لہور شہر توں کون ٹُر گیا۔ کتھے چلا گیا۔ کیہ کُجھ کھڑا ج گیا۔ مُڑ لبھنا وی نہیں۔

جھٹ گھڑی پچھوں جنازہ اُٹھیا تاں شہر دی چُپ ٹُٹّی۔ شوکت علی نے دھا ماری تے بڑا شعرور گا جملہ بولیا۔ " ویکھو وے لوکو، ٹُر چلی جے پنجابی ادب دی تفسیر! یونس آدیب بچیاں وانگ بلکدا رہیا۔" مَیں اپنے اتھرّوواں دی تند تروڑ کے جاندے جنازے ول ویکھیا تے سوچیا۔ پنجاب دا دل تے عوام دا دِل رکھن والا دو ویں و دیا ہوئے ہن پتہ نہیں اخیر ویلے ایہہ دل شاد سی کہ ناشاد سی، سارے جہان دا بھیت رکھن والیاں دے اپنے دل دا بھیتی کوئی نہیں ہوندا۔ اندرو اندری اوہ کلّے ہوندے نیں۔ اگے مینار والے میدان وِچ لوکی شاعر نوں اُڈیک رہے سی۔ پر اج اوتھے مشاعرہ نہیں جنازہ پڑھیا جانا سی۔ اج دامن شاعر نہیں سی۔ اوہ تاں شہر دا پروہنا سی۔ اوہدی سواری جدائی والی گڈّی سی جو سِدّھی قبرستان ول لنگھ گئی۔ کوٹھڑی توں قبر توڑی سفر دے وچکار اِک رات آئی سی اک اخیری رات دامن اپنی کوٹھڑی وِچ نہیں سُتا۔ ہُن خزانہ مٹّی وِچ! مٹّی مُڑ مٹّی وِچ! دامن لئی کوئی تھاں تھوڑی نہیں۔

ہر خ انخورے کیہنوں اوس کوٹھڑی دی وسعت اُتّے شک ہویا تے کیوں

ہویا ؛ اوہ کوٹھڑی جس نے پورے پنجاہ ورھے دامن جیہے جیوندے جاگدے بندے نوں اپنیاں کتاباں دے ڈھیر سنے چوہاں کندھاں اندر وسائی رکھیا۔ اوہو کوٹھڑی جس دے وسنیک نے ہندوستان دے پرائم منسٹر نہرو دیاں باہواں دا گھیرا توڑ کے آکھیا سی "پنڈت جی ہور ساریاں گلاں سوکھیاں نیں پر اپنی دھرتی چھڈنی بہت اوکھی۔"

اوس کوٹھڑی دی مہانتا دا کیہ کہنا جس نے دامن ورگے نوں اپنی پناہ وچ رکھی رکھیا جیہڑا آپ لہور جیہے شہر دا عالم پناہ سی۔ اِک آسرا سی۔ اِک بھروسہ ٹھار دے موسم وِچ گاڑھے دی رضائی وانگ نِگھ نال بھریا ہویا۔ تتڑیاں دوپہراں نوں بوہڑ دے چھتنار وانگ ٹھنڈی چھاں دے سُکھ نال لدیا ہویا۔ میرا دِل ہزار واری شکر گزار اے استاد دامن دی اک ایس گل لئی پئی اوہ کدے وی اپنی کوٹھڑی نوں چھڈ کے نہیں گیا۔ اوہ کوٹھڑی جیہڑی ویلیاں زمانیاں توں بے پرواہ دھرتی دی مٹی وچ پیر گڈ کے کھڑی اے۔ کئی محلاں مناریاں نوں مات دے چکی ہے۔ کئیاں نوں شرمسار کر دی پئی اے۔ پاکستان دے عوام دا شاعر اجیہاں تھاواں تے وسدا چنگا لگدا اے۔ کیوں جو اجے عوام لئی نویں مکان کسے نہیں بنوائے۔ شاعر لئی کتھوں بنوانے سی۔

نری کوٹھڑی دی گل نہیں۔ تسلّی دی گل اینی اے پئی اُستاد زندگی نُوں بہت کے گیا اے۔ سارے محلاں والے تک دے رہ گئے۔ اوہنے اپنے نفس دی نہیں منّی تاں کسے ہور دی کیویں من لیندا۔ اوہدے اصولاں اگے تنڈے لاٹ دی چلی نہ پیارے دوست فیض دی۔ اخیرلے دناں چ فیض نے زور لایا سی جو استاد دامن کسے سُتھری جگہ آ کے رہوے۔

پر اُستاد کوئی عام جیہا بندا نہیں سی ۔ اوہنے جوانی پاہرے نہرو دی بینتی رد کر چھڈی سی ۔ عیش نہیں، اپنی تھاں چاہی دی اے ۔ ویلے دھیتی عوام دی دُنیا وچ رل کے وی رہیا تے وکھرا وی ۔ اِک دانشور محنت کشاں دے جنگل وچوں پھٹی ہوئی لاگر جہا ۔ طاقت والی لاگر پچھوں بھارا درخت بنی ۔ ایہا درخت جس دی پناہ ہوندی اے پرندیاں پچھیاں لئی ۔ اوہناں ساریاں لئی جنہاں دے گھر تے چھاں والی چھت نہیوں ہوندی ۔ اوہناں لئی وی جیہڑے مینہ نھیری وچ گھروں باہر ہوندے نیں ۔

لوکی کہندے نیں کمال دی گل اے دامن نے ساری حیاتی پرانی کوٹھڑی اندر کٹ چھڈی ۔ ایتھے کمال دی گل کوئی نہیں ۔ ہور کئی گلاں نیں ۔ دھرتی اندر جڑ ڈونگھی ہووے تاں درخت اُکھڑ نہیں سکدا ۔ فیر اوہ قلندر سی ۔ قلندری تہذیب دی سیر چشمی آپ بڑی طاقت ہے ۔ کِسے کول ہووے تاں دُنیا جت کے رہندا اے ۔ دامن نے کئی زمانے دیکھے کئی رنگ اوہدیاں اکھاں سامنے بدلے ۔ اوہ دن جدوں لہور دے مسلمان ہندواں تے سکھاں دیاں کوٹھیاں لٹ رہے سی ۔ فیر اوہ زمانے جدوں لوکی کلونیاں لُٹ رہے سی ۔ پلاٹ الاٹ کروا رہے سن ۔ ادیب صحافی پرانے محلیاں گلیاں وِچوں نکل کے شادمان، اقبال ٹاؤن تے ریواز گارڈن ، ماڈرن ٹاونز وچ کوٹھیاں دی تعمیر وچ جُتے ہوئے سن ۔ پر جتن والا دامن سی ۔ جو چُپ کر کے اپنی چھوٹی اِٹ دی کوٹھڑی وچ بیٹھا رہیا ۔ ایس صدی دے سارے زمانیاں وچ سوائے اخیر لے پندرہ دِناں توں جیہڑے ہسپتال دے کمرے وچ لنگھے ۔

اج سوچن دی گل اے ۔ اوہناں بیمار دناں وچ جدوں دامن نوں

ہسپتال آباد کرنا پیا۔ اوس عالم ادیب تے شاعر وارے کِس نے سوچیا؟
ایس مالدار شہر وِچ فنکاراں دے شہر وِچ کیہنے قدر پائی۔ بڑا دارالخلافہ
اے۔ بس اک فیض نکلیا جس اپنیاں قیداں تے جلا وطنیاں کولوں چار
دن دی مہلت لبھی تاں اوہنے شہر دی خبر سار لئی۔ دامن دے کوچے
پھیرا ماریا۔ اندازہ لایا پئی استاد دامن اوس کوٹھڑی وِچ بہتے دن نہیں جی
سکدا۔ اوہنوں اوتھوں کڈھ لیاؤنا چاہی دا اے۔ اخیر اوہ اپنے شہر دی
کوٹھڑی اے۔ کِسے جیل خانے یا قیدی کیمپ دی کوٹھڑی تاں نہیں جو دامن
اوتھوں نِکل ای نہ سکے۔ فیض صاحب دا پہلا اندازہ ٹھیک سی دامن ۱۹۸۴ء
دے سال اخیر مہینے دے اخیرلے دِن توڑی جی نہیں سکدا۔ پر اونہاں
دا دوجا اندازہ ٹھیک نہیں سی۔ دامن کِسے ہور تھاں جا کے کوئی دیہاڑا کٹ
سکدا اے۔ ایسطراں اوہدی مرضی نہیں سی۔ بڑے پیارے مِتر دامان رکھن
لئی وی نہیں۔ اوس ویلے وی نہیں جدوں اوہ عزیز دوست اپنی ایس
خواہش نوں آخری خواہش بنا کے آپ موت دے نال ٹر گیا ہووے۔
دامن، دامن سی بھائی۔ اوہنے اک واری پہلاں وی اِنج کیتا سی۔ بڑی
لحاظ داری نال، بڑے حیا نال اوہنے پنڈت نہرو دی گذارش نوں
'نہ' کیتی سی۔ 'یار پنڈت سبھے گلاں سوکھیاں نیں، پر اپنی دھرتی چھڈنی
بہوں اوکھی۔ ایسے طراں فیض جیہے دوست نوں بڑی حیا نال، بڑی لحاظ داری
نال، بڑی کلا نال آکھیا' ویکھ فیض بُرا نہ منیں یارا! مرنا سوکھا اے۔
مر کے ٹر جانا وی حق اے۔ پر جیوندے جی اپنی تھڑی چھڈ کے کِسے
ہور تھاں جا بیٹھنا بڑا اوکھا کم اے۔ بڑا ہلکا تے کوجھا وی۔
سو، نِکی جنی کوٹھڑی والا اپنی وڈی ساری حیاتی وِچ مرضیاں مان

گیا۔ فقیری اندر امیری اوہنے ہنڈائی تے لوکاں نوں حوصلے والے جیون دی راہ دسی۔ پر دُنیا دے کم اج توڑی کوئی کلّا نہیں کر سکدا۔ کوئی ایس کم نوں چھو دیوے تاں وی بڑی گل اے۔

ایس زمین اُتے دھرتی پوچن والے سدا توں تھوڑے نیں۔ لوکی رل دے نہیں، کم وچ حصّہ نہیں پاؤندے، پر دوروں دوروں سلاہندے ضرور نیں۔ سو اج وی ایہو کہیا جا سکدا اے پئی کم اجے پورا نہیں۔ جگر دا لہو تلی تے رکھ کے دھرتی نوں پوچا دین دا کم اجے رہندا اے۔ دامن کلّا پورا نہیں کر سکدا۔ اوہدے ساتھی ہے سن۔ اج وی ہیگے نیں پر تھوڑے نیں۔ دھرتی اپنی اصلوں بڑی سوہنی اے۔ بھیڑے بندیاں میلی چکڑ کر چھڈی اے۔ سُچے پنڈے اُتے بڑے کوجھے داغ دھبّے بدیداں نے پا چھڈے نیں۔ کوڑھی دھرتی نوں سُچل لہو دا بہت سارا پوچا چاہی دا اے۔ مسیحا دا لہو لوڑی دا اے۔ پوتر پانیاں دی برکھا چاہی دی اے۔ بھرے بھرے دریا چاہی دے نیں۔ تازہ پانی مٹّی نوں لگے تاں مٹّی دے داغ دھوتے جاندے نیں۔ ایہو تاں چا ہوندا سی۔ اوہ جیہڑا اسٹیجاں دا سکندر تے جیون دا قلندر سی۔ دامن سی۔ ستر ڈھکدا سی۔ شہر دا ننگ لکو کے بہندا سی۔

اج اوہنوں یاد کرن کھڑے ہوئے تاں کیہ کُجھ یاد نہیوں آوندا۔ ایہہ تاں اج دی گل اے۔ کتی گلاں کل واسطے وی ہیگیاں نیں۔ آون والی کل نوں جدوں ویہویں صدی دا لہور کسے نے لبھیا۔ شہر دیاں اصلی گلیاں دی بھال کیتی۔ پنجاب دی رُوح وارے کسے ریسرچ کیتی۔ پنجاب دی لوکائی دی وسوں کیہ سی، اسبھا کیہ سی؟؟ اوہ سارے کیویں

جیوندے مردے رہے۔ کیہڑا سور ما چکر گلیاں وچوں لنگھ کے مجبتاں دے حضور حاضری بھردا رہیا؟ پنجاب ونڈ توں پہلاں کیہ سی۔ ونڈ مگر کیہ بنیا؟ نماں پنجاب، پرانا پنجاب۔ اوہ لکھتاں جیہڑیاں جلاوطن ہوئیاں۔ اوہ تقدیراں جیہڑیاں پناہ گیر ہوئیاں۔ اوہناں دی گواہی دین لئی کوئی اصل ناں، کوئی اصل پتہ؟ دامن توں ودھ کون ہے؟ کہن نوں ایتھے کئی وڈیرے نیں۔ اقبال ورگے فیض ورگے پر اوہ نمے یُگ دے بلارے نیں۔ اوہناں کول پنجاب توں اگے ہور بڑی دُنیا اے۔ اوہناں دیاں گلاں وچ عوام نہیں لبھدے۔ عوام دی رہتل دا پتہ نہیں ملدا۔ پنجاب دے سبھاء دا پتہ نہیں لگدا۔ لوکاں دے گل کرن دا لہجہ نہیں سنیدا۔ بھاویں اوہناں لوکاں واسطے لکھتاں لکھیاں ہون۔ اوہ لوکاں دی زبان نہیں بول سکے۔ لہور دیاں بستیاں وچ رل مل کے بس نہیوں سکے۔ اوس شہر نوں پچھان وی نہیں سکے جیہڑا ایہناں دا تے ساریاں دا لہور سی۔ مسجداں مندراں گرجیاں والا لہور۔ ممتاز، شاہنواز تے شانتی پنڈت دے سفنیاں دا لہور۔ بھگت سنگھ تے لالہ چپت رائے دی جدّوجہد والا لہور۔ پارٹیشن دا ساڑہ یا پھوکیا ہویا لہور۔ پناہ گیراں دی پناہ بنیا ہویا داتا نگری دا لہور۔ غزلاں گاوندا بسنت مناوندا شب دیگاں تے سری پاوے کھاندا لہور۔ توڑ وتوڑی کھلّر کے وسیا ہویا پنڈاں دے پنڈ ورگا۔ شہراں دے شہر ورگا۔ رہے نوں اڑے بولدا۔ کیسریاں پا کے سیاپے کردا۔ روز جیوندا روز مردا۔ یُگ یُگ وسدا یُگ یُگ اُجڑدا ہیراں گاوندا دھمال پچ کے یار مناوندا۔ کدے ہسدا کدے روندا، بہت ڈونگھا، بڑا کھلر واں سمندر ورگا شہر لہور۔ ایس شہر نوں پڑھنا، ایہدے نال وسنا۔ ایس دا

بھیتی ہونا۔ نال نال ٹرنا۔ ایہدی جاگ جاگنا ایہدی نیند سونا اسان کم نہیں۔ لوکی بڑی چھیتی آکسفورڈ جا وڑدے نیں۔ لندن نیویارک اُڈاری مار جاندے نیں۔ ہور نہیں تاں ماڈرن کلونیاں دی چپ چادر تھلّے جا لگدے نیں۔ ایتھے کوئی ٹکدا تاں دامن ورگا۔ اوسے دیاں اکھیاں نے جیہناں اندر چُپ چپیتے اتھروکیر دے لوکاں دیاں اکھاں دی لالی دِس پیندی اے۔ اوس دی ہاک وچ پنجاب دی اواز گونجدی سُنیدی اے۔

دامن پنجاب دی ویہیں صدی نوں اکھّیں ویکھدا رہیا۔ توارتخ ایس صدی وچ کِتے چھالاں چھڑپے ماردی لنگھی۔ کِتے ڈِگدی ڈھیندی ٹری۔ ایہدے وِچ کِتے جلیانوالہ دا ہر کنب پیا۔ کِتے فریڈم فائیٹرز نوں پھانسیاں لگیاں۔ کِتے سچ مِٹ گیا۔ کِتے جھوٹھ پھل گیا۔ شہراں نوں اگاں لگیاں ۔ گھراں والے باہر نکلے۔ باہر والے اندر آئے۔ لُٹ مار اُتھل پتھل۔ الاٹمنٹاں کھوہ کھچ ٹُٹ بھج ! بُرا حال ہویا پنجاب دا ! فیر اگوں ازادی دا مُل دیندے لوکاں اُتے مارشل لا لگے۔ روٹی لوڑدیاں مزدوراں اُتے گولی چلی۔ ایجیہے حالات وچ لوکی کسطرح تلومچھی ہوئے۔ کیمیں اساں ٹٹیاں۔ کون کیہ سوچدا رہیا۔ کیہ کہنا چاہوندا سی؟ فیر جدوں ملک — لوکاں دا دیس برباد ہویا۔ دو ٹکڑے ہویا۔ بنگال دا پنڈا لوسیا گیا۔ ڈھاکہ فال دا المیّہ ۔ لوکائی نے کیمیں جریا؟ ایہہ ساریاں گلاں کون دس سکدا اے۔ صدیق سالک، مسعود مفتی؟ یا فضل مقیم؟ نا بھائی نا۔ ایہہ گلاں اُستاد دامن دی پوتھی وچ لبھدیاں نیں۔ اوہ لوکاں دے وچکار جو رہندا سی۔ اوسے نوں پتہ اے کھلے اٹھ ورہے۔ ساہ گھوٹو تے گل گھوٹو۔ اوکھا ویلا۔ پھانسیاں دا موسم کیمیں کٹیا، ساڈے دِلاں اُتے لنگھیا بیا اے۔

ویہڑے نِٹھ کے بیٹھدے نیں۔ کدے وی اپنی تھاں نہیں چھڈدے۔ کدے کسے ہور ول نہیں تکدے۔ بس اپنا آپ۔ اپنا آپ کسے نالوں گھٹ نہیں من دے۔ اپنا آپ بچا کے رکھدے نیں۔ لوبھی نہیں ہوندے ایس کرکے ویلے دا مقابلہ چنگا کر لیندے نیں۔ سدا تازے ساوے وی راہندے نیں۔ ایس شہر دے فنکاراں دی مثال ہووے تاں فیض ورگے اُچّی پدھر دے کلاکار ہیگے نیں۔ ہور کئی ناں مِل سکدے نیں۔ پر دامن ورگے! کوئی دُوجا ناں لبھدا نہیں۔ اکو ناں۔ اکو بندا۔

فراق گورکھ پوری نے اک واری گاندھی نہرو دے مقابلے دی گل کردے آکھیا سی! نہرو ہندوستان دی 20th سینچری اے۔ پر گاندھی۔ کھدر دی لنگوٹی پا کے لندن کوئین دی میز اُتے ڈِنر کھاون والا تے دُنیا دے سیاستداناں نال مذاکرات کرن والا گاندھی ویہویں صدی وِچ نواں تے ویہہ صدیاں پرانا آدمی سی۔ کسے وی زمانے دا اِک عامی گاندھی ورگا ہووے گا۔ پر سوچ دے حساب نہیں۔ ایسے طراں دامن دی گل۔ اج اوہدے ورگا کوئی نہیں دِسدا۔ پر سارے ای نیں۔ ہر ایک عامی اوہدے ورگا اے۔ پنجاب دا پرانا بندا۔ صدیاں پہلوں دا لہوری کیہو جیہا ہووے گا؟ اُکّا دامن ورگا۔ ایسے طراں بولدا ہووے گا۔ ایسے طراں رہندا کھاندا، پہن دا۔ پر سوچدا اپنے ویلے دے حساب ہونا اے۔ اج دی تہذیب دا چانن اوہدے کول کتھوں ہونا۔ دامن اج دی دُنیا نوں جاندا وی ہے۔ اوہدی اواز وِچ پرانا لہور بولدا سنیدا وی ہے۔ پرانے سمے دیاں چنگیاں شیواں اوہ سانبھ کے بیٹھا سی۔

ایہہ طاقت، ویلے نال کھلو کے اپنی تھاں پیر پکّے رکھن دی شکتی

اوہنوں ویلے نے دِتی سی۔ دامن غریب پیو دا پُتّر سی۔ کامی ماں دا جایا۔
پر اوہ برٹش امپائر دے خلاف لڑیا۔ اوہناں دے نال کھلو کے جیہڑے
اکسفورڈ کیمبرج توں سیاسی سوجھی لیکے آئے سی۔ اوہنے وی آزادی منگی۔
اپنے لوکاں لئی اوہ انقلاب اُڈیکدا سی۔ نمیں جہان نوں اوہنے جی آئیاں آکھیا۔
نماں جہان اوہ آپ وی بناؤنا چاہوندا سی ایتھے اپنی دھرتی اُتے۔ پر اوہ
ہر حال وچ اپنی پچھان تے اپنی جڑ بنیاد پکّی رکھنا چاہوندا سی۔ ساری
گل دیوان جوڑن دی نہیں ہوندی۔ ساری گل انسان دے اپنا آپ لبھن،
اپنا آپ پچھانن تے اپنا ٹیک جی لین دی ہوندی ہے۔ کجھ گلاں تواریخ دیاں
وی ہوندیاں نیں۔ کسطراں کیہڑی پھوکڑ نال، کیہڑی طاقت نال، کس تہذیب
دے سوت کپاس نال اوہنے اپنا آپ سنگارن لئی۔ اپنا ستّر ڈھکن لئی
تے اپنی دھی بھین دے داج دی پھُلکاری کڈھن لئی تھان اُنایا۔ فیر
کِسطراں دی بیونت اوہنے اپنے جامے نوں دِتی۔ کیہڑے درزی کولوں
عمراں دا چولا سوایا۔ کیمیں کیمیں اوس چولے نوں عمر دے نال ہنڈھایا۔
تہذیبی رچاؤ دی ایہو گل اے۔ ایسے طراں دے لوکی اپنی تہذیب نوں
جندرا نہیوں لگن دیندے۔ کدے وی امپورٹڈ کُرتا تن تے نہیں لاؤندے
دوجیاں دی ماڑی دیکھ اپنا ڈھارا نہیں ڈھاؤندے۔

دامن کہندا اے — بڑی اُچی ساری کہندا۔ میری ماں دھوبن سگی۔
تاں اوہدا مطلب ایہو ہے پئی اوہدے چولے اُتے میل نہیں ہو سکدا۔
اوہدی تہذیب کھری اے۔ اوہدی بولی سُچل اے۔ اوہدی سوچ نرول
اے۔ فیر جدوں اوہ کہندا اے — اوہ وی اُچّی ساری۔ میرا پیو درزی
سی۔ ایس کر کے میرا چولا پاٹا نہیں رہ سکدا۔ اوہ بڑی ڈونگھی گل کر جاندا

اے۔ اج ایس گل توں سمجھن دی لوڑ اے۔ اج پنجاب دی تہذیب دا چولا اگوں وی پاٹا پچھوں وی لغار لتھّا پیا اے۔ پنجابن دے سِر دی چُنّی لیراں لیراں ہوئی پئی اے۔ کِتے غریبی پاروں کِتے امیری پاروں۔ غیر ملکی فیشن دی ولگیر یٹی پاروں اپنی تہذیب دے رنگ محل دی نیہہ ہل چکی۔ بڑا بڑا دھکّا لگا اے۔ ہُن کیہ اے دیکھن جوگا۔ دو بئی توں دولت آئی۔ جاپان نے پیجارو گھلّی۔ پیرس نے پرفیوم بھیجیا۔ امریکہ تے تنگ جین دے نال نیوڈ فلماں دے پارسل گھلائے۔ افغانستانوں کلاشنکوف آگئی۔ دھماکے جم پئے۔ ہیروئن پُڑیاں کھِلر گئیاں۔ مارشل لا دی بدبو پہلاں ای جان دا کھؤ بنی ہوئی سی۔ ایہناں شیواں نے عجب کیتا۔ پنجاب نال جو ہتھ کیتے نیں۔ ماں دی عزّت رہی نہ ماں بولی دی قدر۔ ساری دُنیا وِچ اج وی کسے قوم دا کردار۔ اِک گل توں پتہ لگدا اے زنانی دی عزّت کنی؟ ایہہ پنجاب ہے جِتھے زنانیاں دے ننگے جلوس کڈھے جاندے نیں۔ ماں بھین دی گال عام گدمھی جاندی اے۔ ایس توں اگے کیہ ہونا۔ ایسطراں دی ولگیریٹی عوام وِچ وی پہنچ چکی۔ کیوں جو عوام دی تربیّت کرن والا کوئی رہیا نہیں۔ دیسی تہذیب دی خوشبو کِتے لبھدی نہیں۔ پھلاہیاں توں پھل اجے وی کھِڑدے نیں۔ پر عطر کشید کرن والے عطاراں دا اصلا مُک جاوے تاں کیہ علاج۔ پیار دے ریشم نال رنگ برنگیاں لیراں جوڑ کے سوہنی رِلی بناؤن والا درزی قبیلہ مِٹ جاوے تاں کیہ کریئے؟ نویں نویں ٹیلر ماسٹر پنجاب دے جُثّے موجب گُرتا نہیں بیونت سکدے۔ اونہاں عوام دے کپڑے تنگ کر چھڈے نیں۔ تنگ لباس نال اونہاں دی روح دی نوڑھی گئی۔ اُتوں ویری دا وار ہوئی جا رہیا۔

ویری دھڑے کدے وڈھ گئے نیں۔ گہاڑیاں والے، ہتھوڑیاں والے، کلاشنیکوفاں والے۔ اونٹھاں والے، فتویاں والے، فوجاں والے، زر والے، زمین والے۔ تباہیاں لوٹیاں کوڑے پھانسیاں، کیہو جیہا ویلا اے۔ کداں دی تواریخ اے ؟ پنجاب دی تہذیب دا پتہ نہیں ملدا۔ گلبرگ دی کوٹھی وِچوں نہ سوڈیوال دے کواٹر وِچوں۔ پنجابی دا اصلا سانجھ کے رکھن والیاں دو چار کوٹھڑیاں رہ گئیاں سی۔ اوتھاں وِچوں وی اِک خالی ہوگئی۔

دامن دے مرن پچھوں اک اجیہی اواز مک گئی جس وچ نویں پرانے پنجاب دی کوک رلدی ہووے۔ ہُن کتھوں لبھیے اجیہی کوٹھڑی جتھے حُقّے دی گُڑ گُڑ نال کتاب وی پڑھی جاندی ہووے۔ ہُن پنجاب دی پچھان کاہدے وچ رہ گئی ہے۔ دولت دا گند۔ غریبی دا گند، مُلّا دی جہالت تے گناہی بھریا وجود۔ یا بوٹ وردی بندوق۔ بھیڑی پولیس تے بچیاں دے بیوپاری پیٹے کاروبار کردے نیں، آدمی دے ماس چمڑے دا۔ زنانی دی آبرو دا۔ اوسے زمین اُتے جتھے صوفی سعدو اپنے ڈیرے لائیں رکھدے سی۔ جتھے انکھی دُلّا جمیا۔ بھگت سنگھ ورگا پُتر جوان ہویا۔ ہُن کیہ رہ گیا ساڈے کول ؟

گھر دا سونے دا تھال چوری چلا گیا۔ پتل دی پرات گواچ گئی مٹی دی کنالی کدوں دی ٹٹ بھج گئی۔ فقیر دے ہتھ وچ پلاسٹک دا پیالہ ہے۔ اوہ سِکّے منگدا۔ نکا کا تیرٹوں ننگا مزدوری کردا۔ نکّی کاکی ڈھڈوں بُھکّھی لوکاں دے فرش نوں پوچا لاوندی پئی اے۔

اُستاد دامن نے پنجاب دے سارے رنگ دیکھے ہوئے سی۔ اوہ

پوری سوجھی تے سوجھواتی نال بھیڑ دی نند یا کر داسی۔ ساری زندگی آزادی اڈیکدا رہیا۔ سیاست دے اُلٹ پھیر دیکھے۔ آمریت دے ظلم وی دیکھے۔ احتجاج کیتا۔ ٹھٹھے کیتے۔ تِکھی طنز دے تیر وی چھڈے۔ ایس کر کے اوہدے کلام وچ زمانے دی گل مِل جاندی اے۔ دامن نے جو کجھ لکھ کے چھڈیا اوہدے وارے وارث میر نے آکھیا:-

" پاکستان کی سیاسی تاریخ کا اس سے سچّا عنوان کہیں اور تلاش نہیں کیا جا سکتا۔"

وارث میر بڑا سچّا بندا سی۔ اوہنے جو گل آکھی تول کے آکھی۔ ایس گل وچ وی بڑا وزن اے۔ پچھلے سارے ویلیاں توں کوئی ادب کوئی شاعری لوکاں نوں پسند نہیوں آوندی جد تائیں اوہدے وچ ویلے دی گل نہ ہووے۔ احتجاج نہ ہووے۔ مزاحمت دا رنگ نہ ہووے۔ ایس سارے مارشل لا دے ڈنگے ہوئے آں۔ ساڈے بندے لا ساں نیں۔ اسیں دامن دیاں گلاں سمجھ سکدے ہاں، ایہہ گلاں محفوظ کر لینیاں چاہی دیاں نیں۔ ے

میرے ملک دے دو خُدا ؛ لَااِلہ تے مارشل لا
چکّی، ڈوکا، آرا ؛ پاکستان ہمارا

دامن اپنے ولوں کیہ ہنیں چاہوندا۔ ے

خون جگر دا تلی تے رکھ کے دھرتی پوچدے پوچدے گزر چلے
ایتھے کیویں گزاریئے زندگی، ایہہ سوچدے سوچدے گزر چلے
لوکی چن وچ پہنچدے جا پڑے نیں
اسیں پہنچے زمین وِچ توڑ ہیٹھاں

میرے خیال اندر اوہ شاعر ہوندا اے
جو کھنڈ نوں کھنڈ زہر نوں زہر آکھے

دامن نے سدا کھنڈ نوں کھنڈ زہر نوں زہر آکھیا۔ اوہ شاعر سی بڑی جرأت والا۔ بڑے جگرے والا۔ سچائی دے سامنے اوہنوں کسے دی پرواہ نہیں سی۔ ٹنڈے لاٹ دی نہ کانے جرنیل دی۔ ایہو جرأت اج دی لوڑ اے۔ کیوں جو اسیں بڑی مشکل وچ پھسے ہاں۔ فیوڈل اخلاقیات دا گند اک پاسے وے۔ مُلاں دا مکر دوجے پاسے۔ اُتوں مارشل لاء دی بندوق۔ کوڑے۔ سامراجی کلچر دی حرام کاری اپنا کم کری جا رہی اے۔ ایس ست رنگیئے زہر دا توڑ لبھن لئی بڑی جرأت چاہی دی اے۔ جرأت وی لبھ پیندی اے جے اپنے کسے نال عشق ہووے تاں۔

رانجھا تخت ہزاریوں ٹُرے تاں سہی
ہیراں ہیٹھ سیالاں دا جھنگ آوندا

جیلاں اندر گلاب کھڑ پیئے !

جیل تے گلاب ! آہو میں اکھیں ویکھے نیں - ایہہ گل اے دارالخلافے دی جیل وارے - بہتی ظالم جیل جتھے کجھ ورہے پہلاں گلاباں دے موسم وِچ لوکائی دیاں سدھراں نوں اِکو واری سُولی چاڑھ دِتا گیا سی - بڑی خونی جیل اے - ایسے خونی جیل اندر میں گئی ساں - کسطراں گئی ساں ؟ ٹھیک طراں بیان کر نہیں سکدی - اجیہے لفظ میرے کول نہیں ہیگے - اینا ضرور کہہ سکدی ہاں پئی میں اپنے سِر اُتے ستاں آسماناں دا بھار چاکے اوس جیل دا قلعے ورگا پھاٹک لنگھی ساں - اوس کالے پھاٹک اگے اک پَل واسطے کھلو گئے ہَیں اپنے آپ نال اِک گل کیتی سی - اوہ گل میرے اندر نال جُڑی ہوئی ساری دُنیا نے سُن لئی - پر اوہ گل وردی والیاں نے نہیں سُنی جو اوس ویلے میرے سجّے کھبّے کھڑے سی - مَیں آکھیا سی " مینوں یاد رکھیں نی وڈے وڈے پھاٹکاں والئیے جیلے مینوں یاد رکھیں ! مَیں آئی ساں تیرے دوارے - لوکی آکھن گواہیاں بُھگتن - مَیں آکھاں زیارتاں لئی " - اونہاں تھاواں دی زیارت جتھے ولیاں ورگے لوکی رہندے سی - اوہ تھاواں جتھے ولیاں ورگے لوکی ہوندے تے آزادی دے چلّے کٹدے رہے - جوانی واردے رہے - جیون نوں ہاردے رہے - اج وی جیوندے جاگدے مکھڑے شہراں وِچ کِتے نہیں دسدے - اوہ سارے جیلاں اندر وسدے نیں - مَیں تاں اونہاں نوں مِلن کھاتر آئی ہاں - جے کِتے میلا

ہو جاوے۔ اِک پل دی گل سی۔

دُوجے پل جیل دا وڈا پھاٹک میرے پچھے بند ہو رہیا سی۔ وِیہہ سیر پکے دا تالا اندروں بند ہو گیا تاں میں خیال دی دُنیا توں باہر نکل آئی۔ ہُن میرے پچھے لوہے دا کالا پھاٹک تے اگے وردی والیاں دا سنگھنا جنگل کھڑا سی۔ بھگیاڑاں دی خاص دُنیا! ملٹری کورٹ وی اندر کِتے لگی ہوئی سی۔ بھئے دی اِک لہر میرے اندروں اُٹھی۔ ہُن ایتھوں نِکلن دی راہ مینوں نہیوں ملنی۔ کمزوری دا خیال سپ وانگ پھر یا۔ دوجے پاسے وی کمزوری ظاہر ہون لگ پئی۔ بندوقاں والیاں نے سب توں پہلاں میری تلاشی لئی۔ پرس وِچ اِک نِکا جِنا چاقو سی۔ سیب امرود وی مشکل نال کٹدا سی وچارا۔ اوہناں کڈھ کے اسلحے دی تھاں تے رکھ لیا۔ مینوں ہاسا آگیا۔ پر جدوں اوہناں میرا قلم جنگی طراں دیکھ بھال کے اِک پاسے رکھیا تاں مینوں لگا اوہناں سچّی مچّی میرا اسلحہ کھوہ لیا اے۔ ہُن مینوں غصہ آ رہیا سی۔ آپ توپاں بندوقاں نال لدے پھر دے نیں بدماش! جے کِتے اسیں تلاشی لین والے بن جائیے تاں کیہ کُجھ نہ کڈھوائیے ایہناں چوراں کولوں ــــ پر حال دی گھڑی تاں اسیں تلاشیاں دین والے ہاں۔ ساڈے گھراں دی تے جیباں دی تلاشی مگروں ایہہ دِلاں دی تلاشی چاہوندے نیں۔ قلعے دی تھرڈ ڈگری بندے دی جان تے ورت کے ایہہ دل دا سامان لبھدے نیں۔ دِل وِچ آیا کہہ دواں، "اچّی ساری سُنا دیواں" کڈھ لوو ایہہ نِکا جِنا چاقو۔ تے قلم وی رکھ لوو۔ پر اوس منزائل دا پتہ تہانوں کدے وی نہیوں لگنا جیہڑے میرے دل وِچ گڈے ہوئے نیں۔ ایہناں منزائلاں دا نشانہ وی تسیں او۔ تسیں ظلماں

والیو او !

تلاشی دی کاروائی مگروں مینوں جیل دے اوس حِصّے وچ لجایا گیا۔ جتھے فوجی عدالت لگی ہوئی سی۔ ایہہ جیل دا اوہ حصہ سی جتھے قیدیاں کولوں مشقت لین لئی ورکشاپاں بنائیاں گئیاں نیں۔ پر ہُن تے بارکاں اندر ملٹری کورٹاں لگیاں ہوئیاں سن۔ دو دو پل دے فیصلے وچ پینتیس[35] چالی[40] ورھے دی قید۔ ویہہ ویہہ[20] کوڑے لکھاں دے جرمانے تے جوان انقلابیاں نوں پھانسیاں لاؤن واسطے میجر کرنل وردیاں پا کے کُرسیاں اُتے ڈٹے ہوئے سن۔ جیل دے اندر ای ایف آئی اے دا دفتر بنیا ہویا سی۔ انسپکٹر ڈی ایس پی جھوٹ دے مقدمے پکے کری جاندے سی تے ملٹری کورٹ اگے فائیلاں رکھی جاندے سی۔ سزاواں دا کارخانہ دن رات کم تے لگا سی۔ وڈی ملٹری کورٹ مارشل لا دا چیف ہر روز رپورٹ لیندا سی۔ کِنے ٹنگے گئے۔ کنیاں نوں کوڑے لگ گئے۔ کنیاں نوں عمر واسطے اندر کر دِتا گیا۔ بڑی پیداوار! بڑی کارگزاری!

ہُن میرے لئی سبق پڑھن دا مرحلہ سی۔ ڈی ایس پی بستہ کھول کے بہہ گیا —

"تہانوں پتہ اے بیان کیہ دینا اے؟" اوہ پُچھن لگا۔

"ہاں مینوں پتہ مَیں کیہ کہنا۔" مَیں جواب وچ آکھیا۔

"سناؤ ذرا!"

"ویلے سِر سناواں گی۔"

ایسطراں گل نہیں بن دی۔ ایہہ لو پڑھ لو وچنگی طراں۔ اوہنے کاغذ میرے اگے سُٹے تے اپنیاں اکھاں دے انگار دکھائے۔ میرا خیال سی

اوہ میرا پچھلا بیان ہووے گا، جیہڑا میں قلعے دی کوٹھڑی اندر کیتی گئی تفتیش ویلے ریکارڈ کرایا سی۔ پر نہیں۔ ایہہ تے زہر وِچ بجھیا ہویا بدصورت لفظاں دا پلندہ سی۔ پولیس دی زبان سی جیہڑی اوہ میرے کولوں بلاونا چاہوندے سی۔ ربّا! مینوں ایہناں ایس لائق سمجھیا! مَیں بے گناہ جواناں نوں پھاہے لوان والا بیان دیواں۔ غصّے نال میرا اُجَنّا کمب گیا۔

"مَیں کدے وی ایس طراں دا بیان نہیں دے سکدی!"

"اچھا تے فیر سوچ لینا ایس دا نتیجہ ڈی ایس پی نے بھگیاڑ وانگوں اپنے دند وکھائے۔ جے ایسطراں دا بیان ہیں دے دیواں تے فیر نتیجہ کس نوں بھگتنا پوے گا؟ اوہ اکتالی جوان جیہڑے بے گناہ تے سچّے انسان نیں پر تہاڈی قید وچ نیں۔ جرنیل اوہناں دی موت چاہوندے نیں۔ مَیں اوہناں دے خلاف بیان دے دیواں تاں جو ایف آئی اے اپنا کیس مضبوط کر لوے۔

"سوچ لے بی بی۔ نہیں تاں تیرا حشر ایس توں فرق نہیں ہونا"۔ ڈی۔ ایس۔ پی نے سامنے اشارہ کیتا۔ چھن چھن چھن۔ بیڑیاں چھنکیاں۔ اوہ سارے قطار وچ لنگھ رہے سی۔ نال نال پولیس والیاں دی قطار ہتھکڑیاں دے سنگل پھڑے ہوئے۔ اوہ سارے مارشل لاء دے ملزم تخریب کار متھے گئے سی۔ میرے لئی تے پاکستان دے لوکاں واسطے اوہ بہادر ہیرو جیالے حُریت پسند سگے۔ جیہناں ظلم دے سامنے کھلو کے تاریخ دی عدالت وچ قوم دی غیرت دا بھرم رکھ لیا۔ اِک نسل نوں بُزدلاں تے نامراداں دی نسل ہون توں بچا لیا۔ مَیں ایہناں دے واری صدقے جاواں۔ اپنے

سُچّے لفظاں دا اخراج دیندی نہ تھکاں! ایہو جیہیاں سوچاں دے نال میں
سامنے تک رہی ساں۔ ہُن اوہ مِلٹری کورٹ ول مُڑ گئے۔ مَیں ویکھیا۔ میں
پچھالیا۔ طارق، زوار، منشا اوہ لمبے قد والا سجیلا کامران — اوہ سارے
میرے سامنوں لنگھدے رہے۔ مَیں او نہاں ول تکدی رہی۔ خیال ای
نہ رہیا مینوں بھگیاڑ گھوریاں وٹ رہے سی۔ او نہاں آپس وچ کوئی کھُسر
پھُسر کیتی۔ دوسرے گواہ نوں اندر بھیج دتا۔ اوس دن تاں میری کلّی دی
گواہی ہونی سی۔ او نہاں بڑے بندوبست کیتے ہوئے سی۔ کئی گرگے ہور سدّ
لیاندے۔ اوہ آ کے مینوں گھیرا پا کے بیٹھ گئے۔ کڈی بو آؤندی پئی سی
او نہاں دے موہنہاں وِچوں! ۔ اوہ مینوں ڈراون دا جتن کرن لگے ہوئے
سی۔ اک واری فیر ایف آئی اے دا بھگیاڑ بولیا: "گل سُن بی بی اسیں
تیرا لحاظ کردے ہاں۔ تہاڈی نوکری دا سوال اے تے عزت آبرو دا
وی۔ چُپ کر کے ایہہ بیان دے دیو تے گھر ٹُر جاؤ۔ نہیں تاں! ہنیں تاں؛
میرے تن بدن وِچ اِک باری فیر لانبو لگ گئے۔ پر اوہ جذباتی ہون دا
ویلا نہیں سی۔ مَیں چاہوندی ساں میری گواہی ہووے ضرور۔ اِک واری
بولن دا موقعہ تاں مِلے۔ لیبیا میں گئی ساں موقعے دی گواہ مَیں ای ساں۔
مَیں چشم دید گواہ ایہہ مینوں آپے من بیٹھے ہوئے نیں۔ ایم ایل اے نوں
وی او نہاں دسیا ہویا سی۔ باہر والیاں نوں وی ایہو دسنا چاہوندے سی
پئی سزا گواہیاں نال ہوئی اے۔ ایف آئی اے نوں پک سی اِک زنانی
جیہدے اپنے سِر تے بھارا کیس ہووے، لِف جاوے گی۔ پہلاں مَیں
ایس گواہی توں بچنا چاہوندی ساں۔ پر ہُن اک مَیں ای ساں جو ایف آئی
اے دی بنائی ہوئی اوس بنیاد نوں اُڈا سکدی ساں جو او نہاں دی انجمنی

نے جھوٹھ دیاں اِٹاں لا کے جوڑی سی۔ جے کِتے اِنج نہ ہو یا تاں، سزا بہتی ہووے گی۔ کیہ پتہ کِسے نوں ٹنگ وی دین۔ سو مَیں چُپ کر کے بیٹھی رہی۔ بُلھ سی لئے۔ مُٹھیاں میچ لئیاں۔ مَیں پُل صراط اُتوں لنگھ رہی ساں۔ تلوار نالوں ودھ تیز، بال نالوں باریک رستہ! اِنج ایف آئی اے دے کُتیاں نوں یقین سی۔ مَیں اوہناں کولوں ڈری نہیں۔ کُجھ ہور سبق مینوں سکھاؤنا چاہوندے سی۔ اوہناں دُوجے گواہ بھُگتانا شروع کر دِتے۔ مَیں اوتھے بیٹھی رہی۔ دِن دا اِک وج گیا۔ ملٹری کورٹ نے چاء دا وقفہ کیتا۔ گھنٹے پچھوں ہور گواہ آ گئے۔ مَیں اوسے طراں بیٹھی بیٹھی آکڑ گئی۔ ہُن میرے کول کوئی نہیں سی آ رہیا۔ کِسے نوں گل کرن دا ویلھ ای نہیں سی۔ پورے اٹھ گھنٹے لکڑی دی کُرسی تے بیٹھی بیٹھی مَیں آپ لکڑی دی ہو گئی ساں۔ جسم دے حساب۔ ذہن دے حساب مَیں اوتھے ہے نہیں ساں۔ تخیّل دی طاقت بندے کول بڑی وڈی طاقت ہے۔ گزریاں وسریاں شیواں نوں اکھاں دے سامنے لے آؤن۔ یاداں نوں واج مار کے کول بٹھالین دی۔ اوہناں دے نال گلاں کرن۔ کِتے دُور اُڈاری مار جان دی طاقت بڑا وچاؤندی اے۔ سو مَیں وی اوس مشکل حالت وِچوں نکلن لئی لمّی اُڈاری مار کے ست ورھے پِچھّے چلی گئی۔ اوہ سال جدوں ایتھے مارشل لاء لگا۔ آئین دیاں لِیراں لتھ گئیاں۔ مُلک نوں اِک صدی پِچھّے دھِک کے کلونیل ماسٹراں دے وحشی نظام نال اِک واری فیر جوڑ دِتا۔ جدوں لوکاں دے دِلاں وِچوں آزادی والی جوت بُجھاون لئی وحشی زمانیاں دا مردود کوڑے مار نظام حرکت وچ لیاندا گیا۔ فوج نے پولیس نال رل کے اِکوّ کم سانبھ لیا۔ لوکاں نوں پھڑنا۔ کنڈ تے کوڑے برساونا۔

پھانسیاں تے ٹنگناتے آپ لُٹ مار کرنا۔ دولتاں کٹھیاں کرنا فیراوہ مقدمہ جس نے جمہوریت دے وزیرِاعظم نوں پھانسی دتی ــــ اوہ مقدمہ جس دی عدالت وِچ بڑا بڑا ڈرامہ کھیڈیا گیا۔ پورے اٹھارہ مہینے۔ کل عوام تے لیڈر ہیٹھاں وِچ انگارے چاکے ٹُرے۔ اسیں سارے۔ مَیں تے میرے ساتھی اپنے ضمیر دی جنگ لڑدے رہے۔ پوری سچائی نال اپنی طاقت اپنی جان جند لاکے مظلوم لوکائی دے نال کھلو کے۔ بھاویں مشکلاں بہت آئیاں۔ بدن تے لاساں پٹیاں۔ پیریں بیڑیاں ہتھیں ہتھ کڑیاں لگیاں۔ پر سانوں اوس راہ توں کوئی نہ موڑ سکیا۔ ساڈیاں اپنیاں مجبوریاں وی نہیں۔ عیش آرام دے لالچ وی نہیں۔ فیر اوہ پھانسیاں دے موسم آئے ــــ اوہ ۱۹۸۱ء دا سال پنج جنوری دی ٹھار وِچ ادھی راتیں میرے گھر تے دھاڑا۔ ۱۹۴۷ء دے ویلیاں ورگا! لنیاں ساریاں آنجلسیاں اِک زنانی دے پچھے لگیاں۔ ایف آئی اے۔ انٹر سروسز انٹیلیجنٹس پولیس اپنیاں بندوقاں جیپاں لے کے۔ لشکری آکے بُوہے توڑن لگ پئے۔ تاں کندھاں کوٹھے ٹپ کے آپنا فرار۔ لہور شہر دیاں گلیاں وِچ جلاوطنی دے مزے۔ کیسے کیسے وسوسے! خوف دیاں پرچھائیں اگے پچھے۔ میرے دِل دی نفرت۔ میرے دِل دی بغاوت! جے کِتے میرے کول بندوق ہوندی۔ مَیں ایہناں کُتیاں نوں ٹھاہ ٹھاہ کر چھڈدی! پر میرے کول تے اوس ویلے قلم وی کوئی نہیں سی.....

دِن ڈھل پیا۔ میرے پنڈے وِچ خوف دی لہر جیہی چل پئی۔ رات! اگے فیر رات! سِر تے کھڑی اے۔ ایس پرائے شہر وِچ ــــ یزیداں دے دارالخلافے وِچ میں رات نہیں کٹ سکدی۔ کُرسی تے بیٹھی بیٹھی اُکتا اکڑ گئی ساں۔ اینے وِچ پرسیکوٹر اندر آیا خرانٹ تے کوجھا آدمی۔ خبر

سناؤن لگا۔ میری گواہی اج نہیں ہوسکدی۔ فیر کِسے دِن ہووے گی۔ فیر کِسے دِن؟" "مَیں لہوروں آئی ہاں۔ سویر دی بیٹھی ہاں" میری گل نوں توجہ دِتے بغیر اوس کوجھی شکل والے نے اگلا سمن میرے اگے رکھ دِتا۔ "کرو دستخط"۔ مینوں پتہ سی اوہ پوری تنگی دین والے کرتوت کرن گے۔ اینے وِچ مَیں ویکھیا ملٹری کورٹ دا کرنل اپنے پورے عملے نال ایدھر نوں آ رہیا اے۔ مَیں اوہدے نال گل کرن دی اجازت منگی تے پُچھیا "گواہی اج کینسل کیوں کیتی گئی"۔

"کسے ٹیکنیکل معاملے وارے، تہانوں مُڑ تکلیف کرنی ہوسی۔" کرنل گل بات وِچ ایڈا بھیڑا نہیں سی۔ پر اوہ آپ وی مارشل مشین دا پُرزہ سی۔ مینوں وی بولن دا حوصلہ ہویا تاں مَیں پُچھیا۔

"کیہ میری گواہی نال فرق پینا؟" اوہ جیویں سُتا جاگ پیا۔ کہن لگا۔

"تہاڈی گواہی اُتے ای فیصلہ ہونا اے۔ کیس دی نوعیت سنگین بڑی اے نا۔ تہانوں اپنا فرض پورا کرنا چاہی دا ہے۔"

"فرض؟"

"آہو۔ حق سچ دی گل کہن دا فرض۔"

پتہ نہیں کیوں مینوں لگا ملٹری کورٹ دا کرنل اپنے فوجی مزاج توں وکھ ہوکے گل کردا پیا سی۔ اوہ بہتا خطرناک سی۔ پر مینوں بولن دا موقعہ لبھ گیا۔ اوہدی حق سچ والی گل نوں پھڑ کے مَیں جواب دِتا۔ جناب تُسیں منصف دی کرسی اُتے بیٹھے او، اوہ وی اوکھی کرسی اے۔ پر مَیں جس کٹہرے وِچ گواہی بھرن واسطے کھلونا اے اوہ تاں نِرا اگ دا کٹہرا اے!

"اگ تے کھلو کے سچ بولنا مومناں دا کم رہیا اے۔" کرنل سدھا اکھڑ

فوجی ان پڑھ نہیں سی ۔ ایہں کر کے بہتا خطرناک سی ۔

مینوں تاں پتہ نہیں میں مومن ہاں کہ نہیں پر اپنا ضرور پتہ ہے پئی سچ کدے اک نہیں ہوندا۔ کئی دے کئی سچ ہوندے نیں ۔ جنے دھڑے اونے سچ ۔ ایس کیس وچ ای ویکھ لوو ۔ اِک سچ ایف آئی اے نے بنا کے رکھیا ہویا اے ۔ اک سچ میرا اے ۔ اک سچ اوہناں دا اے جنہاں اُتّے مقدمہ چل رہیا اے تے جیہڑے جرم ثابت ہوئے بغیر پنج ورہیاں توں سخت قید دے تسیہے کٹ رہے نیں ۔ چوتھا سچ ملٹری کورٹ دا اپنا وی ضرور ہونا اے ۔ کرنل مُسکرا پیا تے آکھن لگا۔" اسیں تہانوں قسم دینی اے ۔ تسیں حاضر ناظر جان کے اوہو کہنا جو اصلی سچ اے ۔"

ہُن مُسکرا پین دی واری میری سی ۔ پر مَیں سوچاں دے بھخدے تندور تے کھڑی ساں ۔ پاکستان دی فوج وارے بُری توں بُری گل وی سچ ہو سکدی اے ۔ پر کدے کوئی چنگی گل ہو جاوے تاں دل نوں تسلّی ہون دی تھاں شک پیندا ۔ بندا وچلی گل لبھدا پھردا اے ۔ ایس کر کے پئی سلاڈے نال جو کجھ واپری بیتی اوس پچھوں کسے فوجی نوں چنگا جاننا غدّاری دے برابر ہے ۔ دوجی گل ایہہ پئی ایس مقدمے وِچ فوج تے ایف آئی اے دوویں اِکو جیہے فریق سی ۔ سی ایم ایل اے ۔ بدصورت ضیا الحق لوکائی دا ازلی دُشمن آپ ایس مقدمے دی نگرانی کردا پیا سی ۔ اوہدا تاں ارادہ اِکو سی ساریاں نوں پھاہے لا دیوے ۔ پر لیبیا دی وجہ نال مقدمہ دُنیا بھر وچ شہرت پا چکیا سی ۔ تاہنیوں گواہاں دا چکّر بنیا ۔ تاہنیوں کجھ ہور چکر سے ۔ خیر دی آس کسے کولوں نہیں سی ۔ پر مَیں تے اخیر توڑی خیر منگنی سی ۔ کرنل امتیاز نوں میں اک فرد دے حساب ویکھیا ۔ اوہ کتوں اندروں مارا جیہا CIVILISED

یا فیر اوہنے زندگی توں کجھ سکھ لیا سی۔ حالات دی پکڑ اوہنوں اِک واری ہو چکی سی۔ ڈھاکہ فال پچھوں اوہ بھارت دا جنگی قیدی ہو کے دو سال کیمپاں دی ذلت کٹ آیا سی نا۔

اگلی تاریخ گواہی واسطے دو دِن پچھوں دی پئی سی۔ پر دوسرے دن میرے گھر اگے پولیس دی گڈی کھڑی سی۔ تفتیش آئی اے۔ ڈی ایس پی آپے آیا سی۔ مینوں پتہ سی۔ ایہہ میرا دماغ سُدھ کرن واسطے وے۔ فیر اگوں دس دیہاڑے ہور ودھ گئے۔

مینوں لگا میری نگرانی مُڑ کے شروع ہو گئی اے۔ اخیر سمن آ گئے۔ اِک بندا قیدیاں ولوں وی آیا۔ اوہناں وِچوں کئی جوان ایس گل توں پریشان ہو گئے سی پئی ایف آئی اے میرے اُتے بھار پا کے کسے طراں اوہناں دے خلاف گواہی لین وِچ کامیاب ہو جاوے گا۔

مینوں دُکھ لگا اوہناں ایہہ کیویں سوچیا۔ کِنا کو بھار میرے اُتے پے سکدا اے۔ اینا بھار وی نہیں جیہدے نال میری روح مِدھی جاوے۔ طارق تاں مینوں پچھاندا سی۔ اوہنے وی میری شکتی نوں گھٹ منیا؟ پر اوہ وی سچے سی۔ ایف آئی اے نے دس دِن ہور ایکے پکے انتظام کرنے سی۔ مینوں سبق پڑھانا وی سی تے سبق سکھاؤنا وی۔ ستمبر دے مہینے باراں تاریخ نوں اِک واری فیر میں ایس مشکل سفر دی مسافر ہوئی ساں۔ آسمان نالوں بھاری ذمہ داری دا بھار سِر تے چا کے مَیں کلی نے سفر کیتا۔ کیوں جو بڑے سخت حکم نامے سمن دے نال ایہہ وی آئے سی پئی ایس گواہی نوں خفیہ رکھنا ضروری اے۔ نہیں تاں خطرناک نتیجے بھگتاں گی۔ رات دا ویلا سی راولپنڈی شہر وِچ لبس دیگن ہڑتال اُتے سی۔ اسلام آباد وِچ دو ٹھکانے

ہو سکدے سی۔ ریاض دا گھر تے صیفی دا۔ ٹیلی فون نمبر صیفی دا میری ڈائری تے لکھیا ہویا سی۔ فون کیتا پتہ چلیا دوویں میاں بیوی دل دے دورے نال پٹے ہوئے نیں۔

نھیری گھُپ رات! میرا دِل کلّا مسافر نہیں، کلّا سپاہی سی جس نے اگلی سویر نوں سامراجی محاذ دے خلاف جانا سی اپنے جھتے دی لڑائی لڑن واسطے کوئی ساتھی بچیا نہیں سی، کوئی پیارا دعا کرن والا، نہ متھا چُم کے ودیا کرن والا۔ کیہنوں پتہ سی اک عورت کلم کلّی ویلے دے نمروداں دی چخہ ول جا رہی ہے۔ پیغمبری دے آسرے نہیں۔ بس اپنے ضمیر دے آسرے۔

سڑک کنارے کھلو کے اِک راہی نوں پُچھیا۔ وے ویرا اسلام آباد ایرپورٹ دا کیہ چارا؟ اوس بندے سنے پرت کے میرے ول تکیا۔ فیر بے پرواہی نال آکھن لگا میں گڈی واسطے ٹیلی فون کیتا اے۔ ہُنے آ جاندی اے۔ آواز تے شکل جانو سی۔ ایسنے وچ فوجی جیپ سامنے آن کھلوتی۔ چلو جی! او ہنے میرا بیگ پھڑ لیا۔ اِکو واری خوف دا میوزک میرے کناں وچ بج پیا۔ توں کتے میجر شاہد تے نہیں؟ ہا ہو۔ "میں آپے چلی جاواں گی۔" مینوں ساہ چڑھ گیا۔ دشمن! فوجی!!

"مینوں پتہ تسیں لیبیا کیس دی گواہی واسطے آئے ہو؟ گبھراؤ نہ۔" اوہ رِچھ ورگا فوجی اوس ویلے نرمی نال گل کر رہیا سی۔ ربا! ربا!! چار سال پہلاں او ہنے کہی تباہی لیاندی سی۔ لیبیا کیس وچ ساری گرفتاری ایسے رِچھ نے کیتی آہی۔ میرے تِھچّے اَت چُکی پھردا سی۔ ادھی رات نوں کسے وی گھر دا بوہا بھن لین دا کھُلا اختیار اوہدے کول سی۔ بہہ ۲ بندوقاں لے کے شکار کردا پھردا۔ ہُن وی اوہ میری نگرانی تے سی

نور ے۔ جیپ وِچ بہہ کے مَیں حوصلہ کیتا۔ تے اوہنوں پُچھیا۔ ہُن کیہڑا شکار اگے لایا ای ؟ اوہ شرم والیاں وچوں نہیں سی۔ بولیا : ایتھے تاں مَیں شناخت واسطے آیا واں۔ لیبیا کیس والیاں دی بہتی گرفتاری مَیں ای کیتی سی۔ اپنا کم تاں لہور وِچ ای اے۔ نواں کم نکل آیا اے۔"

" اجکل کیہ ہو رہیا ؟ مَیں پُچھیا۔

" کُجھ نہ پُچھو۔ اجکل تے بہت وڈا کیس پھڑیا اے۔ بڑی وڈی سازش! میزائل تک پھڑے گئے نیں"۔ مینوں پتہ سی۔ اوہ کوٹ لکھپت کیس والے گل کر رہیا سی۔ پر مَیں انجان بن کے پُچھیا۔ میزائل ؟ اوہناں کیہ کرنے سی میزائل ؟

" چلاؤنے سی جی۔ دارالخلافہ پھوک دین دا منصوبہ سی۔ شکر اے پتہ ویلے سر لگ گیا۔

" شکر ہے۔" مَیں آکھیا۔ مارشل لاء والیاں کول اک میجر شاہد ہیگا۔ ویلے سِر ہر ایک نوں پھڑ لیندا۔ کوئی انعام کنام نہیں مِلیا ؟ ایڈا ماہر ایں خطرناک کیس پھڑن دا"۔ جی۔ بس تہاڈی دُعا نال پروموشن ہو گئی ہوئی اے۔"

جھلا فوجی نِرا گوار۔ میرے طنز نوں کیہ سمجھدا۔

اسلام آباد پہنچ کے مَیں آمنہ کِسے دے گھر اگے اُتر گئی۔ فیر جد تائیں جیپ بڑی دُور نہ چلی گئی مَیں اوتھوں پیر نہ ہِلیا۔ کیہ پتہ انٹر سروسز دے رِچھاں دا۔ ریاض دے گھر جا کے بڑی تسلی ہوئی۔ اوہ آپ زندگی دی اِک تسلی اے۔ اوہدا خاوند وی فوجی اے۔ فوجی دے گھر کئی فوجی مِل جاندے نیں۔ اوس رات وی ڈرائینگ روم وِچ وڈیاں سارکئی کرنل

بریگیڈیر وکھالی دتے۔ فوجی دے گھر فوجیاں دی دعوت سی نا۔ میرا تعارف ہویا۔ "ساڈی دوست اے۔ قلم کار اے پروفیسر وی اے۔" فوجی افسر اُٹھ کھلوتے۔ ادب نال اٹنشن۔ جندڑیئے نی تیرے کیہ کیہ رنگ! ایہہ فوجی عقل دے دُشمن علم دے ویری۔ انسان نوں ذلت دیندے رہندے نیں۔ بلا جانے بلا سوچے۔ فرض دے ناں تے۔ گندے گندے فرض وچاریاں نوں پورے کرنے پیندے نیں۔ اپنے مُلک تے چڑھائی۔ اپنے لوکاں دی آبرو تے حملہ۔ کیہ ایہناں نوں پتہ اے کڈی نفرت کما کے بیٹھے نیں۔ کسطراں دے خطاب لوکاں دِتے نیں۔ "کرائے دے قاتل" "سامراج دے سپاہی"۔ "آزادی دے دُشمن، جمہوریت دا ریپ کرن والے۔" کاہدے لئی۔ اِک روٹی لئی۔ یا ایس کارن پئی ایہناں دا اک جرنیل حکومت کردا رہوے! لوکائی اُتے ڈکٹیٹر دی بندوق چاڑھی رکھے! ایہہ فوجی آپ کیوں نہیں سوچدے، کوئی جماندرو ظالم تاں نہیوں ہوندا۔ کڈی تسلی نال ملٹری کورٹاں لائی بیٹھے نیں۔ لوکاں نوں — چنگے لوکاں نوں قید کوڑے جرمانے کری جاندے نیں۔ اپنے لئی کڈی نفرت کماؤندے پئے نیں — کاہدے لئی؛ اک دو جرنیلاں دے اقتدار لئی؟

میرا دل کردا ایں پاکستان دی ساری فوج نوں سامنے بٹھا کے گل کراں۔ اوہناں نوں یاد دواواں اوہ گلیاں جنہاں وِچ اوہ کھیڈے سن۔ اوہ رشتے جیہڑے لوکاں نال ہے سن۔ فیر اوہ زمین جتھے اوہناں دِیاں قبراں بنن گیاں۔ انسان جمدا فوجی نہیں ہوندا۔ فوجی جدوں مردا فوجی نہیوں رہندا۔ پر اج ایہناں نوں ساری کہانی بھُل گئی ہوئی اے۔ ماں بھُل گئی اے۔ ساتھی آڑی بھُل گئے ہوئے نیں۔ اوہو سبق یاد رہ گیا جو

سامراج ولوں پڑھایا جاندا اے۔ کرائے دے سپاہی نوں۔

۱۲ ستمبر ۱۹۸۴ء والا دِن میری ساری حیاتی وِچ سخت آزمائش والا دِن سی۔ جیل دے اندر جا کے پتہ لگا پئی ۳۰ اگست نے چار ستمبر نوں گواہی کیوں نہیں سی ہوئی۔ اوہناں مینوں بُلا کے پرتایا کیوں؟ اصل وِچ اوہ میرا پکا بندوبست کرنا چاہوندے سی۔ اوہو خطرناک گواہی جیہڑی ایف آئی اے نے تیار کر کے رکھی ہوئی سی۔ ہُن اک واری فیر مَیں اوہناں دے نرغے وِچ آگئی ساں۔

انٹر سروسز دا کرنل۔ پرانا ڈی ایس پی تے ایف آئی اے دے بھگیاڑ تاں ہیگے سی۔ کئی ہور بندے مینوں اِکو گل سمجھا رہے سی۔ میری بھلائی ایسے گل وِچ ہے جے مَیں لکھی ہوئی عبارت دا زہر اپنے مونہہ وِچ پا کے مُڑ اوہ زہر باہر کڈھ دیواں۔ اوہو زہر ریکارڈ تے آ جاوے۔ اوہنوں نشر کیتی جاوے۔ باہر دے پریس نوں پتہ لگے۔ ایہدے نال لیبیا دی پوزیشن خراب ہوندی سی۔ نال اپنے جوان پھانسی چڑھدے جیہڑے پورے پنجاہ مہینیاں توں لوہے دے گہنے پا کے لوہے دیاں سیکھاں پچھے بیٹھے ہوئے سی۔

میرے دل وِچ کوئی الجھا وا نہیں سی۔ اک پاسے میری نفرت سی۔ دُوجے پاسے اوہ حریت والے۔ آزادی خاطر سُکھ تج دین والے۔ مَیں ہر حال وِچ اوہناں نوں بچاؤنا سی۔ مینوں دھمکی سی میرا کیس مُڑ کے کھُل جانا اے۔ مینوں مُڑ کے گرفتار کیتا جا سکدا۔ نوکری جا سکدی اے۔ تنّو کیس ہور بنائے جا سکدے نیں۔ اوہناں لئی سبھو کجھ بڑا آسان سی۔

میرے لئی انت دا اوکھا۔ ایس واری میں چُپ کر کے واری دا انتظار کردی رہی۔ اوہناں وِچوں کِسے دی گل نہ پرتائی۔ ہاں پر۔ میاں شریف نوں اپنی

گل ضرور آکھی۔ جھوٹھی گواہی واسطے اصلی بندا کیوں ؟ باپ دادے دا ناں کیوں ؟ سچ بولن دا حلف کیوں ؟ قرآن تے ہتھ کیوں ؟ ؟

الیف آئی اے نوں پہلی واری اجیہے گواہ نال واسطہ پیا سی۔ اوہ مڑ مڑ جیل دے تسیہے دی گل سناؤندے۔ مڑ مڑ عزت بے عزتی دی گل کردے اک گل مَیں وی سُنا دِتی۔ سچ اگے جیل کیہ اے ؟ فیر جیل دی مرضی لے بھائی۔ جس نوں چاہوے مہماں سدّ لوے۔ ملک دے وزیر اعظم نوں وی۔ میرا امتحان اوس ویلے اِک دوجی پدھر تے ہو رہیا سی۔ مَیں اپنے فائدے لئی سچ بولنا چاہوندی ساں۔ میرا اپنا سچ۔ ایسے سچ نال مَیں جی سکدی ہاں۔ الیف۔ آئی۔ اے دا سچ بول کے تاں مَیں مرن توں پہلاں اِنسان دی جون وِچوں نِکل جاواں گی۔ میریاں ساریاں جنتاں دوزخ بن سکدیاں نیں۔ کیوں جو میری دُنیا میرا نرگ سورگ سبھ کجھ میرے اندر ای اے۔ اِک واری فوجاں لشکراں نے اِک کلّی عورت دے گھر دھاڑا کیتا سی۔ اپنیاں بندوقاں توپاں وکھائیاں۔ اپنے قلعے جیلاں آزمائے۔ اخیر اوہ ہار ے۔ مَیں جِتّی۔ کیوں جو اوہ مینوں توڑ نہیں سکے۔ مَیں پہلے کولوں ودھ پکّی ساں۔ پہلے کولوں ودھ میرا ضمیر تندرست سی۔ سدا نالوں بہتا میرا ذہن صاف سی۔ ظلم نال جنگ، ظلم اگے مزاحمت، بس اِکو رستہ اے۔ جے انسان دی جون جیونا ہووے۔

اج چار ورھے پچھوں انٹر سروسز تے الیف آئی اے دے گرگیاں نے مینوں اِک کلّی عورت نوں گھیرا پا کے تنگی دِتی ہوئی سی۔ مقابلہ اج وی بڑا سخت سی۔ ڈی ایس پی تشدّد ول نوں جا رہیا سی۔ کوئی دھمکیاں سی۔ مینوں پتہ سی اوہ کمزور ہو رہیا۔ کیوں جو میری مزاحمت اگے اوہدا کیس

کمزور ہور ہیا سی۔ کیس دی مضبوتی گواہ دی کمزوری اُتے سی۔ تے اوہ
مینوں خوف دے حربے نال اپاہج کر کے سازش کیس دے پنجرے وچ
سُٹ پاؤنا چاہوندے سی۔ تاں جو مَیں اوہناں دے کم دی شئے بن کے
اخیر تک جاواں۔ اوہناں دیاں دھمکیاں دا ڈر مینوں ہے سی پر ایڈا وی
نہیں۔ ڈر سی تاں ایس گل دا پئی میرے نال کوئی چترائی دا ہتھ نہ ہو جاوے۔
مَیں کتے اُک نہ جاواں۔ بہت وڈا بھار سِر اُتے چُک کے اِک خاص ٹور
نال ٹُرنا پیندا اے۔ جے کوئی راہ ڈک کے گلیں لاوے تاں کھلونا بہت
اوکھا۔ جے کوئی دھکا مار دیوے تاں سنبھالنا وی اوکھا۔ مَیں پوری واہ
لا رہی ساں اپنے آپ نوں قائم رکھن دی۔ تے اوہناں بھگیاڑاں دے
گھیرے اندر اپنے آپ نوں اک سچی، مہذب، مضبوط مارکسسٹ عورت دے
وقار نال کھڑا رکھن دی ٹِلھ مَیں لائی۔ ایسطراں دے کُجھ امتحان میں پہلاں
وی پاس کیتے ہوئے نیں۔ ایس گندے معاشرے اندر اپنی روح تے جسم
نوں خودکشی توں وچاؤن لئی انکھے نال ویلا کٹن لئی سدا توں مشکل پاسے
کھلوندی رہی آں۔ میرے پیریں پرانے چھالے وی بڑے نیں۔ نویں وی
گھٹ نہیں۔ اوس ویلے میں دُعا منگی۔ دُعا کوئی عام ورگی نہیں۔ رب نوں
اِک چیلنج کیتا۔ رب جی! جے تُسیں کِتے ہیگے او تاں، اج میرے لئی
بہتی ساری شکتی دا بندوبست کرو۔ مینوں اپنی تھاں تے قائم رکھن لئی
اپنے سارے کم چھڈ کے اج میری گنڈ اُتے ہتھ رکھی رکھنا۔ اِک شئے ہور
وی ہے۔ میرے کم اِک ہور طاقت وی آئی۔ اوہ طاقت سی میرا علم۔
ساری انقلابی دُنیا تے عظیم انساناں دی جدّوجہد، قربانی تے تیاگ والے
میرا علم۔ اوس علم دا احترام میرے بڑا کم آیا۔ مَیں اپنے سچ تے کھلون لئی

تیار سان۔ ہتھیلی اُتے اگ رکھ کے سچ بولنا۔ اپنی صلیب آپے چکنا — اُنگلاں تُوڑ کے سچ رقم کرنا۔ ایہہ گلاں کتاباں وِچ لکھیاں ہور مطلب رکھدیاں نیں۔ پر جدوں بندے دی ہک تے لکھیاں جان تاں اِک ہور ای طراں دی شکتی بھریا تجربہ ہوندا اے۔ اوہ تجربہ میں کیتا۔ آہو میں آپ اپنے اندر کیتا اوہ تجربہ۔ دس بج گئے۔ اوہ سارے اُٹھ کھلوتے۔ ملٹری کورٹ توں بُلاوا آ گیا سی۔ کوئی سو کرماں دے فاصلے اُتے اوہ بیرک سی جتھے سمری کورٹ اپنا اڈا جما کے بیٹھی سی۔ اوہ سو قدم میرے سو تجربے سن — میں اِک ایہا سپاہی سان جو ساری دُنیا دے اعتبار دی حفاظت لئی کلّا محاذ تے جا رہیا ہووے۔ ملٹری کورٹ دروازے توں اندر پیر پاون ویلے میں اِک واری فیر اپنی شکتی نوں ہاک ماری۔ اکھ چک کے ویکھیا۔ عجب نظارا سی۔ اوہ سارے بیٹھے سی۔ قطاراں وِچ۔ ہتھ کڑیاں والے ہتھاں وِچ قلم کاغذ پھڑے ہوئے۔ اونہاں میرے بیان دا لفظ لفظ لکھنا سی — میں شکر کیتا۔ ایسطراں میرے لفظ بدلے نہیں جان گے۔ مینوں آپ گواہ لبھ پئے سی۔ میری گواہی قرآن ورگی رہوے گی۔ پورے اکتالی گواہ میرے ول دے وی ہون گے۔ گواہ وی کیہڑے — سارے مُلک نوں مارشل لاء دے شیطان کولوں وچاؤن دا جتن کرن والے۔ انقلاب لئی کم کرن والے عوام دے ساتھی۔ اج بھاویں زنجیراں وِچ نُوڑے ہوئے سی۔ پر کل دے معتبر تاں ایہو نیں۔

مقدمے دے ملزم دو قطاراں وِچ بیٹھے سی۔ دو نہاں قطاراں دے وچکاروں لنگھ کے میں اگے جانا سی۔ عین سامنے کٹہرے وِچ کھلو کے ویکھیا سامنے طارق بیٹھا سی۔ اوسے طراں مُسکراؤندا چہرہ۔ نرم ملائم اکھاں۔ اگے

کر کے ہور سارے وکھالی دِتے۔ کامران، منشا، زوار، محبوب خاں۔ میرے اندر ویلے دی ریل چیل پئی۔ کِسطراں اسیں سارے کٹھے ہوئے ساں۔ کِسطراں اِک مشترکہ محاذ بنیا۔ کِسطراں کم کرن دے جتن کیتے۔ فیر اوہ ویلا جدوں لوکائی دے دُکھ ونڈان دے کاز اگے اپنی جان دا کوئی مُل ای نہ رہیا۔ پتہ نہیں اوس ویلے مینوں ویکھ کے اوہناں کیہ سوچیا۔ کیہ محسوس کیتا۔ ورھیاں پچھوں اِک دوجے نوں ویکھیا۔ مِلٹری کورٹ اگے۔ مَیں کسے نوں پچھان والی مسکراہٹ نہ دے سکی۔ جان کے۔ اوس ویلے دی سٹریٹیجی ایہو سی۔ مَیں کسے طراں اوہناں ول دی نہ لگاں۔ کِسے نوں شک نہ ہووے۔ میرے دِل وِچ کیہ اے۔

ہُن فوجی کورٹ میرے ول متوجہ ہوئی۔ اک واری فیر مَیں اپنیاں شکتیاں نوں ہاک ماری۔ رب نوں حاضر ناظر جان کے رسمی سوں چکن توں پہلاں اپنے رب نوں عرضی پائی۔ ربّا! توں مینوں حوصلہ دئیں۔ میں حق دے پاسے کھلو کے مورچہ جِت لواں۔ مَیں کلّی زنانی اج ساری سٹیٹ فورس نال تے اپنے آپ نال وی مقابلہ کرن لگی آں۔ میرے اندر دا بھئے اِک ہور دُشمن اے۔ اک پل اک جُگ! مَیں اُٹھ کے کٹہرے وِچ آگئی۔ اوہناں ساریاں دیاں اکھّاں میرے اُتے ٹِک گئیاں۔ فوجیاں دیاں اکھّاں میرے اُتے آ ٹکیاں۔ ایف آئی اے دا پراسیکیوٹر بھگیاڑ وانگوں گھات لا کے میرے ول تک رہیا سی۔ اوہنے میرے تے حملہ جو کرنا سی۔ کجھ ہور اکھّاں وی مینوں تاڑ رہیاں سی۔ بصیر قریشی بیرسٹر۔ راجہ اکرم ایڈووکیٹ، اک مجسٹریٹ۔ اوہناں دا خیال سی میں ایف آئی اے دی پڑھائی ہوئی گواہ ہواں گی۔ پر میرے لئی اوہ مِتر سن۔ سیولین جو ہیگے سن۔ اوس

پل میرا وجود طاقت نال بھر گیا۔ اوس پل مَیں آپے سبھ کُجھ ساں۔ سبھ کُجھ
آپے! ویلا کوئی نہیں سی۔ میرا اگّا پچھّا کوئی نہیں سی۔ بس اک پل سی۔ میری
'مَیں' دا پل۔ میتھوں ودھ کوئی ہور نہیں سی۔ دُشمن واسطے وی سجن واسطے
وی۔ مَیں ای مرکز وِچ ساں۔ اندروا اندری بہت سارے لوکی آپس وِچ
جُڑے ہوئے سی۔ پر کِسے ہور نوں ایس گل دا پتہ نہیں سی۔ بس مینوں پتہ
سی۔ میرے موہنوں نکلے لفظ لفظ دی ایڈی اہمیت کدے ہووے گی۔
کون سوچ سکدا سی۔ اِک اِک لفظ لکھیا جا رہیا سی ــــ کون کون لِکھ رہیا
سی۔ پورے پنجاہ انسان۔ اِک ٹائپ رائٹر۔ ہور کِنّے کُو فرشتے! نال
نال میوزک بج رہیا سی۔ عجب قسم دا میوزک!! زنجیر والے ہتھ پورے اکتالی
ہتھ۔ اکتالی زنجیراں کٹھیاں بجدیاں عجب سماں بنھ رہیاں سی۔ جیل دا
میوزک سی اوہ۔ سمری ملٹری کورٹ اگے۔ زنجیر دا گیت! سونہہ چُکن توں
پہلاں مَیں اپنا ناں بولیا۔ بڑا اچرج لگا۔ مَیں افضل توصیف! میری آواز
وِچ صدیاں بول پئیاں۔ باپ دادے دا ناں۔ جائے پیدائش۔ اِک
واری تے چودہ طبق روشن ہو گئے۔ کیہنوں پتہ سی۔ کیہنوں پتہ سی!! پنڈ
سمبلی، تحصیل گڑھ شنکر ضلع ہوشیار پور دے کھڑک رجپوت کساناں
دے گھر جمن والی دھی اِک دِن ایتھے کھڑی ہووے گی۔ ویلے دی گواہ!
اپناں بیاں ریکارڈ کراؤندی ہوئی مَیں کِنی سوجھی وان ساں! کنیاں
بڈھراں اُتے میں لفظ چھانٹ رہی ساں۔ مینوں ٹھیک پتہ سی۔ میرے
لفظاں نوں چھل چھانٹ کے ہر کسے نے اپنے مطلب دی گری کڈھ
لینی اے۔ زہریلی گری ایف آئی اے نے کڈھنی اے۔ اوہو گری
انٹر سروسز تے ملٹری کورٹ دے زہر وِچ لپیٹ کے ایہناں شیراں

نوں کھوائی جانی اے ۔ ایہو دُنیا دے پریس نوں گھلنی اے ۔
پہلے تِن گھنٹے بڑی کھچا تانی دے لنگھ گئے ۔ اوہ میرے کولوں اِک اِک گل کڈھوا لینا چاہوندے سی ۔ مَیں اِک اِک گل لُکا لینی چاہوندی ساں ۔ پورے چار ورھے لا کے اوہناں کیس تیار کیتا سی ۔ بہت ساریاں پھانسیاں دا انتظام پکّا سی ۔ وڈا جرنیل ایسے طرح خوش ہوندا سی ۔ ایسے طراں تفتیش والیاں نوں ترقیاں مِل سکدیاں سی ۔ ایس مقدمے وِچ اوہناں کئی باہر دے مُلکاں نوں وی بدنام کرنا سی ۔ ایس کر کے بہتا زور سفر دے معاملے اُتّے سی ۔ لیبیا کیوں گئے ۔ کِس رستے ۔ کِسطراں ؟ ترے ہفتے ہتھیار چلاؤن دی ٹریننگ لیبیا اندر ۔ اوہناں اصل بنیاد مِتھی ہوئی سی ۔ مَیں وی ایسے بنیاد نوں بھنّ تروڑ کرن دا جتن کر رہی ساں ۔ ویلے دی ونڈ اوہناں اپنے حساب نال کیتی ۔ مَیں اپنے حساب نال سفر دی کہانی سنان دا حکم مِلیا ۔ مَیں پہلا ہفتہ استنبول وِچ مُکا دِتا ۔ اوہ خوبصورت شہر ۔ نویں پرانی تاریخ دا میل ! پورب پچھم دی تہذیب دا ملاپ ۔ واہ ! گولڈن ہارن جنّت دا ٹکڑا ! سینٹ صوفیا دی شان ! قومی عجائب گھر ! مسجدِ سلیمانی ، یونیورسٹی ستاں پہاڑیاں اُتّے وسدے شہر دیاں کئی پرتاں نیں ! فیر سمندر دا حُسن ۔ جولائی مہینے دے موسم دا حُسن ! چری نال لدیاں ہوئیاں ریڑھیاں ! لوکاں دی خوش خلقی ، پوریاں ست جنّتاں زمین تے اُتر آئیاں نیں ۔ ایس بیان وِچ سارے ای کھو گئے پر اوہ کوجھا پبلک پراسیکیوٹر مُڑ مُڑ اپنی گندی آواز اُچی کر لیندا ۔ کوجھیاں گلاں ول آؤندا ۔ اوہدا مسئلہ اسلحہ تے تخریب کاری سی ۔ پر مَیں پورے اعتبار نال سدھیاں سادیاں گلاں کری جا رہی ساں ۔ لیبیا دے ناں تے کرنل آپ وی چوکنا ہو گیا ۔ اوتھے کیہ

سی ویکھن والا؟ اوہنے چوٹ کیتی۔ فوجی دی زبانی چوٹ دا جواب کیہ مشکل۔ سگوں میرے لئی آسانی ہوگئی۔ اوتھے وی کُجھ شیواں ہے سن۔ جناب بڑیاں خاص۔ مَیں اوہنوں دسیا۔ لیبیا والیاں دا اقتصادی تے جمہوری نظام دولت مند صحرائی مُلک دا اِک انوکھا تجربہ۔ دولت نوں مُلک دے اندر لوکائی دے فیدے لئی خرچ کرن دا مشکل رستہ اوہناں لبھیا۔ اِک نظام سوشلزم دے نیڑے۔ سرمایہ داری توں دور۔ تھرڈ تھیوری۔ گرین بُک۔ رفاہی سٹیٹ۔ قبائلی دستوراں نوں جمہوری بنا لین دی کوشش۔ لیبیا والے ہُن ساری دُنیا نال اپنا مل ورتن چاہوندے نیں۔ اوہ مہذب لوکی نیں۔ دہشت گرد نہیں۔ لوکاں نوں اپنا نظریہ دسدے نیں۔ اسلحہ نہیں دیندے۔ قذافی مُسلم دُنیا دا سچّا لیڈر اے۔۔۔

اِک رو، اِک لہر سوچاں دی چل پئی۔ مَیں بولدی رہی۔ ایف۔آئی اے دا وکیل وِس گھولدا رہیا۔ میری گواہی دی حد توڑی ایف آئی لے فیل ہوچکی سی۔

چاء دا وقفہ ہویا۔ عدالت اُٹھ کے چلی گئی۔ قیدی اوتھے بیٹھے رہ گئے۔ مَیں وی اوتھے ای بہہ گئی۔ کسے نے چاء دی پیالی پھڑائی۔ دشمن سارے اپنی چاء پین جا چکے سی۔ ہُن مَیں اوہناں ول اکھ بھر کے ویکھیا۔ اوہ سارے مُسکرا پئے۔ گواہی اوہناں دے حق وِچ گئی سی۔ وِچوں کئی اُٹھ کے میرے نیڑے آگئے۔ ورھیاں پچھوں خوشی اوہناں دے مُکھ تے اُتری سی۔ اینے وِچ کسے نے پھُلاں دا گُچھا میرے اگے کیتا۔ بہتے ای تازے۔ بڑے ای رتّے گلاب دے پھُل خورے کتھوں آگئے؟ ایہو لو آپا۔ ویکھو جیلاں وِچ وی گلاب کھِڑ پیندے نیں۔ پھُلاں دا گُچھا پھڑ کے میں اپنیاں اکھاں

تے رکھ لیا۔ نازک پتیاں نے میرے اتھرو تریل وانگ پی لے۔ جذباتی پل! ساڈے ساریاں دے دِلاں نوں پسیج گیا۔ اوہ اتھرو کاہدے اتھرو سی؟ اکھاں سمندر بن گئیاں۔ بصیر قریشی اِک وکیل ہون دے حساب ہوش وِچ سی۔ اوہنے چھیتی نال پھلاں دا گُچھا میرے ہتھوں لے کے میرے پرس وِچ لُکا دتا تے گل بدل چھڈی۔ اشارہ ویکھ کے اوہ سارے وی سمجھ گئے۔ اپنی اپنی تھاں جا بیٹھے۔ مَیں ویکھیا دوواں قطاراں وِچ صوبے دے حساب نال قیدی بیٹھے سی۔ سارے اِکو جرم دے قیدی سی۔ جمہوریت دی منگ۔ مارشل لاء دی مزاحمت۔ پر پنجاب والے اِک پاسے۔ سرحد والے دُوجے پاسے بٹھائے ہوئے سی۔ صوبیاں دی ونڈ ایتھے وی رکھی ہوئی سی۔ حکمراناں دے کم نیں۔ ٹرائل وِچ وی اسیں پنجابی سرحدی رکھے گئے ساں۔ پچھوں پتہ لگا پئی میری گواہی پنجابی ملزماں لئی سی۔ سرحدیاں لئی کوئی ہور گواہ لبھ رہے سی۔ اوتھے مینوں خیال آیا پئی اج وی اسیں آں جیہڑے پاکستان وچاؤندے پئے ہاں۔ اپنے کاز تے شعور نال اِک ہاں۔ عوام دیاں سدّراں پُوریاں کرن لئی جند جان وی وار چھڈدے ہاں۔ ساڈے لئی سرحد، پنجاب وِچ کوئی فرق نہیں۔ لوکاں دے دُکھ سُکھ اِکو جیہے نیں۔ ظلم دی تلوار وی اِکو لوہے نال بنی اے۔ مارشل لاء دا ضابطہ وی اِکو جیہا۔ پر ساریاں نوں رل کے بیٹھن نہیوں دیندے۔ رل کے جدّوجہد وی نہیوں کرن دیندے۔ کِنے پاڑ پا چھڈے نیں ایہناں صوبیاں وِچکار۔

مَیں ویکھیا سرحد والیاں وِچ بڑے لوہکے لوہکے مُنڈے ہتھکڑیاں پائی بیٹھے سی۔ پر وِچوں دو ترے بندے بڑے لِسّے تے وڈیری عمر دے وی ہے سن۔ پُچھیا ایہناں کیہ کیتا اے جو ملٹری کورٹ اگے

جیلوں باہر گلاب کھڑ پئے

جنوری ۱۹۸۱ء توں لے کے اگست ۱۹۸۸ء تائیں میں جیل یاترا کیتی کدے سزا بھگتن لئی۔ کدے گواہیاں بھرن لئی۔ کدے ساتھیاں ویراں دی ملاقات لئی۔ میرے ایہہ سارے دن سارے سفر بے آس، بے مراد ہوندے رہے۔ آزادی دا سفنا بل بل بجھدا رہیا۔ آزادیاں لبھدے لوکی بے وطنے ہو گئے۔ جیل چلے گئے۔ جو بچ رہے اوہ بے آسرا تھی گئے۔ بڑے بے مراد زمانے سی اوہ۔ میرے اندر کوئی روندا رہیا گاؤندا وی رہیا : اوہو ایاز والا گیت :-

اج دیس اساڈا بجھ گیا
اوہ سُفنا بل کے راکھ تھیا!
جیں کل گلا گرمایا ہا
تے من من مچ مچایا ہا
کل لوں لوں وچ للکار آہی
کیہ غیراں لئی دھتکار آہی،
اج چُپ مرٹھی وِچ بھنک رہی
کرلاٹ نہیں، کائی کِنک نہیں
جیوں دیس تمامی مریا اے

اج میرا آسرا ڈریا اے !

جیلوں باہر موت ورگی چُپ نوں ویکھ کے میرا آسرا ڈریا سی ۔ کیہ اوہ گلاباں دے پُھل کدے وی آزاد نہیں ہون گے ؟ کدوں کھڑن گے نویں رُت دے رترڑے پُھل ۔ آزادی دے پُھل ! کدوں کھُلن گے شہر دیاں جیلاں دے وڈے گیٹ ۔ خوشبو دے بُلّے باہر کدوں آؤن گے ؟ اوہ دیہاڑا کدوں ہوسی ؟ فیر اوہ دیہاڑا آ گیا ۔ پر اوس دن سوں پہلاں اِک دِن ہور وی آیا ۔ غلامی دے بارھویں سال اگست مہینے دی ۱۷ تاریخ نوں اوہ دِن ساڈی دھرتی اُتے بڑا سوہنا سُنیہا لے کے آیا ۔ اوہ سنیہا کیہ سی ؟ ۱۷ اگست ۱۹۸۸ء والا دِن آپے اِک مِٹھا سنیہا سی ۔ آزادی دی آس کولوں ودھ مِٹھا ہور کیہ ہو سکدا ؟ اِک ودھیا شے ۔ ظلم دی بانہہ ٹُٹ جان دی خبر ۔ آہو ۔ اِک خبر آئی سی ۔ اوس خبر نے سُتّے بھاگ جگا دِتے ۔ سُتّے بھاگ جاگے ۔ اساں دُشمن مرے دا چا کیتا ۔ ایہہ دُشمن پورے بارھاں برساں توں ساڈے بچّے کھاندا پیا سی ۔ ساڈے مستقبل نوں ڈسدا سی ۔ بھگیاڑ ورگا ، سپ ورگا ، ڈاکو ورگا ، بندوق ورگا ، زہر ورگا ، شیطان دی اکھ ورگا دُشمن اوڑک اساڈا مر گیا ۔ اوہ سڑ کے سواہ ہو گیا ۔ اساں خبر سُنی ۔ بھنگڑا پایا ۔ اساں دیوے والے گھر اپنے دیوالی کیتی ۔ اساں لڈو ونڈے ۔ صدقے اوس جہاز سی ۱۳۰ دے جیہڑا آپ سڑ کے سواہ ہویا ! واری اوس گمنام جیالے دے جیہنے کاری گری دکھائی ! اساتوں بچّے کھان والے درندے کولوں وچایا ۔ اگے بچھے اگست دا مہینہ مینوں کدے خوشی نہیں سی دیندا ۔ ہُن دیوے گا ۔ اگست دا مہینہ کدے آزادی دا مہینہ چنگا نہیوں لگا ۔ ہُن لگدا اے ۔ ۱۹۸۸ء دا اگست دا مہینہ خوشی تے آزادی

دا سنگھ سُنیہا بنکے آیا۔ آدم خور ڈکٹیٹر مر گیا۔ مُکتی! پاکستان دے لوکاں دی مُکتی! تخلیق کاراں دی مُکتی! بارھیں برسیں دھرتی نے پاسا پرتیا۔ کڑاکا بھنیا۔ قیدی ہس پئے۔ قیدی ہس پئے پھُلاں نوں ڈوڈیاں آ گئیاں۔

فوجی راج مُک گیا۔ ۹۰ دِناں پچھوں الیکشن ہونے سی سا الیکشن ہوئے۔ جمہوریت آئی۔ جمہوریت نویں رُت دا ناں تے نہیں سی۔ پر ساڈے لئی احساس بڑا نواں نکور سی۔ اِک سوانی دا سوہنا مُکھڑا ساڈی دھرتی دا مُکھڑا بن گیا۔ بے نظیر بھٹو مُلک دی وزیرِ اعظم ہوئی۔ کھیتاں وِچ کنک دُونی ہوئی۔ عزت ہوئی۔ قیدی چھُٹے۔ جیل دے گیٹ کھُلے۔ کیسا دِن سی اوہ کیسا پل! جدوں میں ٹیلی فون دی گھنٹی سُنی۔ اوچن چیتی میرے ٹیلی فون دی گھنٹی بجی سی۔ اوہ کوئی عام گھنٹی نہیں سی۔ اوس گھنٹی دے لڑ بدھا اک سنیہا سی۔ خوشبو ورگا۔

"اج سیاسی اسیر رہا ہونے نیں۔" مَیں اوہناں دے استقبال لئی جانا اے! مَیں جیل دے کھُلے دروازے اکھّیں دیکھ لینے نیں! میرے دل نے پکار کیتی۔ پھُل چاہی دے نیں۔ گلاب دے پھُل۔ پھُلاں دے ہار! ساری زندگی وِچ پہلی واری مَیں پھُل خریدن گئی۔ پھُلاں دیاں دکاناں کولوں روز ای لنگھدی ساں۔ پر اج تاں میں پھُلاں دے ہار خریدنے سن۔ مینوں آپ لوڑی دے سن بہتے سارے ہار! رتے گلاباں دے ہار۔ بہتے سارے۔ بہتے سارے! ڈھیر سارے!!

دوکاندار نے پھُلاّں دے ہار پرو کے رکھے ہوئے سی۔ کِنّے چاہی دے نیں؟ اوہ پُچھن لگا۔

بہتے سارے۔ مَیں تواتی وِچ آکھیا۔

"گِن کے دیواں کہ تول کے؟"

گن کے نہ تول کے۔ کلاوہ بھر کے دے ویرا! سجرے سجرے پھُلاں دے ہار دیدے مینوں۔

"کوئی شادی ویاہ ہونا اے۔"

جشن اے۔ آزادی دا جشن ویرا!! میرا دِل نچدا پیا سی۔ میری زبان مِٹھّی گُڑ سی۔ میرے پیراں نوں ٹِکا نہیں سی۔ مَیں چھیتی جانا اے۔ کوٹ لکھپت جانا اے! اج جیل دا پھاٹک جو کھُلنا اے! اج رہائی اے اسیراں دی! میریاں ویراں دی۔ رہائی! رہائی! رہائی!!! جیوے! جیوے! یگ یگ جیوے!! میرے دل ہلارا جیوے!

دوکاندار نے پھُلاں دی ڈھیری چک میرے اگّے کیتی۔ خوشبو دی لہر مینوں لے اُڈی پل چھن وِچ دارالخلافے دی جیل اپڑ گئی۔ اوہ دِن! اوہ جیل دے گلاب! قیدی خوشی دا اِک پل! اوہ پل اج نال آر لیا۔ کِنے چر پچھوں۔ کِنے ورھیاں پچھوں نِکھڑے مِل پئے۔ سفنا سچ ہویا۔ قیدی آزاد ہوئے! قیدی آزاد ہوئے۔ پھُلاں دے ہار پا کے نِکلے!! آزادی وی تے اِک سُفنا اے۔ خوشبو وِچ رچیا ہویا سُفنا!

ایس سُفنے نوں لبھدے لبھدے لوکی کدّی دُور چلے جاندے نیں۔ کربل دے میدان۔ پھانسی دے پھٹّے۔ جیل دی کوٹھڑی!! کدّا اوکھا سُفنا اے بھائی!!

کدّے ظالم نیں سفنیاں نوں قید کرن والے۔ پر نہیں۔ اج ظالماں دا سیا پا نہیں۔ اج تاں مَیں خوشی دا گیت گاؤنا اے۔ پھُلاں دی خوشبو نے کہیا مچ مچایا! اج مینوں سمجھ لگی۔ دُنیا وِچ نچن گاؤن دا رواج کیویں ہویا؟ اج میرے دل دی خوشی نچ پئی اے۔ اندر بوٹی مشک مچایا!

اوہ دیہاڑا جدوں ایسے خوشبو دے پھل پھٹڑ ہوئے سی۔ اساں اپنے پیراں دے سنگل ہتھاں وچ پھڑ کے زخمی پیراں نال نچے ساں۔ اک ہورے طراں دا ناچ سی اوہ۔ ساڈی دھرتی ساڈے لہو نال رنگی گئی سی۔ اج اوسے لہو دے پھلاں دی خوشبو نے کہیا نہال کیتا۔ خوشی کسے ہور گل وچ نہیں۔ بس آزادی وچ ہے۔ آزادی۔ دل دی آزادی۔ اپنیاں سدھراں لبھ لیاؤن دی آزادی۔ سچ بولن دی آزادی۔ سفنے ویاہ لیاؤن دی آزادی! اک لفظ دے کنے رنگ نیں۔ کنیاں خوشبواں کنیاں خوشیاں۔ کنے رستے ون سونیاں دھرتیاں ول جاندے نیں۔ ون سونیاں زمیناں دا پتہ دسدے نیں۔

ایہناں رستیاں اگے کنڈیاں دی باڑ کون گڈ سکیا؟ جیہناں گڈی اوہ آپ گڈے گئے۔ بھاویں دیر نال۔ بھاویں مشکل نال اخیر زندگی نے سنگل سولی بھن کے اپنے سفنے لبھ لیاؤنے نیں ــــ زندہ باد اج دیہاڑا! جیوے جیلاں دے گیٹ کھولن والی سویر! جگ جگ جیوے ساڈی بے نظیر!!

کُوک فریدا کُوک توں

جواری دا دانہ غریب آدمی دا کھاجا اے۔ پر ایہہ دانہ بڑی محنت نال کاشت ہوندا اے۔ جوار باجرے دے ٹانڈے نوں راکھی دی لوڑ وی پیندی اے۔ نہیں تاں سِٹا سِٹا ٹھونگیا جاندا اے۔ کُوک پُکار کیتے بنا دانہ نہیں بچدا۔ ایسے کرکے پنجاب دے سُتے لوکاں دے جی جوار دا راکھا اج وی کُوک رہیا اے۔ "جب لگ ٹانڈا نہ گرے تب لگ کُوک پکار"، پنجاب دے لوک بڑے چِراں توں سُتے پئے نیں۔ سیانے کہندے نیں سُتا مویا برابر ہوندا۔ پر نہیں، موئے نوں جوار دا دانہ نہیں چاہی دا۔ جیوندے نوں ضرور چاہی دا ہے۔ ایس کرکے کُوک پُکار بڑی ضروری اے۔ اج بابا فرید وی بڑا ضروری اے۔ ہُن تسیں جاگ پوو۔ سنو! کُجھ سنو تاں سہی، وے پنجاب واسیو، ویلا کیہ کہندا۔ ایس ویلے فرید بابے دی کُوک سارے سُتے جاگے سُن لین تاں چنگا ہووے۔ کیوں جو اج ویلا بڑا قہری ہویا اے۔ اج پنجاب اِک واری فیر اپنی شناخت لبھدا پھر دا اے۔ دُنیا ویہویں[۲۰] صدی نوں جی بیٹھی اے۔ پر فرید دے دیس وِچ اجے ویہویں صدی چڑھی وی نہیں۔ اِک ویہویں صدی دی گل نہیں۔ ایتھے تاں کئی صدیاں گواچ گئیاں ہوئیاں نیں۔ پتہ ای نہیوں لگدا۔ تاریخ وِچ لانگھے ای لانگھے۔ پاڑ ای پاڑ پئے ہوئے نیں۔ ماضی اُکا محفوظ نہیں۔ مستقبل

بھولا بھولا۔ ویلے دی وِتھ نوں کون میل سکیا ؟ فیر ایتھے پنجاب دھرتی اُتّے لوٹیاں پاؤن والے سبھے کھیت اُجاڑ گئے ہوئے نیں۔ سارے بنھ بنیرے بھن توڑ کے جا چکے ہوئے نیں۔ کجھ اجے تائیں بیٹھے نیں مل مار کے ڈیرے لا کے۔ جوار باجرے دے کھیتاں دا راکھا اج بڑی مشکل وچ اے۔ اوہنوں اپنی ماں بولی دی لج پالنی مشکل ہوئی پئی اے۔ کیوں جو پنجاب پُتراں نے اپنے بابیاں کولوں سکھیا نہیں سی۔ سُنیا نہیں، سمجھیا نہیں۔ وڈے بابے نے کدوں دا اعلان کیتا ہویا اے۔ جب لگ ٹانڈ نہ گرے تب لگ کوک پکار !

ست صدیاں تِچّھے کھڑا کوک پکار کردا ٹانڈیاں دا راکھا بابا فرید —— اِک صوفی، اِک شاعر، اِک عالم دین جس نے مُنکھ جیون دے اندر باہر دی راکھی کیتی۔ پیار دی سوغات ساریاں نوں ونڈی۔ اوہ جیہڑا پنجابی بولی دی سندرتا دے عشق دا پہلا شاعر ہویا۔ اوسے طراں جیویں انگریزی دا چاسر، اُردو دا ولی ہویا۔ پر تحقیق دا کم پورا ہون توں پہلاں پہلاں تحقیق پڑچول دا کم پورا ہون پچھوں ولی پہلا نہیں رہیا۔ جدید شاعراں دے قبیلے دا موہری اوہو منیا گیا۔ پر ایہہ دکھن دی گل اے۔ پنجاب وِچ تحقیق کدے پوری نہیں ہوئی۔ ہونی وی نہیں۔ کیوں جو ویلے دی وِتھ بہت وڈی ہو چکی۔ صدیاں دی سنسان دے وچوں کون بولے ؟ کون بولے ؟ ہور کیّ گلاں نیں۔ الغرضی پاروں ایتھے بڑیاں مہنگیاں چیزاں سانبھ کے نہیں رکھیاں گئیاں ہتھیاں گوا چ جاندیاں نیں۔ پنجاب دے ایس روّیے وارے کوئی سوچے تاں اِنج وی سوچیا جا سکدا اے پئی بڑے کُھل دلے لوکی نیں اپنی ذات اُتّے کِرس نہیوں کردے۔ باہروں جو وی آوے اوہنوں گل لا لیندے

نیں۔ بندا ہووے یا بولی ہووے۔ ایتھے اکثر لوکی اصل شیواں دی پرکھ پچھان وی نہیں رکھدے۔ باہر دا مال بہتا جوڑ دے نیں۔ کدے تاں اصلی سونے دی تھاں نقلی جیولری نال ای پتیا لئے جاندے نیں۔ ایسطراں دیاں بہت گلاں نیں۔ ایہہ گلاں اکثر جھوٹھیاں وی نہیں۔ پر بہتا سچ تاریخ دا سچ اے۔ پنجاب وِچ تواریخ قدماں اتے ٹُری نہیں ہیری وانگ تھلّی سی۔ کرڑکدی شُونکدی آئی۔ ایہن دے گولے بنکے برسی۔ کچّے ٹانڈے بھن توڑ گئی۔ کاتی سِٹّا بنیا نہ دانہ پکیا۔ کئی صدیاں ایسے طراں دیاں لبھدیاں نیں۔ ایسے طراں ہوندا رہیا۔ جوگ پیبڑتا ایسے طراں دھرتی دے سینے چھیک پاؤندی رہی! کِتے وچکار کرکے انجیہے زمانے وی آؤندے نیں۔ جدوں گھوڑیاں تلواراں والیاں نوں پنجاب دِلّی جانا سوکھا نہ لگا۔ کوئی ویلا اوہ سی جدوں ایتھے وی امن والی تہذیب دا پرمدا سمدا مینہہ ورھدا ہوندا سی۔ ایس طراں دا مینہہ دلیس مٹّی نوں نرم تے چیکنی وی رکھدا اے تے ہریاول نوں بھاگ وی لاؤندا اے۔ اودوں پنجاب وِچ رزق تے رحمت بڑی سی۔ فیر جد موسم بدل گئے تاں زمین دے سینے چھیک پاؤن والے گولے برسے۔ شمال مغرب دی سرحد اُکا مُکا کھلی سی۔ حملے کرن والیاں نے بڑے بڑے اُجاڑے پائے۔ اونہاں بھاویں دِلّی جانا ہوندا بھاویں اگے پاٹلی پُتّر ورگے شہر اونہاں دے گھوڑیاں دے سُم پنجاب دی مٹّی پُٹ کے جاندے سی۔ لشکراں دی راہ وِچ جو وی رُکھڑا آؤندا اوڈھیا جاندا۔ جو گھر آؤندا لُٹ لیا جاندا۔ جو کتاب لبھدی ساڑ دِتی جاندی۔ دھاڑے ہوئے۔ دھاڑا کرن والیاں نوں کھلی چھُٹّی رہی۔ مزاحمت کرن واسطے لوکائی کول چنگی لیڈر شپ دا گھاٹا ای گھاٹا رہیا۔ اج بھاویں لکھ واری راجہ پورو

دے پاٹے چوڑے دیاں لیراں اپنے زخماں تے بنھ کے پنجاب دی انکھی مٹی دے سُرخ پیالیاں وچ بھر بھر صحت پیالے پی جائیے۔ ایہیں نو برنو ہو نہیں سکدے۔ بڑیاں گلاں ادھیاں ای رہ جاندیاں نیں۔ بڑے کنڈے سولاں پھسے رہندے نیں۔ پنجابیاں نوں تسلیم و رضا دی گھُٹی وی ملی تے اوہناں نوں مارڑے جیہے دبا ہیٹھاں لِف جان دی عادت وی پے گئی۔ ایتھے ای بس نہیں۔ پنجاب والیاں نوں انجیہے باہر لیاں دے رعب وِچ آ کے اپنے ڈھارے ڈھاون دا کمپلیکس وی ہو یا تے اپنے لوکاں وارے چنگی سوچ سوچن دا ول کدے کسے دور وچ وی نہ آسکیا۔ اج وی ایسے طراں اے۔ اپنی ذات نوں رول کے پرائی نقلی سوغات اُتے ڈُلھ پینا۔ پتل دے سِکے بدلے سونے دی مُہر دے دینا۔ ایس کردار نے ایتھوں دی تہذیب نال تے بولی نال بڑے ہتھ کیتے۔ ایتھے فارسی، اُردو، عربی، تُرکی، انگریزی زباناں تے تہذیباں دی آدر تاں بہت ہوئی پر پنجابی تہذیب تے زبان دا مان ودھاون والی گل مُدّ تاں نا ئیں مُکّی رہی۔

دِلّی دے سلاطین جیہڑے بابا فرید ہوراں دے ہم عصر سی تے پنجاب اُتّے حکمرانی لئی اپنے صوبے دار ایتھے بھیجدے رہے، اگوں مغل بادشاہ جیہناں دی حاکمی دے زمانے اندر شاہ حسین شاعری کردے رہے۔ فیر شاہ حسین نوں لیکے بُلھے شاہ توڑی جدوں پنجاب مُڑمُڑ لُٹیا پُٹیا گیا۔ بڑا بڑا خالی زمانہ پیا ہو یا اے۔ صدیاں اُنوں صدیاں لنگھیاں اُگیک بیتے۔ پر ایہناں زمانیاں وِچ پنجاب دی تہذیب نوں بُکّھ لاؤن والے بہت تھوڑے دِسدے نیں۔ نفی کرن والے بہتے سارے۔ خاص کرکے حاکم باہرلے جیہناں اپنی زبان تے تہذیب نوں ایس دھرتی اُتے اُچّا کرکے

رکھیا۔ لوکاں دی ہر شے نوں غلامی دی تھاں سُٹیا۔ اوہناں دے حق وچ ایہو گل جاندی سی۔ بس اِکّو اِک سچّا ناں اے۔ شہزادے دارالشکوہ دا۔ جو پنجاب آ کے زرا مغل حاکم نہیں سی رہیا۔ اوہنے ایتھوں دی اصلی مٹّی پچھانی تے اپنے ہتھاں نال مٹّی چوں موتی چُگدا پھریا۔ اج اسیں وی کہندے آں دارا شکوہ اُتوں اُتوں شہزادہ سی۔ وِچوں وِچوں عالم تے عِلم والیاں دا سجن ہویا۔ شہزادہ دارا شکوہ نے بابا فرید وارے تحقیق کیتی۔ اوہ اج وی اِک اعتباری ماخذ منیا جاندا اے۔

مَیں ایہہ تمہید ایس کر کے بنھی اے پئی مینوں لگدا اے بابا فرید پنجابی دی سندرتا دا پہلا پہلا عاشق نہیں سی۔ پہلاں کئی ہور وی ہون گے۔ پچھ لاؤن والے وی پہلا تے وڈا کلاسیک ہون دا درجہ ہور کسے ہور دا نہیں، باباجی دا ہے۔ مَیں ایہہ گل ایس دلیل نال کیتی اے پئی بابا فرید دے کلام وِچ بڑی پختگی اے۔ بڑی مضبوطی۔ اک ایسی شاعری جو پکّے پیراں تے کھڑی اے۔ اصل نرول زبان وِچ ڈھلی ہوئی۔ ایہہ شاعری زبان دا پہلا پھل نہیں ہو سکدا۔ بِلا کسے پھوکڑ۔ بِلا ریت رواج پہلا تجربہ، اوہ وی شاعری ورگی ذات ہو نہیں سکدا۔ باباجی توں پہلاں وی پنجابی بولی چ شاعر تے شاعری دی ریت پریت ہووے گی ضرور۔ فیر اگوں ایس بھرمیں تجربے دا شاندار سلسلہ وی اگے ٹُریا ہووے گا۔ ایہدے وچ شک کوئی نہیں۔ کسے وی وڈے شاعر توں پہلاں تے وڈے شاعر دے گزر جان پچھوں دنیا سُنی نہیں ہوندی۔ پہلاں بڑی تیاری ہوندی اے۔ پچھوں بڑے دن ایس طاقت والی واہی بیجی۔ دھرتی چوں بوٹے اُگدے رہندے نیں۔ ایہہ اک اصول دی گل ہے۔ پر سانوں بابا فرید دی شاعری

توں پہلاں کِتوں کُجھ نہیں لبھدا۔ پچھوں وی بڑے زمانے گواچے رہندے نیں۔ بابا فرید آپ گواچی تاریخ نوں لبھاؤن والے ہوئے نیں۔ اوہ دھرتی اُتے بیٹھ کے ذکر تے فکر کرن والے اجیہے صوفی سنت سی جو اپنیاں گلاں نوں شعراں تے شبداں وِچ پرو کے مالا بناؤندے رہے۔ ایہہ وی منی ہوئی گل اے۔ پیراں مُرشداں دیاں چلائیاں ہوئیاں ریتاں ضرور اگے ٹُردیاں نیں۔ اوس ویلے اپنے بابا جی دی ریت نوں کِنے کُنے اگے ٹوریا، پتہ نہیں لگدا۔

اج جو کجھ ساڈے کول ہیگا اوہنوں دیکھو تاں وی بڑا خزانہ اے۔ بارھویں صدی دے پنجاب وچوں لبھ گیا۔ اوس توں پہلاں وی پنجاب وسداسی پر اوہدی کمائی دا پتہ کوئی نہیں۔ بابا فرید توں اگے ہور کِنی صدیاں خالم خالی جھولی اڈ کے کھڑیاں نیں۔ ایس جھولی وچ ویلے نے خیر نہیں پائی۔ کوئی شاعر نہیں اُتریا۔ پر کیوں؟ بابا فرید توں لیکے شاہ حسین تورٹی چار صدیاں کِتھے گواچیاں؟ اج وی ایس سوال دا ٹھوٹھا سانوں خالی مِلدا اے۔ پنجاب دی تہذیب تے زبان دی امانت چُکن والے شاعر دا کِتے پتہ نہیں مِلدا۔ بولی آپ بھاویں ودھدی پُھل دی اے۔ لوکاں دی بولی نوں ودھن پُھلن توں کوئی روک نہیں سکدا۔ پر لکھی پڑھی ہوئی زبان دی گواہی کِتے نہیں۔ سیاسی تذکرے پتہ دیندے نیں پئی بابا صاحب توں اگے دے سارے زمانے بیرونی حملہ آوراں دے زمانے نیں۔ جنگ و جدل دا گھُمس مچدا رہندا اے۔ ایس جدال قتال وچ پنجاب وچارا مدھولیا جاندا رہیا اے۔ اوہ ویلا جدوں جوگ بیٹر تا دا ماریا بُلھے شاہ کوک ماردا اے۔ بُرا حال ہویا پنجاب دا!! بُلھے شاہ توں پہلاں، شاہ حسین نوں پہلاں، بابا فرید توں وی

پہلاں جو کُجھ لکھیا گیا۔ اوہ سانبھیا نہیں گیا۔ حکومتاں جے کِتے قومی ہون تاں قومی سرمائے نوں سانبھ دیاں ہوندیاں نیں جسطراں دکھن وِچ اُردو زبان تے شاعری سانبھی گئی۔ ایتھے پنجاب وِچ عوام اپنا جیون آپے جیوندے رہے۔ کِسے نے ایہناں لئی کجھ نہیں کیتا۔ اپنی عقیدت پاروں صوفی شاعر دا کلام زبانی یاد رکھ لیندے۔ گاؤندے پڑھدے۔ بزرگاں دے عُرس مناوندے۔ ایسطراں اولیاء دے مزار ثقافتی ادارے وی بن جاندے۔ بندے دی روح نوں سُکھ چین دین والی شاعری دی خوراک وی ایتھوں لبھدی۔ دُکھ دین والیاں کولوں پناہ وی ایسے خانقاہ اندر آکے مِل جاندی سی۔

گل ساڈی ٹری سی زمانیاں دے گواچ جان دی۔ اج زمانے گواچ نہیں سکدے۔ اج بندے دی مدد کرن والے بتھیرے نیں۔ اپنے نہیں تاں پرائے۔ انسان نہیں تاں مشین۔ گواچیاں نوں وی چھاپے دی مشین چھاپ کے سلولائیڈ دی ریل ڈھویٹ کے رکھ لیندی اے۔ پرانے ویلیاں وِچ اک شاعری ایہی ذات سی جو لوکاں دے دِل تے لِکھی جاندی۔ لوکاں دے گیتاں وِچ رل جاندی۔ آپے بچ جاندی۔ سگوں ویلے نوں بچا لیندی۔ شاعری آپے ویلے دی تہذیب دا بڑا بچھ ہوندی اے۔ پرانے زمانیاں وِچ تواریخ دا مواد شاعر دی لکھت چوں ٹولیا جاندا سی۔ سو اج اسیں بابا فرید گنج شکر دے خزانے چوں دو ویں شیواں لبھ سکدے ہاں۔ زبان تہذیب تے اوس ویلے دی فکر دا سبھا۔ فیر وی سانوں بہتی کامیابی ایس کرکے نہیں ہوندی پئی ویلے دی وِتھ بہوں وڈی بن گئی اے۔ بابا فرید تے شاہ حسین وچکار چار صدیاں دی وِتھ پئی اے۔ ویلا ایتھے پے کے سوں گیا لگدا اے۔ پر شاہ حسین دا زمانہ اِک بڑی جاگرتی دا زمانہ اے۔ اوس ویلے

وی پنجاب اپنی شناخت لبھدا پھردا سی۔ اخیر اپنی شناخت ایس دھرتی نوں اپنے پُتراں وچوں لبھی۔ شاہ حسین تے دُلا بھٹی نے اپنی رُسی ہوئی اسواشی نوں منا کے گھر لیا ئے۔ اِک نے شاعری کیتی۔ دُوجا انکھ دی چادر لپیٹے پڑ میدان وِچ ہِک دے زور نچیا۔ پر ویلا پنجاب دے نال بہتے دِن نہیں رہندا شاہ حسین پچھوں بُلھے شاہ نے آؤنا ضرور سی۔ وِچکار سکی سڑسی لگھ پیکے پوریاں دو صدیاں ہور آ گئیاں۔ ایہناں صدیاں وچ بولی تاں جنگی نکھڑ جاندی اے۔ لگدا ایس بولی نوں کسے ہور شاعر نے دی ورتیا ضرور ہونا اے۔ پر ایس گل دی گواہی کوئی دل دیندا نہیں۔ کسے خانقاہ وچ کوئی دیوا جگدا نہیں ملدا۔ بس ہنیرا ہے۔ تے ہنیری وگدی دسدی اے۔ ایس ہنیرے وِچ اک عمل ہور وی ہوندا رہیا۔ صدیاں توڑی افغان تاتار آؤندے رہے۔ پنجاب دھرتی نوں شاہراہ من کے تُرک مغل گھوڑے بھجاؤندے رہے۔ نادر شاہیاں نے سونا لُٹ لیا۔ کتاباں ساڑ دِتیاں۔ پنجاب گواچدا رہیا گواچدا ای رہیا! پنجاب دی تہذیب دے پھل پتّے جھڑدے رہے۔ اندروں اندری تضاداں طبقیاں دے پتھر بھر کے سماج دا ڈھِڈ آپے پتھر ورگا ہوگیا۔ جوگ پیڑ تا سہن والا کوئی نہ جمیا۔ پر کیہ پتہ ننک پیندا اے بابے فرید دا سارا کلام ساڈے تیکر اپڑیا نہیں ہونا۔ جو وی بچ گیا اوہدے وچاؤن والیاں نوں سلام! بابے فرید دے کلام نوں بچالین والیاں وچ اک ہور بابا ملدا۔ اوہ ترے[۲] صدیاں پچھوں ایسے دھرتی توں اُٹھیا۔ اپنی دھرتی دی پچھان لبھدا پھردا بابا نانک منکھ نوں بے وساہی دے گاڈے چوں وی کڈھنا لیاؤنا چاہوندا سی۔ موڈھے تھیلا بغل کتاب رکھ کے نانک بابا سارے پھریا۔ پنجاب دھرتی دے موتی اوہنے چُگ لئے تے فیر اوسے بولی نوں اوتاراں والی زبان

دی شان دے کے اپنے مسلک دے پرچاراں لئی ورتیا۔ پنجابی زبان جدوں پیغمبری زبان بنی تاں اوہدے لڑ بابے فرید دی شاعری دے شبد وی چوکھے سارے بدّھے ہوئے سی۔

بڑی مہربانی ایہناں بابیاں دی۔ ساڈا بڑا کجھ بچ گیا۔ پنجاب دی عزت بچ گئی۔ ماں بولی دی آبرو بچ گئی۔ دھن بھاگ ساڈے پنجابی شاعری دی عمر بڑی وڈی اے۔ صدیاں پہلوں وی ایتھے کڈّی سُتھری روایت رہی۔ ساڈی بولی طاقت دا پتہ وی مِلدا اے۔ اوس ویلے جدوں پنجاب اپنے آپ وچ ہوندا سی۔ اپنی تہذیب نوں گھر دا ہار سنگھار سمجھدا سی تے اپنی بولی نوں کسے بولی نالوں گھٹ نہیں سی مندا۔ ایسے کارن تاں عربی فارسی جانن والے وی پنجابی وچ شعر کہندے رہے۔ بابا فرید دی شاعری دے پھُل اوس ویلے مہک پئے سی جدوں حالے اُردو شاعری دا اِکّو اک مصرع امیر خسرو نے سدھا کیتا ہونا۔ شعر اجے پورا نہیں سی ہویا۔ اوہ اَن مل بے جوڑ دا زمانہ سی۔ انگلستان وچ اجے شیکسپیئر دے جمن وچ ترے صدیاں راہندیاں سی۔ بابے فرید دی شاعری نے لوکائی دے حقوق دی گل اوس ویلے چھوئی جدوں انگلستان وچ میگنا کارٹا دا چارٹر اجے لکھیا جانا سی۔ پنجاب وچ ایرانی ترک زبان تہذیب دے اثر بڑے پرانے نیں۔ پر بابا فرید دی شاعری ایس اثر دے ڈونگھے ہون توں پہلاں ای پھُل گئی۔ ایہہ شاعری پنجاب دی دھرت دا اپنا خزانہ اے۔ مٹی دی اپنی طاقت اے۔ شلوکاں نوں پڑھ کے ویکھو سبھے رنگ پنجاب دے۔ امیجری تشبیہہ استعارا — کل سوہج سنگار دیسی پھلاہی دے پھُلاں ورگی ہے۔ مہر ہوئی بابے ہوراں دی جو اوہناں عربی فارسی دے عالم ہوندیاں وی عوام واسطے پنجابی دے شلوک لِکھے۔ البسطراں اک بھاری

مثال بنی۔ ایس دعوے لئی پئی پنجاب اپنی بولی تے شاعری واسطے اِک شاندار روایت دا مالک ہو یا کردا سی۔ اج وی ایہہ دعویٰ سچا لے۔ پاک تین دی مٹی بولدی اے۔ بابے ہوراں دا دیوان موجود ہے۔ مکر کاہدی۔ پر تاریخ دی فکر ضرور اے۔ تاریخ تاں پنجاب وارے ہور بڑا کجھ دسدی اے۔ دُنیا دیاں قدیمی لکھتاں ایسے خطے وچ لکھیاں گئیاں۔ دُنیا دی قدیمی تہذیب ایتھے پھُلدی رہی۔ ہڑپہ موہنجو داڑو، ٹیکسلا تمدن دی ثبوتی ہسٹری وِچ بڑے اُچے ناں نیں۔ کوئی گل ہے سی جو ہزاراں کوہاں توں ٹُرکے اودھ پوری تے شیو پوری دا طالب علم ٹیکسلا دی درسگاہ ول آؤندا۔ علم دی تریہہ لاہون۔ تریہہ جیہڑی گنگا جمنا دیاں بھریاں ندیاں لاہ نہیں سی سکدیاں۔ ایہہ ورثہ کوئی عام ورثہ نہیں۔ پنج دریا دھرتی دی طاقت ایہدے وِچ ہے۔ ایس حساب نال بابے فرید دی شاعری بڑی نرول اے۔ زبان تے شاعری دوواں دے حساب ایہہ گل آکھی جاندی اے۔ پر زبان تے شاعری دے حساب بابا فرید دے کم نوں اجے ٹھیک پرکھیا پچھانیا نہیں گیا۔ داراشکوہ توں لے کے حسن نظامی توڑی جو وی پرکھ پڑچول ہوئی اے، اوہ تصوف دیاں رمزاں پھرولن واسطے کیتی گئی۔ بطور شاعر اجے تحقیق ادھوری اے۔ اوس دور وِچ پنجابی زبان تے شاعری دیاں قدراں کیہ سن۔ شاعری دا لوکائی نال ناطہ کسطراں بنیا رہیا؛ اجے بہت کجھ لبھنا رہندا اے۔ ٹھیک اے پئی اوس زمانے شاعری تے قلندری کٹھیاں مِلدیاں نیں۔ پر زندگی وچ تاں ہور وی بڑا کجھ سی۔ زندگی وِچ قلندری ہے سی۔ نال نال عیاری وی ہے سی۔ دُنیاداری دے تضاد۔ زر پرستی، سینہ زوری۔ دھاڑے ہور بتھیرا کجھ ہووے گا۔ دربار تے خانقاہ وچکار ٹاکرا۔ عوام تے امیر دا فرق فاصلہ۔

اوس ویلے باباجی دا ڈیرا لوکاں دی طاقت بن گیا۔ دن رات لوکی آؤندے ڈکھڑے سناؤندے۔ سُکھ دی خیر منگدے۔ باباجی نوں وی اپنی عظمت دا پتہ سی۔ اونہاں اپنے آپ نوں رائل سیٹ توں پراںہہ رکھیا تے وڈے شہراں توں لوکائی دے نیڑے ہو کے رہے۔ اینا کو نیڑے جو اونہاں دی شاعری دے وچار استعارے تشبیہاں سارے اک عامی دے جیون وِچوں نکلدے نیں۔ سو کہہ سکدے ہاں۔ بابے دی ذات خیالی یاں عرشی نہیں زمینی اے۔ ایس کلام دی بہتی ساری امیجری اگلیاں پیڑھیاں دی ورتوں وِچ آگئی ہوئی اے۔ پتہ لگدا اے پئی شاعر لئی ایہہ سوغات نہ فارس توں آئی نہ دِلی بخارے توں۔ سارا مواد زمین دا ہے۔ زمین وی کیہڑی جتھے پنج دریا وگدے۔ اوہ جتھے منّاں مونہہ اناج ہوندا سی۔ باجرے دے سٹّے بہار لاؤندے۔ اِک دوجے نوں گاجراں بیراں دے تحفے بھیجدے۔ چناب گاؤندا راوی زورا زور نچدی۔ ایس دھرتی نال جُڑی ہوئی امیجری کدے وی آؤٹ ڈیٹڈ OUTDATED نہیوں ہو سکدی۔ زمینی شبداں دے مطلب بڑے ڈونگھے ہوندے نیں جے کوئی کھوتر کے ویکھے تاں بڑا کجھ لبھ پیندا اے۔

جیویں دُنیا دا اِک ہور سیانا گورکی بابا کہندا اے :۔

"عرش تے ارض دی بحث اندر تہانوں پتہ ہونا چاہیدا اے پئی زمین دی تاں اک ستارا ای اے نا۔ ایہدا اپنا اک عرش وی ہے تے فرش وی۔" بندے واسطے زمین سبھ توں پہلی سچائی ہے۔ زمین پہلا یقین اے۔

پنجاب دا بابا آپ کہندا :۔

فریدا خاک نہ نندیئے، خاکو جیڈا نہ کو ء
جیوندیاں پیراں تھلّے مویاں اُپر ہو ء

ہر اک مضمون دے بیان وِچ فرید کول استعارے دھرتی ولوں آؤندے نیں پنجاب دھرتی ولوں ۔ ؎

کندھی اُتے رکھڑا کچرک بنھے دھیر ٭ فریدا کچے بھانڈے رکھیئے کیچر تائیں نیر

اگے چل کے درویشاں دے صبر صدق لئی کہندے نیں ۔

ع درویشاں نوں لوڑ یئے، رُکھاں دی جیرا ند

ہر یک پھل اپنی دھرتی دے پانی مٹی نال مٹھا ہوندا اے ۔ ایسے طراں بندا تے اوہدی تہذیب آپو اپنی دھرتی دے نال جُڑ کے ہی پھل دیندے نیں :۔

؎ فریدا، لوڑے اکھ بجوڑیاں، کِکر سمجھے جٹ
ہنڈھے اُون کتائیدا پیدا لوڑے پٹ

پنجاب دا جٹ سدا دا بھولا پاگل ! کِکراں کولوں انگور منگدا وچارا ۔ پتہ نہیں اوس جٹ نوں عقل آئی کہ نہیں جیہڑا کِکراں کولوں انگوراں دی آس لاؤندا سی ۔ پر اینی گل ضرور اپنے بابا جی نے باجوڑ دے انگور ضرور چکھے ہونے نیں ۔ تاہیوں تاں اوہناں نوں پتہ لگا پئی ایہہ انگور بڑے مٹھے ہوندے نیں ۔

بابا جی سوں پچھے آؤن والے شاعراں نے دُنیا دے پھل فریب نوں کئی تشبیہاں دِتیاں نیں ۔ میر تقی میر ایس نوں کدے "قمار خانہ" کہندا اے ، کدے "شیشہ گری دا کارخانہ" جتھے تِکھیاں کیچراں کسے ویلے وی بندے نوں لہولہان کر سکدیاں نیں ۔ پر اپنے بابے دی گل ہور طراں ہوندی اے :

"کجھ نہ بُجھے ، کجھ نہ سُجھے ، دُنیا گجھی بھاہ"

ایہہ گجھی بھاہ بڑی ظالم ہوندی ۔ تن من لوہ کے رکھ دیندی اے ۔ بندے نوں پتہ پچھوں لگدا ۔ اپنے اپنے تجربے دی آپو اپنی اگ ہوندی اے نا ۔

پر بندا وچارا تاں اَن بھول کئی واری ان بھول وی ماریا وینداا ے ۔ پتہ ای نہیں لگدا کیہڑی تھاں کیہدے پیراں تھلّے آنگیارہ آجاون ۔

بابا فرید دی حیاتی پڑھ کے پتہ لگدا اے کہ اوہ پنجاب وِچ تاں رہندے سی ۔ پر آپے دوالے وی آئے گئے ۔ کئی سفر کیتے ۔ دلّی شہر وی کئی واری گئے ۔ پر اوہناں دی پنجابی شاعری دے اندر پنجاب وسدا اے ۔ اوہو پنجاب جیہڑا اج وی خاک نشیناں دے نیڑے تیڑے آباد ہیگا ۔ عام خلقت دِن رات ڈیرے ول آوندی اوس برکت والے رُکھ دی چھاویں بیٹھدی ۔ اوسے خلقت نال اوہناں دا موہ سی ۔ اپنے شلوکاں وِچ وی وطناں دی گل سانجھی کردے نیں ۔ سلوک وِچ وی ۔ ڈِھڈ تے پتھر بنھ صبر شُکر درگاہ لیکھا کرن والے کردار نال گوڑھی یاپا کے بہندے سی ۔ ایہہ کوئی معمولی عمل نہیں ۔ اِک عامی تے صوفی دے جیون رستے دی سانجھ اُسارن دا بڑا اَسچل تجربہ سی ۔ جوگ بیٹرتا سہن دا خاص خاص اِنسانی عمل !! ازل سوں ابد توڑی انسان لیکھے لڑنا اے ۔ ؂

فریدا روٹی میری کاٹھ کی لاون میری بھکھ
جیہناں کھاہدی چوپڑی گھنے سہن گے دُکھ

پر اج ساڈے پیر بھیڑے چوپڑیاں کھاندے نیں ۔ نالے دو، دو ۔ بُھکھے ڈھڈ کولوں چڑھاوا وصول دے نیں ۔ اپنے جھوٹھ فریب دا مُل پوا کے عیش لُٹدے پھِر دے نیں ۔ باباجی نے تاں غریبی نوں دی اُنکھے دی چینگ لا کے غریب نوں جیون دا ول سکھایا :۔

رُکھی سُکھی کھا کے ٹھنڈا پانی پی
فریدا ویکھ پرائی چوپڑی نہ ترسائیں جی

کسطراں اک عارف دا کلام لوکائی دی تہذیب دا اصول بن جاندا۔ "تاریخ نویس برنی اک تھاں لکھدا اے": "بابا فرید نے ایس خطے دے وسنیکاں نوں اپنی شفقت دیاں بدلیاں دا سایہ دتا ہویا سی۔ ایتھوں توڑی پئی اوہناں دے اندر خانے والے معاملے وی خانقاہ تے لیائے جاندے۔ اک چنگے طبیب وانگ ویہلے ہو کے بابا جی دکھیا بندے دا حال سن لیندے۔ مشورہ دیندے۔ علاج دسدے فیصلہ وی کر دے۔ ویلے دی نبض اتے اوہناں دا ہتھ ہمیشہ پکا رہیا۔ کئی وسیلیاں توں ایس گل دی تصدیق ہوندی اے پئی بابا جی اپنے ویلے دیاں فکری تحریکاں نال جڑے ہوئے سی۔ سماج دے اندر باہر دیاں بیماریاں نوں وی سمجھدے پچھاندے سن۔ اوس ویلے وی پنجاب دی دھرتی اتے عام بندے لئی امن والی گل کوئی نہیں سی۔ نسلی طبقاتی گروہ بندی عام ہو چکی سی۔ فرق فاصلے ودھ چکے سی۔ باہروں آون والا اشراف بن بیٹھا۔ دھرتی دا جایا کمی کمین اکھوایا۔ اسلام دی مساوات نوں وی ملوکیت نے کاسے جوگا نہ چھڈیا۔ لشکری طاقت روز روز ایس بھولی دھرتی نوں مدھ کے لنگھدی رہی۔ دلی دے صوبے دار اپنی تانا شاہی کردے رہے۔ ملوکیت دے نال جڑ جڑ کے اکاس بیل ورگی جاگیرداری وی ودھ گئی ہوئی سی۔ اک پاسے کٹڑ ملائیت لوکاں دی گردن اتے سوار۔ دوجے بنے باہمن دا بنایا ہویا ذات پات والا جال۔ ہندو کیہ مسلمان کیہ، غریب بندے دی روح دا سکھ تے اوہدی سدھر پوری ہون دی خوشی کھوہ لئی گئی سی۔ ایہہ شیطانی طاقتاں کتے وکھ وکھ، کتے اک مک ہو کے کم کردیاں سی۔ اوسے طراں جیویں اج عوام مخالف کرتوت کر دیاں نیں۔ اوس ویلے دا انقلابی جمہوری محاذ فقیراں دا ڈیرا ہوندا سی۔ جو عوام والے

باسے لگدا۔ اوپر والیاں نوں خبر نہیں سی پاوندا۔ ایسے طراں دا اک ڈیرا، پاک پتن والے بابا دا ڈیرا سی۔ لوکاں دے دُکھ سُکھ دا ساجھی۔ بہتا کھان والیاں نوں صاف جتا وی دیندا اے۔

فریدا اِکنا آٹا اِگلا، اکنا ناہیں لون
اگے گئے سنجاپسن، چوٹاں کھاسی کون؟
فریدا ایہہ وِس گندلاں دھریاں کھنڈ لواڑ
اک راہیندے رہ گئے، اک رادھی گئے
فریدا کوٹھے منڈپ ماڑیاں ایت نہ لائیں چت
مِٹی پئی اُتولویں، کوئی نہ ہوسی مت
فریدا چنت کھٹولا وان دکھ، برہا وچھاون لیف
ایہہ ہمارا جیونا، توں صاحب سچے ویکھ

مرن پچھوں وی چین کِتھے۔ دُنیا نال مُک مُکا ہو وی جاوے تاں کیہ اگے جاکے اگے دی گل ٹُر پیندی اے۔ حساب کتاب تاں کدے وی پورا نہیوں ہوندا۔ بابا فرید نے ایس مسئلے اُتّے بہتا کُجھ آکھیا۔ اوہنے جدوں اپنی گل نوں آخرت دے حوالے نال بیان کیتا، کِسے دُکھیاری دے احوال دِتے:۔

سوہرے ڈھوئی نہ لین پیہے ناہیں تھاؤں
پِروا تڑی نہ پُچھی، دھن سہاگن ناؤں

مَیں سوچدی ہاں تے بالکل ٹھیک سوچدی ہاں۔ اج وی ایہو کہانی اے۔ اجیہے اشلوکاں نوں نِرا تصوّف دے حوالے وی نہیوں کیتا جا سکدا۔ پنجاب دی عورت ایس دھرتی دی اِک طاقت ہے۔ پر ایہہ عورت

بڑی اوکھی جندڑی جیوندی اے۔ ایہدے پیراں ہیٹھ جنت بھاویں ہووے، پر اوہدے پیراں تھلّے دھرتی کدے نہیں کھلوتی۔ ہر ویلے اِک سازش اے۔ پیراں ہیٹھوں دھرتی نوں کھچ لین دی۔ سارا سماج ایس کم وِچ لگا رہندا اے۔ اج وی ایسے طراں ہے۔ اوہدے سارے رشتے دُکھ دین والے نیں۔ سبھناں دی اوہ مزدوری کر دی اے۔ کیہ پیو کا سوہرے۔ کیہ خوند تے کیہ اولاد۔ پر اوہدا اجر کسے نہیں لکھیا۔ تھاں ٹکانا کوئی نہ دتا۔ کدے پیکے رہنا۔ کدے سوہرے۔ کدے خوند دی چھت تھلّے بیٹھی دِسدی کدے پُتّر دی سر دل اُتّے۔ کِتے وی اوہدی ڈھوئی نہیں۔ ہور تاں ہور اوہدیاں محبتاں وی لہو پین تے ماس کھاون لگ جاندیاں نیں۔ وارث کولوں پہلاں فرید نے اوہدا دُکھ پچھاتا سی۔ اوہدی سچیائی نوں کٹن والیاں دے گوڑ ویکھے تے فیر دھن سہاگن کہہ کے تیز نشتر دی نوک پکّے پھوڑے اُتّے رکھ دِتی۔

نسلی طبقاتی گروہ بندی والے سماج وِچ انسان دے خلاف سارے تعصّب پرورش کیتے جاندے نیں۔ پر جے بندے دا اپنا اندروی تضاداں تعصّباں نال بھریا جاوے، تاں اوہنے دُنیا توں کیہ کھٹیا کمایا؟ ایہہ تاں اوسے طراں دی گل ہوئی جیویں کسے دے کھیت وِچ ٹبّے ٹوئے بن جاون۔ ٹبّے ٹوئے ہون تاں کھیتی کِتھّوں ہونی اے۔ سِٹّا کِتھوں نسرنا؟

’فریدا من میدان کر ٹوئے ٹبّے لاہ‘

ایہہ مسئلہ تاں اج دا وی ہے۔ صدیاں پہلوں وی سماج پرانا سی۔ انسان دا مُل نہیں پاسکیا۔ ساڈی دھرتی اُتّے اج وی ایسے طراں دا حال اے۔ سگوں بھیڑا۔ انسان دی حفاظت کرن دی تھاں اوہنوں ضائع

کردا اے ۔ ایس درد نوں بابے فریدؔ دے قبیلے والے سدا محسوس کردے رہے ہے ۔ اج وی ایتھے دھرتی دے بہتے بچڑے منظلوم نیں ۔ جوگ بیڑا سہن والے وی ہیگے نیں ۔

کاٹھ دی روٹی ڈِھڈ تے بنھ کے بھرن والا شاعر بھاویں لوکاں دے بہوں نیڑے رہندا سی ۔ پر عشق دی گل توں بہتا دُور وی نہیں ۔ گلیاں دے چکڑ ، گھر دی دُوری ۔ مینہہ دا زور ۔ کمبلی بھج جان دا اندیشہ ۔ پر وڈا ڈر تاں محبتاں دے نقصان دا ہے ۔ کسے طراں ایہہ نقصان بچ جاوے ۔ تاں برہا دی گل کوئی نہیں ۔ برہا بندے نوں طاقت وی دیندی اے ۔ اوہدے اندر رونق میلے وی لائی رکھدی اے :۔

برہا برہا آکھئے ، برہا توں سلطان
فریدا جت تن برہوں نہ اُبجے سو تن مسان

بڑیاں ڈھونگیاں رمزاں نیں ویرا ۔ اجہیاں رمزاں نال کئی دے مطلب کٹھی کر جاندے نیں ۔ حقیقت والے وی تے مجاز والے وی حقیقت مجاز دا تاں میل سدا ای رہیا ۔ برہا وچھوڑے والی کہانی بندے دے نال ای جم پئی ہوئی اے ، پنجاب دھرتی اُتے وی اوس ویلے وی جدوں اجے محبت تے ملن وچکار جھنا دے گھمر گھیر نہیں سی آئے ، کچے گھڑے دا چھل کیدو دی چترائی حالے ودھی نہیں سی ۔ سیالاں دا جھنگ بے آباد پیا سی ۔ کھیڑیاں دی جنج چڑھن چ چوکھی دیر آہی ۔ اوس ویلے وی ایتھے ہیراں رانجھے جوان ہوندے ہون گے ۔ عشق دی وار نانوں چکڑ بھریاں گلیاں روک سکیاں نہ سڑدی بلدی تھلاں دی ریتی ۔

فریدا جت تن برہوں نہ اُبجے سو تن جان مسان

حرف لکھن والیاں اُتے سدا توں بھاری ذمے داری رہی اے۔ چنگا حرف لکھنا انسان دا ہنر اے۔ بھیڑے کوڑے حرف لکھنا بھارا جرم۔ اج ایس دور وِچ تاں چنگے مندے حرف دی چرچا ہوندی اے۔ پر ساڈا بابا فرید تاں مڈھ توں راہ دسدا آیا۔ حرف لکھن والے نوں اوہناں نے صدیاں پہلوں راہنمائی دِتی سی۔

"فریدا جے توں عقل لطیف کالے لکھ نہ لیکھ"

عقل و دانش ہر زمانے سیانیاں کول وافر ہوندی اے۔ ایسے کرکے اوہناں دی گل لوکائی دے دِل وی لگدی اے، اکم وی آؤندی اے۔

فریدا جے جاناں تل تھوڑڑے سنبھل بُک بھریں
جے جاناں شوہ نندھڑا، تھوڑا مان کریں
جے جاناں لڑ چھجنا پیڈی پائیں گنڈھ
تیں جے وڈھ ہیں نہ کو سبھ جگ ڈِٹھا ہنڈھ

ویلا پل پل حساب لیندا۔ پل پل دا لیکھا۔ بندے کولوں وی لیا جاناں اے۔ پر بندا ویلے نال آپ کیہ کردا۔؟

چار گوائیاں ہنڈ کے چار گوائیاں سم
لیکھا رب منگسیا توں آیوں کیہڑے کم

ایس اشلوک نوں پڑھ کے مینوں اک ہور شاعر یاد آؤندا اے بہت پچھوں آیا سی وچارا۔

عمرِ دراز مانگ کر لائے تھے چار دِن
دو آرزو میں کٹ گئے دو انتظار میں

ویلے دا ڈر بندے دے اندر لگ کے بیٹھا ہویا اے۔ عمراں گواچ

جاندیاں نیں۔ مُڑکے لبھدیاں نہیں۔ ایہو عمراں گواچن دا ڈر مُڑ مُڑ حملے کردا اے۔ باہروں حملہ اندروں وی حملہ۔ بندہ کیہ کرے؟ کنج کرے؟ بہتا سوچ کے بہتے اُلجھا، بہتا جان کے بہتے اندیشے۔ نہ جانن دے وی عذاب نیں۔ نقصان وی نیں سابیسے طراں کئی گلاں نفرت والیاں نیں۔ ہیوکریسی، منافقت، کٹھ ملائیت اج وی انسانیت دی چِٹّی چادر نوں داغ لائی جاندے نیں۔ کل وی ایسے طراں سی۔ فریدنے ایس بھیڑ نوں چنگی طراں سمجھیا۔ اج وی ساڈی راہنمائی اوہو کردا۔

فریدا کنھ مصلاّ صوف گل، دِل کاتی گڑوات
باہر دِسے چانناں، دِل اندھیاری رات
فریدا کالے مینڈے کپڑے، کالا مینڈا ویس
گناہیں بھریا مَیں پھراں لوک کہن درویش

ہر قلم والے دی ذمّے داری اج ناں بہوں بھاری جے کوئی چک لوے،۔
فریدا جے توں عقل لطیف کالے لِکھ نہ لیکھ ؛ آپنڑے گریباں میں سر نیواں کر ویکھ
پہلی گل اخیرلی گل ناں ہنیں۔ پر گل بڑی پتے والی اے۔ "کُوک فریدا کُوک توں جیوں راکھا جوار"۔ راکھیاں وارے تاں مَیں کُجھ نہ کہندی۔ پر حرف لکھن والیاں نوں دس دیندی ہاں۔ اج ساڈے پنجاب دے کھیتاں وچ جوار باجرے دا اِک اِک سِٹا ٹھونگیا جا رہیا اے۔ تُسیں سارے ای راکھے بن جاؤ۔ بابے دی گل سنو۔ اپنا کھیت وچاؤن لئی گُوکدے رہوو۔ پُکار دے رہوو۔ چنگے حرف کھیتاں دی راکھی کر سکدے نیں۔ چنگے حرف دِلاں دی کالک دھو سکدے نیں۔ چنگے حرف لکھی جاؤ لکھی جاؤ جد تائیں قلم چلے۔

ع جب لگ ٹانڈا نہ گرے، تب لگ کُوک پکار!

شاہ حسینؒ

سادھ سنگت دے اوہلے رہندے بدھ تنہاں دی سوری
کہے حسین فقیر سائیں دا خلقت گئی ادھوری

صدیاں پرانے کسے کلاسیکی شاعر وارے کجھ کہن سُنن توں پہلاں اوہنوں تے اوہدی شاعری نوں پچھان وِچ لیاؤن دی لوڑ ہوندی اے سایہہ پچھان وی تاہیوں ہوسکدی اے جے اسیں شاعر دے جہان نوں جاندے ہوئیے۔ اوس دی پھوکر۔ اوہ ویلا کسطراں اُسریا؟ کیہڑے ماضی وِچوں، اوس ویلے نے آپ کیہ کجھ جمیا۔ کیہ کجھ سانبھیا۔ اوس ویلے دا سماج کنج دا سی۔ اوہ کیہڑیاں قدراں سی جنھاں دا پالن اوس زمانے ہویا۔ کیہڑیاں دی ہندیا ہوئی۔ مذہب عقیدے لوکاں واسطے کیہ سن۔ لوکاں دی رہتل، پیداواری عمل کس پدھر دا سی۔ اوس زمانے دا سُفنے ویکھن والا کون کون ہویا۔ اوہ سُفنے کیہ سن جو شاعر تکدا سی۔ جو لوکی تکدے سی۔

ایہہ کوئی سوکھا کم وی نہیں ـــ ماضی ـــ اوہ وی ڈراڈھا ماضی ـــ فیر پنجاب جیہے علاقے وِچ جتھے ماضی نوں سانبھ کے رکھن داکدے رواج نہیں رہیا۔ ایس توں اگے شاعر دا کلام ہوندا، جس نوں بہت سمجھ کے پڑھیا جانا چاہی دا۔ ایس تھیں پچھوں بھاویں کسے نوں اپنا حق مِل سکدا

ہئی اوہ اپنے چھوٹے مونہہ نال وڈی گل کرے۔ کیوں جو فنکار بھاویں اوتار دا روپ ہووے۔ پر اوہ زمین نال جُڑیا ہویا ہوندا اے۔ اوہ اپنی شاعری دی ذات لیکے کتوں اوپروں اُتر کے نہیں آوندا۔ اوہ تاں عام بندے دی جون جمدا اے۔ فیر ایس دُنیا دے حالات موجب اوہدا آپا ساجیا جاندا اے۔ اوہ مٹی جس نوں گوہ کے فن دی کلا دا جادو جگاؤندا ہے، اوہ مٹی ایسے دھرتی دی ہوندی اے۔ شاعر دی ہستی اوہدا وجود اوہدی فکر اوہدے جذبے تے روح بناؤن والے عمل ہوندے نیں۔ ایس عمل دے عوامل وی ہوندے نیں۔ ایہہ کھوج بڑی لمبی ہو سکدی اے۔ فیر وی کون کہہ سکدا اے ایس شاعر دے دل دی تھوہ لے لئی۔ ساڈے ایتھے اجے تائیں شاعر نوں پڑھن دا رویہ سائنسی نہیں ہویا۔ کجھ پڑھن والے ایس کلام نوں عربی وچ لکھے سپاریاں وانگ پڑھی جاندے نیں۔ معنیاں نال کوئی مطلب نہیں۔ دوجے پاسے مطلب کڈھن والے، تنقیداں تفسیراں کردے۔ شاعر دی شاعری نال مشورہ وی نہیں کردے۔ بس اپنے ولوں سارا مرچ مصالحہ پالیندے نیں۔ ایہہ رویہ اِک پاسے جہالت دی گل اے۔ دُوجے پاسے شرک دی۔ کلام کِسے دا۔ خیال کِسے دا۔ ایہہ کم شاعری اُتے مٹی دھوڑن دے برابر ہے۔ ماڑا کم ہیگا۔ پر ایتھے جانے اَن جانے ہوئی جا رہیا اے۔

اندازے لاؤن یا فتوے لاؤن دا معاملہ وی ایسے طراں دا ہوندا اے۔ اِک فنکار اپنی دُنیا نوں جو اوہدے حصے آئی ردّ یا قبول کرن وچ بہتا آزاد نہیں۔ خاص کر کے پرانے ویلیاں دا فنکار۔ کیوں جو اوہ اپنے حصے آئی دُنیا نوں ردّ یا قبول کرن وِچ بہتا آزاد نہیں ہوندا سی۔ بہتی آزادی

تاں اج وی نہیں۔ فیر وی فرق چوکھا ہے۔ کسے زمانے وی بندے نوں ویلا، ورثہ، مذہب تے ماحول چوائس نال نہیوں مِلدے۔ بہت ساریاں شیواں وصول کر لین دا جبر ہوندا۔ موڑ نہیں سکدے۔ ہوسکدا اے کئی پارسل کھول کے ویکھے وی نہ جاون۔ پر جیہڑے کھل جان اوہناں وِچوں جو وی نِکلے اوسے نال تاں دُنیا ٹورنی ہوئی۔ ایسے طراں ادھی مرضی قبولے ہوئے مواد نوں اِک فنکار اپنی مرضی دے سانچیاں وچ ڈھال کے جو کجھ دُنیا نوں دیندا اے اوہدے اُتے وی اوہدا بہتا اختیار کدوں ہوندا۔ شاہ حسین جس دی پُوری ہستی مادھولال حسین بُلائے بِنا سامنے نہیں آوندی اوہدا زمانہ بڑا دُور کھلوتا ہویا اے۔ ساڈے تے اوس زمانے وچکار کئی صدیاں دی کھائی اے۔ کھائی مَیں ایس کر کے کہندی ہاں پئی پنجاب دی تواریخ وچ سِدھا پدھرا سِلسلہ کِتے وی نہیں لبھ سکدا۔ ٹُٹ بھج چوکھی ہوندی رہی۔ ملبے اُتے ملبہ چڑھ گیا۔ ایسے کر کے وڈے وڈے شاعراں دے وچکار کوئی ریت لڑی جُڑی ہوئی نہیں مِلدی۔ اگوں ویہویں صدی آپ اِک بلا صدی اے۔ اک دہائی توں دُوجی دہائی تیکر دُنیا بدل جاندی اے۔ چیزاں نُوں ویکھن پرکھن دیاں کسوٹیاں ہور دیاں ہور بن جاندیاں نیں۔ ایس توں وکھ ترے صدیاں ہور نیں جیہناں وچوں شاعری لنگھ کے آئی اے۔

لہور دا شاہ حسینؒ جمیا تاں دُنیا اُتے سولھویں صدی عیسوی دا زمانہ سی۔ امریکہ اجے پیدا نہیں سی ہویا۔ اِنگلستان دی ملکہ الزبتھ ڈاکوآں نُوں سَر دے خطاب دین وچ لگی ہوئی سی۔ یورپ دے بانیے ہندوستان دی چاندی واسطے سوچن تاں لگ پئے سگے، پر اکبر اعظم دے ہندوستان تیکر اپنے بحری بیڑے لے کے اپڑ جان جوگی ہمت کِتھوں لیکے آوندے۔ ہندوستان

دے اندر مغلِ اعظم ساریاں نوں پچھاڑ کے بیٹھا سی۔ کِتے طاقت نال کِتے حکمتِ عملی نال۔ پنجاب نوں حکمتِ عملی دی لوڑ نہیں سی۔ ایتھے لشکری طاقت نال کم سدھا سی۔ جی ٹی روڈ پشاور توڑی بنی ہوئی سی۔ ایس سڑک دے دوہاں کنڈھیاں اُتے چھاؤنیاں چوکیاں بے حسابیاں۔ مغل صوبے دار بڑا طاقتور۔ دِلّی دے نال جُڑیا ہویا صوبہ۔ شمال دے حملے ڈکن لئی بھارے لشکراں دی چھاؤنی بنایا گیا سی۔ ایہو زمانہ ــــ مغلِ اعظم دا زمانہ شاہ حسین دے حِصّے وی آیا۔ ادھی صدی شاہ حسین نے ایہہ دُنیا ورتی۔ اوہدا جمن جیون۔ جوانی موت سبھو کجھ ادھی صدی اندر پورا ہویا۔ بڈھا اوہ کدے وی نہ ہویا۔ عمر دے حساب نہ عمل دے حساب ریسرچ سکالر، ڈاکٹر لاج ونتی لکھدی اے۔ ”پنجاہ بونجا ورھے دی عمر اک صوفی لئی تھوڑی اے“۔ پر شاعر لئی؟ ایہہ صوفی لوک اپنیاں عمراں بڑے دھیان نال ہولی ہولی خرچ کر دے ہوندے نیں۔ صوفی الیطراں کر سکدے نیں۔ شاعر جس دے دلے اندر جذبیاں دے بھانبڑ اُٹھدے ہون۔ خواہشاں دے الاؤ مچدے رہن۔ اوہدے لئی لمیاں عمراں والی گل پوری نہیں ہوندی۔ اسیں کئی ہور دل والے شاعراں دے حال سُنے ہوئے نیں۔ جو نِکی عمرے پورے ہو گئے۔ کیٹس، شیلے، بائرن، اختر شیرانی، مجاز، شیو کمار وٹالوی، زمرد ملک، سارہ شگفتہ!
ALL BUT GOOD DIES SOON! اجیہے لوکی اپنی عمر دی موم بتّی نوں دوہاں سریاں توں پھوکیا ہوندا اے۔ چندن دا درخت بڑی چھیتی اگ پھڑدا اے۔ بڑی چھیتی بھانبڑ لاوندا۔ بڑی چھیتی سڑ کے سواہ ہو جاندا اے۔ اک ازلی پیاس دا صحرا اجیہیاں لوکاں دے اندر سُکدا سڑدا رہندا۔ سمندراں دا پانی پی کے وی نہیں بُجھ سکدا۔ بس اِک موت

ٹھنڈ پاؤندی اے۔ پر موت ایہناں نوں مار نہیں سکدی۔ کیوں جو شاعری آپ بچا لیندی اے۔ شاعری شاعر دا ناں بچا لیندی اے۔

قبر تنہاں دی جیوے باہو نام جنہاں دا جیوے!

سو ایہہ سدا جیون والے لوکی نیں۔ مادھو لال حسین اج وی اِک جیوندا جاگدا کردار ہے۔ بھاویں اوہ شہیدی درجے توں رہ گیا۔ ویلے دا گیڑ کجھ ایہو جیہا ہویا شاہ حسین نُوں اوہدا حق پورا نہیوں ملیا۔ کدے ایسطراں وی ہوندا اے۔ دُنیا تے کئی جینئس آؤندے نیں جو اپنے ویلے توں پہلاں ای جم پئے ہوندے نیں۔ ایسے گلوں اپنے حق حقوق توں وانجے رہ جاندے نیں۔ شاہ حسین اکبر بادشاہ دے ویلے ہویا۔ ہوناں اوہنوں اورنگ زیب دے ویلے چاہی داسی۔ جے کِتے ایسطراں ہوندا تاں اوہ عام جیہی موت نہ مویا ہوندا۔ اوہ ضرور سُولی چڑھدا یا پکڑے تیل کڑاہے وچ سُٹیا جاندا۔ یا فیر وڈھ ٹُک کے اوہدے ڈکرے راوی وِچ روڑھ دِتّے جاندے۔ سِر اوہدا نیزے تے چاڑھ کے لال قلعے ٹنگیا گیا ہوندا۔ اوہ باغی سی۔ پر باغی دی موت نہیں مریا۔ دُتے بھٹّی دے نال ہو کے وی نہیں۔ کیوں جو اوہ ویلا اکبر بادشاہ داسی۔ اوس ویلے سٹیٹ دی طاقت تخت دی حفاظت واسطے بہادراں دے سِرتاں لاہوندی پئی سی۔ پر صوفیاں ولوں حکمت نال کم لیندی سی۔ ایسے کر کے دُلّا شہید ہویا۔ دُلّا شاہ حسین ول داسی تے پنجاب دا انکھے والا پُتّر۔ شاہی لشکراں دا مزاحمتی، تخت دِلّی دا دُشمن۔ اکبری لشکر نے اوہنوں سُولی دِتی، پر شریعت دا باغی سُولی نہیوں چڑھیا۔ کیوں جو لشکر تے مُلّاں وِچکار اجے "قومی اتحاد" بناؤن دا معاہدہ نہیں سی ہویا۔ اجے تلوار تے فتویٰ اِکو ہتھ دی طاقت نہیں سی بنے۔ سو شاہ حسین

ہو لاہا مست الست نچدا گاوندا رہیا۔ معرفت دے نشے وچ او ہنے قرآن گھوہ ہے سٹیا۔ فیر وی کسے نے اوہدی گردن نہیں لاہی۔ اوہ شہید محبت بھاویں ہو یا ؛ شاہ حسین شہادت پائیں جو مرن متراں دے اگے !

پرانے ویلیاں وچ غلامی تے جبر دے مارے لوکی اپنی نجات واسطے تصوف دے ٹھنڈے کھونجے جا بہندے سی۔ پر سکھ دی گل ایتھے وی مک جاندی رہی۔ جدوں لشکری تے ملاں دوویں آپسی رل گئے۔ ایتھاں پناہ گاہاں بھنیاں گئیاں۔ ویلے اوکھے ہو گئے۔ صوفی سنت واسطے وی آزادی نہ رہی۔ شاعر لئی بھی فتوے، سولیاں واجب تھی گئے۔ انجیہے ویلیاں وچ ہر شے خالی ہو رہندی۔ ہر ایک ادارہ ٹٹ بھج جاندا۔ تصوف وچوں حکمت نکل جاندی اے۔ اوہ نرا گھوحق رہ جاندا۔ ایسے طراں دے ویلیاں نوں ویکھ کے سلطان باہو نے اپنے لئی وڈا سارا حرم بنا لتا سی۔ فیر ساری گل اک "ہو !" وچ لکوئی رکھی۔ نہیں تاں اورنگ زیب دی شاہی تے ملاں شاہی نے کیہنوں کیہنوں نہیں وڈ یا ٹکیا۔ کس کس دے کتب خانے نہ ساڑے پھوکے۔ داراشکوہ ورگے صوفی سنت دی گنڈ ننگی کیتی۔ اوہدے مرشد نوں ضعیفی پاہرے اذیت دتی۔ ایہہ وکھری گل اے پئی انجیہے ظلم کماون والے اج تواریخ دے درباراں وچ ننگے کھڑے نیں۔ اوہناں دے سراں اتے کوئی دستار فضیلت نہیں۔ گنڈ تے کسے رنگ دا چولا نہیں۔ سوہا نہ ساوا۔ کالا نہ وسنتی۔ بس اک تلوار اے ہتھ وچ لہو نال بھجی ہوئی۔

دوجے بنے ویکھو تاں صوفی سنت جیوندا پیا، شاعر وسدا پیا اے۔ خانقاہ آباد اے۔ لوکاں نے اوہناں نوں سجرے پھلاں دے چڑھاوے

سدا چڑھائے۔ ریشم تِلّے نال سجایا۔ گیت سنگیت دیاں محفلاں لائیاں۔
عُرس منائے۔ میلے لائے۔ شاہ حسین نوں تاں جیوندے جی اینی آزادی ہے
سی پئی اوہ جو چاہوے کہہ سکے۔ فیر وی اوہدی شاعری دا زیاں اوسے
طراں ہویا جسطرح ہور پنجابی کلاسیکل شاعراں دے کلام دا۔ کیوں جو اوس
ویلے وی پنجاب دی زبان غلام سی۔ فارسی دا راج دربارہ ہوندا سی۔ حاکمی
عالمی سبھ کُجھ فارسی عربی دا چلدا سی۔ پنجابی وچ جو کم ہوئے۔ اوہدی سانبھ
کِسے نہ کیتی۔ جو کُجھ بچیا زبانی یاد کیتا ہویا کلام سی۔ ایس کلام نوں پڑھ کے
ویکھو تاں کئی پرتاں معنیاں دیاں کُھلدیاں نیں۔ کئی DIAMONATION
نِکلدے نیں۔ گل اگے ٹُردی اے۔ لگدا اے شاہ حسین دا کلام چوکھا
ہووے گا۔ اک بلانوش، شاعر تھوڑا لکھ کے راضی نہیں ہوندا۔ مُکی ہوئی گل
اے۔ کلام دا اجیہا حصہ جیہڑا گاؤن والیاں دے پلّے نہیّوں پیا۔ اوہنوں
سانبھن دا آہر وی کِسے نہیں کیتا ہونا۔

پر ہُن کیہ اے۔ لنگھے ویلیاں نوں کیویں ہاکاں ماریئے۔ کیویں ماضی
دی جھولی پھرولیئے۔ اوہ پنجابی شاعری دے کِنے شاہپارے کوڑا بنکے
ویلے دیاں گلیاں وِچ گواچے ہون گے۔ پِچھے جیہے سُلطان باہو بارے
پڑھدے ہوئے مَیں اک نوٹ ویکھیا؛ لکھیا سی "سُلطان باہو نے ڈیڑھ سو
توں ودھ کتاباں تصنیف کیتیاں۔ پر اوہناں چوں اج اک وی نہیوں لبھدی۔
کلام جو کُجھ بچ گیا اوہ قوالاں تے مراثیاں نے مونہہ زبانی یاد رکھ کے بچا
لیا۔ ایہہ کوئی اک مثال نہیں۔ جِتھے وی ویکھو پنجاب اپنی تہذیب اپنی زبان
دی قدر پاؤن وچ پِچھے رہ گیا اے۔ ہر خ دی گل اے دوجیاں واسطے
بہت کُجھ کرن والے پنجابی اپنے گھر واسطے پھُسڈی رہ گئے۔

پر ہُن اسیں ایس رونے نوں چھڈ کے اوس ذات دی گل کر دے ہاں جس دے راہیں پنجاب دے صوفی شاعراں نے ایس پیار دے دیس دے ماضی نوں گواچ جان توں بچا لیا اے۔ جے کتے ایہہ لڑی نہ ہوندی جو بابا فرید توں لیکے شاہ حسین، وارث شاہ، باہو، نانک تے بُلھے نوں جوڑ کے ٹُر دی اے۔ تاں سوچو پنجاب دا ماضی کیہ ہوندا؟ ایہہ سوال ایسے طراں ہے جیویں کوئی پنجاب دے دریا نہ ہوندے تاں پنجاب کیہ ہوندا؟ اِک گمنام صحرا — لشکراں دی گزرگاہ۔ فیر ایتھے دُنیا دی پہلی کتاب رِگ وید نہ لکھی گئی ہوندی۔ ٹیکسلا علم دا گھر نہ بنیا ہوندا۔ ہڑپہ والی تہذیب نہ جمی ہوندی۔ ہیر نہ لکھی گئی ہوندی — سوہنی وی نہ جمدی۔ مرزا وی نہ ہوندا جے اج پنجاب دا ماضی بڑا امیر اے تاں ایس امیری دی روح ایس دھرتی دی شاعری اے۔ شاعری اولیاواں دی بولی بن گئی شاعری پیغمبر دی زبان بن گئی۔ ایسے شاعری نے پنجاب دی تہذیب دا پتہ دِتا۔ کسے وی علاقے دی تہذیب وارے محلاں دے کھنڈر یا درباری لکھتاں بہتا کجھ نہیں دسدیاں۔ خاص کر کے پنجاب جتھے محل بنوان والے فارسی بولدے حاکم سگے۔ تے درباری لکھتاں وی فارسی وچ ای لکھیاں گئیاں۔ اجیہیاں شیواں وچوں پنجاب دا کیہڑا رنگ نکل سکدا اسی۔ ایس دیس دی روح دا پتہ پنجابی زبان دی شاعری دے سکدی اے۔ سو اوہنے دِتا۔

ہوراں وانگر شاہ حسین دی شاعری وی لوکائی دے جیون نال جُڑ کے ٹُری ہوئی اے۔ ایسے کر کے اک عالمی دی وسوں دیاں شیواں نوں علامتاں بنا کے اوہ کدے دِل دی گل سناوندا۔ کدے معرفت والی رمز ماردا — بندے دا دِل کیہ پکار کردا اے۔ صوفی دے ساز وِچ

کیہ وجدا ؛ ساری گل نوں اوہ چرخے دی گھوک راہیں سناؤندا۔ مُڑ مُڑ انجیہے لفظ بولدے نیں۔ عمل دی گل کردے نیں۔ چرخہ کتنا۔ سُوت اٹیرنا۔ کپاہ بیلنی۔ اُن پنجنا۔ سُوت کتنا۔ چرخہ ڈاہنا۔ داج رنگاؤنا۔ ساؤ کڈھنے۔ ایہہ سبھو کجھ اوس ویلے دی انڈسٹری سی۔ ایسے طراں چلھا چونکا۔ مکھن مدھانی۔ سوہرا پیوکا۔ بابل ویہڑا۔ جیون مرن دیاں رمزاں جیہناں نوں ورت کے اک صوفی شاعر ازل ابد دے جھیڑے وی کردا۔ خیر شر دے بکھیڑے وی۔ کلا دی کامیابی ایہو وے جے اوہ سارے جیون نوں اپنی رمز بنا لوے۔ حسین فقیر نماناں تاں اپنے آپ نوں جولاہا وی کہندا۔ اُنج تاں جیون دا تانا بانا کردے اسیں سارے جولاہے ہوندے آں۔ پر شاعری دی رمز وچ جولاہا کسے سماج دا تن ڈھکن والا اک علامتی کردار وی ہو سکدا اے۔ لہور دا شاہ حسین نے بنارس دا بھگت کبیر دوویں جولاہے آہے۔ عشق تے ہُنر کسے دی ذات کدوں پُچھدے نیں۔ ایسے طراں علم عقل کسے دی مالکی ہیٹھ نہیں آوندے۔ شاعر تاں ہوندا ای تہذیب دے لباس بناؤن والا ئے۔ یگ یگ دی تہذیب لوکاں دا لباس ای تے ہے۔ درزی دھوبی جولاہے فنکار ہوندے نیں۔ بندے لئی کپڑے بُن دے سیوندے نکھار دے فنکار نہیں تاں ہور کیہ ہوئے۔ شاعر آپ کسے تہذیب دا جولاہا وی ہے۔ دھوبی درزی وی آپے ہیگا۔ تاریخ دے کسے ٹبے تے کھلو کے ویکھ لو و پنجاب دے لوکی جنہاں اپنے شاعراں دا مُل پایا اوہ تن ڈھکے دسدے نیں۔ حاکم تے لشکری جیہڑے ایہناں نوں برباد کردے رہے اوہ تہذیب دے دشمن اج ننگے بدن تے ننگیاں روحاں لئی کھڑے نیں۔

شاہ حسین دے سارے کلام نوں دیکھئے تاں اوہدے وچ عشق

معرفت تے حکمت ملدی ہے۔ اِک ہور گل ویلے دا بھنئے وی ہے۔ تبدیلی فناہ، بھن تروڑ ویلے دی کرنی۔ بھل جانی ہوں اوکھی ہوندی۔ ویلا سبھو کُجھ کھوہ کے لے جاندا اے۔ آپ وی ہتھ چھُڑا کے اگانہہ چھڑپے مار جاندا اے۔ بندا کلّا ڈاواں ڈول اُکھڑیا بکھڑیا۔ اپنے پیراں دے نشان لبھدا رہ جاندا اے۔ اگے جان دیاں راہواں بند۔ یک نظر بیش نہیں فرصتِ ہستی غافل! غالب کہندا اے۔" ویلا تے لفظ دوویں اِنسان دے شکاری، قرۃ العین کہندی اے۔ اوّل فناہ! آخر فناہ، اقبال من دا۔ جیون دی نکّی جنی ہرنی فناہ دے اگے اگے نسدی۔ اخیر بھیڑی جاندی۔ انت دا خیال مُڑ مُڑ دِل تے چھاپے ماردا۔ "تینوں سفنا تھیسن بابل دیاں گلیاں" شاہ حسینؒ فرماوندا۔ "موت دا قافلہ ٹُریا جاندا۔ لوکی رل دے جاندے۔" ایہو گل صدیاں تِچھوں بُلّے شاہ وی کہندا: اکناں بھریا اِک بھر گئیاں، اِک گھڑے اِک راہ۔ سوچ دا شعر ویلے نوں مات دے جاندا۔ سولھویں صدی دے شاہ حسین دی گل پڑھ کے انیسویں صدی دا غالبؔ یاد آ جاندا اے۔ حسین کہندا: "بھٹھ پئی تیری چیٹی چادر چنگی فقیراں دی بھوری۔" غالب دا خیال ہے۔ پئی مٹی دا پیالہ جمشید دے جام نالوں چنگا:۔

اور لے آئے بازار سے گر ٹوٹ گیا

جامِ جم سے میرا جامِ سفال اچھا ہے

جے تیں اپنا آپ پچھاتا سائیں دا ملن اساں۔ میر تقی میرؔ، شاہ حسین نالوں بعد آیا۔ اوہنے پنجابی شاعر نوں پڑھیا وی کتھوں ہونا۔ اوہ بھی ایہو گل کردا: پہنچا آپ کو جو پہنچا خدا کے تئیں۔ گل اِکّو کہندے

نیں سارے ۔بولی فرق ہے ؛

"ساری عمر ونجائی اینویں، باقی رہیا نہ کُجھ وے اڑیا۔"

عمر عزیز گئی آہ رائیگاں میری ! کہے حسین فقیر نمانا ! فقیری دعویٰ۔
فقیری لہجہ۔حلیمی انکساری ، چھوڑ تکبر کھائی پکڑ حلیمی ، مہر نے وی دُنیا دے
در نوں ٹھکور کے صدا دِتی سی : فقیرانہ آئے صدا کر چلے ! شاہ حسین بڑا
اِنسان دوست شاعر اے۔ انساناں وِچ برابری دی مُڈھلی گل نوں سمجھدا
اے۔ علماں دے اُپر ہوگ نبیڑا ، کیا صُوفی کیا بھنگی ؛

اِک اکلّا بندا کیہ اے ؟ کے باغ دی مولی توں کے باغ دی مولی ،
باغاں وِچ پُھل عجائب توں وی اِک گندولی

کوئی میر کوئی وولی ، شاہ حسین پھڈی ، جے کِسے نوں فقیری لبھ
پئی تاں گل وی چنگی بھاگ وی چنگے ۔

جے کِسے نوں فقیری لبھ پئی تاں گل وی چنگی بھاگ وی چنگے
مستنک جنہاں دے پئی فقیری بھاگ تنہاں دے چنگے
سُرت دی سوئی، پریم دے دھاگے پیوند لگے ست سنگے
کہے حسین فقیر سائیں دا تخت نہ مِلدے منگے !

فیضؔ

فیضؔ دُنیا توں چلا گیا۔ اوہدے بارے مضمون لکھن دیاں شروعات ہو گئیاں نیں۔ نال ای کئی بدعتاں وی چل پئیاں نیں۔ اخباراں والے تاں بہتے اُتاولے۔ جنازے نالوں پہلاں شاعر تے مضمون لکھ مار دے نیں۔ کجھ ایسے طراں ٹی وی والیاں وی کیتا۔ آہو پاکستان دے ٹیلی ویژن والیاں نے چھیتی نال اپنا بند بوہا کھولیا تے فیض دا شو لادتا۔ دساں ورھیاں توں پچھوں غورے دنیا نوں دسن لئی با کھاتہ پورا کرن لئی۔ دُنیا وچ منیا پرونیا شاعر اپنے ملک دے ٹیلی ویژن توں باہر سی۔ نصاب دیاں کتاباں چوں کڈھیا ہویا سی۔ وطنوں باہر نکلیا ہویا سی۔ سارے جہان وچ اوہدے لئی تھاں سگی۔ پر پاکستان وچ ڈھوئی نہیں سی۔ کیوں جو اوہ آمریت دے نال نہیں سی۔ کیوں جو اوہنوں لینن امن پرائز ملیا ہویا سی۔

پر اخیرلے دناں وچ۔ اپنی زندگی دے اخیرلے پلاں دی کھاتر، اپنی مٹی خاطر دُوروں نیڑے آگیا سی۔ چنگا ہویا اوہ اپنے کریں پیریں آیا۔ کتے اوہدا تابوت نہیں آیا۔ یا اوہ گرفتار ہو کے نہیں آیا۔ کیہ پتہ بھائی۔ ظالماں دی حاکمی وِچ غلام شاعراں نال کیہ کجھ نہیں ہوندا پیا۔ فیضؔ نال وی ہو سکدا سی۔ "دفن کے لئے دو گز زمیں نہ مِلی کوئے یار میں!" بچ گیا۔ کون؟ ویلا آپے بچ گیا۔ فیض نوں اوہدی مٹی مِل گئی۔

ایس مٹی نوں اوہنے کدے وی بھنڈیا نہیں سی۔ سگوں اپنی جان واری سی۔ اپنے سوہلے گائے سن۔ ہُن اگوں کیہ ہونا اے؟ شاعر دا مرنا اوہدے جیون دی شروعات وی ہوندی اے۔ مینوں چنگی طراں پتہ نہیں فیض نوں پڑھن دیاں شروعات ہوئیاں نیں کہ نہیں۔ میرا دل کردا اجے نہ ہون تاں چنگا۔ فیض دا کلام بُریاں دی سرپرستی تھلّے نہ آوے تاں نہیوں بچت ہونی اے۔ نہیں تاں کیہ ہونا اے۔ بُرے موسماں دے ڈیرے تھلّے اک ڈھک پھلدے پھُلدے رہنے نیں۔ گلاب، چنبیلی سُک سڑ جانے نیں۔ اج ایتھے اک بُری ریت دا رواج وی چلیا ہویا اے۔ گلاب دے بوٹے اُتے اک دا پیوند کرکے درباری کلا بناؤن دا زور بڑا اے۔ اقبال نال ایسطراں دی ہو وی چکی اے۔ فیض اجے حاکماں دے عتاب وچ ہی رہوے تاں نہوں اوہدا کلام شیطانی تفسیر توں بچ سکدا۔ کسے نوں ایہہ گل نہیں چکنی چاہیدی۔ جھوٹھے پھُلاں دی بہار کیہ کرنی۔

فیض دے جنازے والے دِن پتہ لگ گیا سی۔ موہنہ ویکھن والے سبھے سجن پچھے سن۔ ببری اگے اگے شعیب ہاشمی چیکاں مار دا رہ گیا سی۔ اندر وڑ آئے، ٹی وی والے، پولیس والے، بیوروکریسی والے تے ہیپوکریسی والے وی۔ ہور تاں ہور کئی فتوے لاون والے وی اوس دن فیض دے ویہڑے کھڑے دیکھے گئے۔ باہر سڑک اُتے کوٹی کاراں سن! مہنگیاں شاندار گڈیاں دا میلہ لگا پیا سی۔ اوہ جناں دا بیلی مویا سی —— اوہ جناں اوہدی شاعری جیلاں وچ گاکے ویہلا کٹیا۔ اوہ جیہناں واسطے شاعر خواب بُندا رہندا سی۔ اوہ کِتے دِسدے نہیں سی پئے۔ دِسدے کیویں۔ شریفاں دی دُنیا وچ کمی کمین کیویں آوڑدے۔

وڈیاں نال مارڑے دھیڑے نوں کون کھلون دیندا۔ مَیں تے خدیجہ گوہر اِک پاسے کھڑیاں آپس وچ پُچھ رہیاں ساں " اوہ ساری مخلوق کِتھے گئی ؟ یا اوہناں نوں ماڈل ٹاؤن دا رستہ نہیں لبھیا۔ مزدور بستی وچ اخبار کیہنے پڑھیا ہونا ! جے نہیں تاں فیضؔ نوں وی کیہنے پڑھیا ہونا ؟

سوا مہینے توڑی اخباراں وچ چھپے مضمون پڑھ پڑھ کے سوچدی رہی ایہہ کسطراں دے لکھاری نیں۔ شاعر دی حیاتی وارے جانے بُجھے بغیر لیکھ لکھدے پئے نیں۔ فیر جلسے شروع ہو گئے۔ حلقہ ارباب ذوق نے کاہلی کاہلی سبھ کجھ کیتا۔ دو منٹی دو لفظی گل بات ہر کسے نے ایسطراں کیتی جیویں فیضؔ نے ساری حیاتی ہور کجھ نہ کیتا ہووے بس سوہنیاں غزلاں لکھیاں ہون تے سوہنیاں اکھاں والی نال محبتاں کیتیاں ہون۔ فیر اصلی تے وڈا جلسہ فیض دی یاد وچ دولتانے دی کوٹھی وچ ہویا۔ اوس جلسے وچ فیض ولوں بڑی معذرت خواہی کیتی گئی۔ شہر دی "کریم ملائی" نے کٹھے ہو کے ٹِلّھ لائی اِک گل واسطے۔ فیض ساریاں دا پیارا سی۔ ساریاں نوں پیار کر دا سی۔ اوہدی نفرت کوئی نہیں سی۔ اوہدا دُشمن کوئی نہیں سی۔ ملّا نہ مارشل لا۔ "جیل جلاوطنی تاں اوہ شوقیہ فنکاری دے حساب وچ کر لیندا سی۔ اوہ محاذ جیہڑے اج دی کھلے ہوئے نیں ـــــ اوہ محاذ جیہناں اُتے اوہ اخیر ویلے تائیں لڑیا۔ اوتھے شہر دی دانشوری نے چِٹّے چِٹّے جھنڈے گڈ دتے۔ گولیاں دے چھیک والیاں کندھاں اُتے چِٹّے ریشم دے بینر لا دتے۔ لہو رنگیاں سڑکاں اُتے چُونا چھڑک کے شکست دی رسم چنگی نبھالین دا سربندھ کیتا ہویا سی۔ ایس کم لئی کسے کولوں پُچھّن دی کیہ لوڑ۔ فیض مر چکا سی۔ دھیاں پُتّر دنیا دے نال رہنا پسند کر دے نیں۔ پاکستان دی بورژوازی دُنیا

وچ بڑا کچ من کھچواں ہیگا۔ اوس خاص جلسے وچ ہر گل اوپری اوپری سی۔ اک گل خاص فیض واسطے ہوئی۔ مسیت واسطے چندہ۔ جو کدے فیض نے دتا سی کہ نہیں، بڑی چرچا ہوئی۔ فیض نے مسیت نوں چندہ دے کے اپنی عاقبت سوار لئی۔ گل کرن والے نے بڑی اُچی ٹون وچ گل کیتی۔ دُوجے نے تائید کیتی۔ تیجے نے پکّی کیتی۔ ٹھرکی بڈّھے! میں اِک پاسے بیٹھی سوچدی رہی کون مویا، کس دا چالھیا ہے؟ فیض؟ نہیں کوئی "شیخ غلام دین تاجران و سوداگران" ہوری وفات پا گئے ہون گے۔ مذاق دی گل نہیں۔ اوس ویلے میرا دل ڈر گیا سی۔ اقبال نال وی انج دی ہوئی سی۔ جیوندے جی کفر دے فتوے۔ مرن پچھوں مذہب دا جھنڈا اوہدی قبر اُتے گڈ کے مُلّا جی! آپ رحمۃ اللہ علیہ دی چھتری لا کے راکھی بہہ گئے۔ ربّا! ہُن فیض دی باری آئی اے۔ ایتھے کسے نوں اوہدی بنائی ہوئی راہ تے نہیں کھلون دینا۔ کسے نوں لوکائی ول دا نہیں رہن دینا۔ ہُن اک واری فیر اسیں سارے بدعتی ہو جاواں گے۔

ایہہ دوویں وڈے شاعر اکو شہر وچ جمّے سن۔ اقبال دا فیض تے بڑا اثر سی۔ دوہاں نے اپنے ویلے دے حساب نال نویں سوچ تے نویں دنیا نوں پچھاتا۔ نویں تہذیب دے نیں نقش اگاڑن وچ دان پایا۔ اقبال وی نویں دنیا دا شاعر سی۔ اوہنے وی مشرق ولوں اُبھردا نواں سورج تکیا سی۔ تے فیر اوسے لو وچ اوہنوں ہمالہ دا اُبلدا چشمہ دِس پیا۔ اوسے روشنی وچ دور ملک چین وچ سُتے اِنسان نوں اکھاں مل کے جاگدے ویکھیا۔ فیر اگے جا کے جدوں ساری تریجی دُنیا اکھاں کھول بیٹھی، فیض نے ایس دنیا نال گوڑھیاں پا لئیاں۔ ایفرو ایشیا دی سانجھ بن کے شاعری دے اسمان اُتے

چمکیا۔ پر شاعر دا اپنا مستقبل اوہدے گھر دے چوبارے توں جنا صاف دِسدا اے اوناں ہور کدھروں نہیں۔ اقبال نوں پاکستان وِچ پچھانیا جانا چاہیدا سی۔ کیوں جو اوہدے بہتے سنّنے ایتھوں دی لوکائی تے دھرتی وارے سن۔ پر ایتھے مڈھ توں اقبال نوں غلط پڑھیا گیا۔ غلط ورتیا گیا۔ ایتھوں دی درباری دانشوری تے مُلّا شاہی نے اوہنوں آمریت دے گھر دا تنخواہ دار بنا کے رکھ دتا۔ کِتے قوالاں دے پلّے پا چھڈیا۔ کِتے مولوی دے جد گھر وِچ الیسطراں دی ہوئی تاں برِصغیر کیہ کر لیندا؟ بلخ نہ بخارا، ایران نہ توران۔ سِسلی نہ سپین، قرطبہ نہ غرناطہ کِسے نے اوہ قدر نہ پائی جو گھر وِچ پینی سی۔ ایسے طراں فیض دی گل اے۔ جے گھروں بدعت چل پئی۔ بورژوازی نے اوہی ہتھ کیتے تاں شاعر انقلاب نوں کس نے بچاونا ہا۔ ایفرو ایشیا تحریک نے'، لینن امن پرائز نے، سگوں بہتی اوکھی پے جانی اے۔ کیوں جو فیض نال بہتا کجھ ہو سکدا اے۔ اِک تاں اوہدی ملوک شاعری۔ اُتوں ویلا بھیڑا "اِک تاں میری اکھ کاشنی اُتوں انیدرے نے ماریا۔" پاکستان وِچ دانشوری دا عوام دشمن کردار ودھ گیا ہویا اے۔ عوام بہت پچھڑے ہوئے نیں۔ اوہ فیض نوں پڑھ نہیں سکدے۔ اوہناں دے سامنے اِک کندھ اُسری کھڑی اے۔ پاکستان دی بورژوازی بڑی عیّار تے کلاکار! ہور کجھ نہیں تاں مذہب دا ناں لے کے عوام نوں لُٹ لیندی اے۔ اُنج وی اوہدے موڈیاں اُتے بہتے سارے سپ اُگ پئے ہوئے نیں۔ اوہ سپ نویں سوچ دا بھیجا کھاندے نیں۔ پاکستان دے اُپروالے طبقے نے پیسہ لا کے کجھ کارخانے وی لوائے ہوئے نیں۔ ایہہ کارخانے اصلی چیزاں نوں نقلی بناوندے نیں۔ بے پچھان میک اپ کر سکدے نیں۔ اقبال

اُتے بڑا کامیاب تجربہ اوہناں کیتا۔ اگوں فیض دی باری اے۔ بس اوہدے مرن دی دیر سی۔

اقبالؔ تے فیضؔ وچکار زمانے تے ویلے دا چوکھا فرق اے۔ اقبال پرانی تے نویں صدی وچکار ادھوادھ سی۔ فیض ویہویں صدی دا ترقی پسند شاعر ہے۔ ایہو اک چنگی گل تے بڑی اوکھیائی والی گل اے۔ ویہویں صدی بہت جدید تے بلا صدی اے۔ ایہدے وچ ویلا کئی زمانے نال لے کے ٹردا اے۔ ایسے صدی وچ اوہ سبھو کجھ اُگھڑ کے دُنیا دے سامنے آ گیا۔ جیہڑا پچھلیاں صدیاں وچ لُکیا چھُپیا ہویا سی۔ اج کمیونیکیشن دی ترقی نے کُل جگ جہان نوں اکو ویہڑے وچ کٹھا کر چھڈیا۔ اج دنیا دی پچھان وچ بہتے دن نہیں لگدے۔ بہتے پینڈے کرن دی لوڑ وی نہیں۔ سبھو کجھ۔ علم، اوازاں، سوچاں وارداتاں تے کتاباں تہاڈے کول اپڑ جاندیاں نیں۔ فیضؔ نے تاں دُنیا پھر کے وی ویکھی۔ جی کے وی۔ اوہ ویہویں صدی دا پورا بھیتی ہو گیا سی۔ اینا ای نہیں۔ اوہ ایس نویں یُگ دی دُنیا وچ دل وانگ دھڑ کیا۔ ایتھے اوہ کلا وی نہیں رہیا۔ ایس صدی وچ کون کون نہیں ہویا تے کیہ کجھ نہیں ہویا۔ وڈیاں جنگاں تے مہان انقلاباں نے پرانی دُنیا ڈھا کے نویں سرے توں بنا چھڈی۔ ایٹم بم چلے۔ سوشلسٹ انقلاب نے نواں انسان پیدا کیتا۔ تیسرا جہان جمیا۔ جدّوجہد جاگی۔ محنت دا فلسفہ جوان ہویا۔ محنت والیاں دا سکّہ چلیا۔ سوشلسٹ دنیا اندر حسن و جمال دیاں بالکل نویاں مورتاں گھڑیاں گئیاں۔ اک نویں دا دی شاعری ہوئی۔ نواں ادب لکھیا گیا۔ پر ساری دھرتی اُتّے انسان دی آزادی والا کم ہور وی اوکھا تھی گیا۔ کیوں جو وڈا تے نواں سامراج دی جم کے جوان ہو گیا۔ بہت

چالاک بہت چیلے حوالے والا سامراج ویہویں صدی دا سامراج اے۔ ایہنے مشرق ول دی دنیا تے مہاں دی اگ برسائی۔ اندروں دنیا کھیروں کھیروں گیتی۔ تھاں تھاں میزائل گڈ چھڈے۔ خیر تے شر آمنے سامنے ہو کے لڑے۔ اپنے اپنے کردار میدان وچ لیاندے۔ کون کون آیا۔ ہٹلر آیا، دُنیا تباہ کرن۔ لینن آیا دُنیا آباد کرن۔ یورپ جنگ نال بھنیا گیا۔ پر یورپ نوں ایسے صدی وچ آئین سٹائین برٹنڈرسل پکاسو ورگے شاہکار لبھے۔ ایشیا دی مٹی مُڑ کے گوہن واسطے ایتھے چین وچ ماوزے تنگ ورگا سپُتر جمیا۔ ہوچی منہ ورگا ویتنام وچ ہویا۔ اگوں نویں تہذیب نویں ٹیکنالوجی نے چن تارے فتح کر کے انسان نوں بہت اُچا کر دتا۔

فیض ایسے صدی وچ جمیا ایسے صدی وچ رہندا رہیا۔ اوہدے وطن وچ غلامی دے ڈیرے سی۔ غریبی دُکھ بیماری بُھکھ لکھاں کروڑاں لوکاں نوں کھاندے پئے سی۔ فیض نے سبھو کجھ اکھیں ویکھیا۔ ایہہ اوہدی مجبوری سی۔ اوہدی نفرت نہیں سی۔ ایسے کر کے اوہنے سارے کم کیتے۔ گیت گائے، کتاباں پڑھیاں، ٹریڈ یونین بنائی۔ ترقی پسند تحریک نال جُڑ کے ساری دُنیا نال جُڑ گیا۔ وہ وی پا کے فوجی تاں پتہ نہیں کاہدے لئی بنیا۔ پر اوہ اجیہا فوجی سی جو جو پرولتاری انقلاب لئی انڈر گراونڈ کم کردا پھردا سی۔ فیر اوہدے ٹرائل ہوئے۔ جیل گیا، جلاوطن ہویا۔ لوکاں ولوں اوہنوں پیار وی ملیا۔ لینن ایوارڈ وی ملیا۔ اپنے دیس لئی اوہنے سفنے دیکھے۔ اوہ ایتھے سُرخ پھلاں دی بہار چاہوندا سی۔ روشن دیویاں دی دیوالی۔ اوہ چاہوندا سی ایہہ غلام دھرتی انقلاب دی سہاگن بنے۔ ایہنوں بھاگ لگن۔ اینا ٹے ٹمک جاوے۔ لوکاں نوں اپنے گھر دا حق

اختیار حاصل ہووے۔ بڑے دن اوہ پاکستان لبھدا پھریا۔ بڑے دن اوہ ایس دھرتی دی تہذیب دے نیٖن نقش نکھار دا رہیا۔ بڑے دن ——
(اوہ جیل دے دن سگّے) ایلسؔ فیضؔ نوں خط لکھدا رہیا۔

فیضؔ دے کلام نوں پڑھنا بڑا سوکھا اے تے بڑا اوکھا وی اے۔ اوہدے لفظ ہر یک پڑھن والے نوں اپنا وکھرا مطلب دے سگدے نیں۔ ایہو خطرے دی گل وی ہے۔ انقلاب تے رومان رل کے بڑی سُنکھی شاعری دا ڈول پاؤندے نیں۔ پر جے کوئی پڑھن والا ایس گل دی آگہی نہ رکھے پئی اوہدے سوکھے لفظ نویں دُنیا دی گل سناوندے نیں، تاں بڑا چکر ہو سکدا اے۔ ایہہ چکر شروع ہو وی چکا ہے۔ کنّے سارے لوکی اوہدیاں غزلاں نوں محبت محبوب دے جھیڑے توں اگے نہیں ویکھ سکدے۔ کئی بدنیتؔ جان بُجھ کے ایسطراں کہندے نیں۔ ایسطراں تشریح تفسیر کردے نیں۔ جے کِتے ایہہ سازش چل گئی تاں فیضؔ رومانی تے خیالی انقلاب دا شاعر ہو کے لبس وی ہو سکدا اے۔ ہور کجھ نہیں تاں پاکستان وچ ضرور۔ بھاویں اوہدیاں غزلیاں نوں اقبال بانو گاوندی اے۔ فریدہ خانم مہدی حسن تے نورجہاں وی بڑا رنگ لاوندے نیں۔ پر سوچو ایہہ سارے فیضؔ نوں کیہدے لئی گاوندے نیں؟ اوہناں ساریاں لئی ناجیہناں دے گھراں وچ ڈرائینگ روم نے گاؤ تکیے نے۔ اُچی گائیکی نال بڑا موہ اے۔ بڑا رومانٹک سبھا اے اوہناں دا۔ بڑا ویہل وی ہے۔ تصوّر جاناں ول دھیان لاون لئی کوئی ودھیا شے مٹھی آواز اوہناں دی لوڑ اے۔ ہور لوڑاں تاں پوریاں نیں۔ بس شاعر تے مغنی چاہیدے نیں۔ اوہ وی ودھیا۔ ایس پدّھر تے سوچ دا کیہ کم جدوں نور جہاں گاوے۔

”تیری آنکھوں کے سوا دنیا میں رکھا کیا ہے !“ ایسطراں دے وطیرے نال فیض بڑی چھیتی لبھ پیندا، بڑی چھیتی ٹک ویندا۔ مڈل کلاسیاں دی سویٹ ڈش دا مزا پل چھن دا ای ہوندا۔ مڈل کلاسیہ اُنج وی بے وفا تے بھُل جان والا طبقہ اے۔ دُوجی گل ایہہ پئی کتاباں کیسٹاں وچوں انقلابی فنکار کِناں کو لبھ سکدا اے؟ گل تاں دل دی ہوئی۔ دِل والے وچارے پرانہہ کر کے وسدے نیں۔ کدے جیل جان" تاں فیض نوں گا وی لیندے نیں۔

پر، جیہناں ویہویں صدی وچوں فیض نوں لبھنا اے۔ اوہناں دی کھوج لمّی ڈونگھی کھوج اے۔ چوراسی ورھے۔ چوراسی ہزار رشتے۔ ایس توں وی ودھ۔ درد نال لدّے ہوئے گنجل گنجل ریشم دیاں تاراں۔ کِتے لوہے دیاں سیکھاں۔ کون جانے کِتھے کِتھے جُڑے ہوئے، کِتھوں کِتھوں ٹُٹے ہوئے دُنیا دے رشتے! کِتے ڈر بھئے۔ کِتے آس پیاس۔ کِتے میزائل کِتے پازیب۔ دُنیا دی کیہڑی شے ہوئی جیہنے شاعر نوں اکھ نہ ماری ہووے۔ فیر جد دُنیا ہووے ویہویں صدی والی۔ جنگ جدّوجہد انقلاب! دُنیا بدل کے فیر پرانی ہو گئی۔ مُڑ کے فیر تبدیلی دی منگ کرن لگ پئی۔ ویلا سدا نالوں تکھِّی ٹورے ٹُرن لگ پیا۔ بندہ سدا نالوں بہتا سوجھی وان ہو گیا۔ شاعر اوہو بچدا جو ویلے تے بندے نوں ٹُپ لیندا۔

شاعر دی ٹُپ نِری ایس گل وِچ نہیں پئی اوہنوں اقبال بانو بہت سوہنا گاوندی اے۔ اج اقبال بانو تے ٹینا ثانی دیاں کیسٹاں بے خبرے لوکاں دے گھراں وِچ وجدیاں نیں۔ کل نوں کسے ہور دیاں وجن گئیاں۔ ایہہ تاں اک موسم دی گل ہوئی۔ اگے دی گل اوہ دُوجی گل اے۔ ایس

دُوجی گل دا پتہ اج نہیں لگنا۔ کیسٹاں دی سیل توں وی نہیں لگنا۔ کیوں جو چنگی گائیکی چنگے ٹیسٹ والے لوکی چنگی نیندر واسطے سُن دے نیں سلیپنگ پلز دی کوالٹی بدل جاندی ہوندی اے۔ لوکاں دا ٹیسٹ وی بدل جاندا ہوندا۔ ویلا آپ بڑے رنگ وٹاوندا رہندا اے۔ اُچی شاعری عقیدے بدل چھڈ دی اے بھائی!

اک ویلا آوناں اے ـــ ایس صدی دے لنگھ جان پچھوں، جد لوکی صدی چوں بندا لبھن دی تھاں بندے چوں صدی لبھدے ہوندے نیں۔ سچ ہے ہر ایک بندے وچ ویلا ایڈے پکے ڈیرے نہیوں لاوندا ہوندا۔ اوہ کوئی اک ہوندا اے۔ اوہو جو آپ ویلے دا بھیتی ہو کے رہیا ہووے کل نوں فیض وچوں ویہویں صدی لبھن واسطے ریسرچاں ہوون گئیاں۔ ہن ایہہ پتہ نہیں اوس ویلے تائیں فیض ایس دھرتی اُتے اپنے سارے کھلار نال بچیا رہوے گا کہ نہیں۔ جے کتے اوہدے متراں نے سانبھ سوار کے اوہدی ڈھیری اُتے سنگِ مرمر دے پتھر لادتے تاں فیر ریسرچ کھوج دی تھاں فیض دی قبر اُتے قوالی ہویا کرے گی۔ اوہدی روح دی خاطر عرس وی ضرور ہووے گا۔ جے کِتے ایسطراں ہویا، تاں اِکو واری چوراسی ورھے گواچ جانے نیں۔ بس اِک دن ـــ اوہ وی مرن دن رہ جاوے گا۔ بس ماڈل ٹاؤن دا گورستان۔ ایشیا نہ افریقہ، فلسطین نہ برِصغیر۔ وطناں دیاں گلیاں سُنجیاں ہو جاسن۔ کِتھوں آون گے اوہ کامے، کالے، بے وطنے بے ٹھکانے ـــ اوہ سارے جیہناں دی خاطر اوہنے صدی دا سارا بھار چُکیا۔ اپنی سوہنیاں اکھاں والی نوں چھڈ کے جیل دیاں کوٹھیاں کندھاں اوہلے لک جاندا رہیا! کِنج ملن گے اوہ سارے!! ۔

ربّ نہ کرے اوہ ویلا کدے آوے ۔ جدوں فیض کتاباں کیسٹاں وِچ بند ہو کے بنج ست مجاوراں دی ملکیت بن جاوے ۔ فیر اگوں ــــ کشور ناہید تے منیزہ ہاشمی دے مرن پچھوں اوہ کتاباں کیسٹاں دی مارکیٹ وِچ وی کِتے نظر نہ آوے ۔ کیوں جو دوتانیاں دی نویں نسل ویہویں صدی دے اخیرلے ورہیاں وِچ اُکّا پاپ میوزک سُنے گی ۔ مہدی حسن تے اقبال بانو ورگیاں نوں باپ دادے دیاں پرانیاں کتاباں سنے الماریاں وِچ بند کر کے کِسے پچھلی کوٹھڑی وِچ رکھ آوے گی ۔ ربّ نہ کرے ! فیض نال ایسطراں ہووے ! رب کرے ساریاں گلاں چنگیاں ہون ۔

اک چنگی گل دا امکان کِسے طراں کھاتیوں خارج نہیں ہو سکدا ۔ ترقی پسند تہذیب ساری دنیا وِچ اپنے گھر وسا بیٹھی اے ۔ پاکستان وِچ ایس تہذیب دا جنم ہو چکیا ۔ ایہہ تہذیب گھراں وِچ وی ہے ۔ جیلاں اندر وی رہندی اے ۔ دُنیا وِچ ایس تہذیب دی گل بڑی رہنی لے ۔ تواریخ دے دھاریاں دے نال نال ٹُر کے نویں انسان نے اپنے شہر وسائی جانے نیں ۔

ایس ویلے جدوں فیض نے اپنی دُنیا چھڈی ، اوہدے وطن دے دل وِچ بڑا کہرام مچیا ہویا اے ۔ ظلم دا زمانہ بہت بہت لمّا ہو چکا ہے ۔ لوکی قید کوڑے دی مار نال مرے پئے نیں ۔ بھکھ ، بیماری جہالت نے انسان دی جون بگاڑ کے رکھ دتی اے ۔ دلاں دے حوصلے مک گئے ہوئے ۔ بے آس بندے نوں کوئی آسرا مِلدا نہیں پیا ۔ شاعری کیہ تے شاعر کیہ ، سبھ بے وقر ہوئے پئے نیں ۔ ایس ویلے باہر کوئی فیض نوں اُچا نہیں گا سکدا ۔ پر جیل وچوں چنگیاں خبراں آوندیاں رہندیاں نیں ۔ کیوں جو اوتھے

ملک دا سبھ نوں سوجھی وان جوان اسیر ہویا بیٹھا اے۔ اوتھوں فیض دیاں کتاباں دی منگ آوندی۔ گاون دی آواز وی سُنی جاندی اے۔ اجے اگلے دن دی گل اے مینوں اِک قیدی نے خط وِچ لکھیا "فیض جیلاں وِچ پڑھیا بہت جاندا اے۔ پر قیدی گاوندے بہتا جالبؔ دا کلام نیں۔ جالب دا کلام بہتا سیاسی ہون کر کے سیاسی اسیر نوں دِل لگدا اے۔ ایہہ خبر دوہاں شاعراں دا مستقبل دسدی اے۔ ایہو خبر معتبر وی ہے۔ پی ایچ ڈی کرن والیاں تے رسمی لیکھ لکھن والیاں کولوں ایہہ خبر زیادہ معتبر ہے۔ کیوں جو لکھن والے بہتا کر کے فارمولے ورتدے نیں۔ دوجے پاسے جیلاں آباد کرن والے سیاسی اسیر وارداتاں وچوں لنگھدے نیں۔ اوہ شاعر دی گل نوں وی اپنے جذبیاں دی روح نال رلا کے محسوس کردے نیں۔ انقلابی شاعر دی شاعری واسطے ایہو اک کسوٹی وی ہے۔ اک ہور مثال میں اوسے قیدی ویر دے خط وچوں دے سکدی ہاں۔ فیضؔ دے خط وچوں اوہ ہتے کوٹ کردے ہوئے لکھیا۔ "اپنے نظریات دی خاطر آپ جیلاں آباد کر لینا تے اپنے پیاریاں نوں مصیبتاں وِچ سُٹ دینا بے انصافی والی گل لگدی اے۔" ایہو اک گل ہے میرے ضمیر نوں ہلونا دیندی رہندی جدوں مَیں ایتھے جیل کوٹھڑی اندر بیٹھ کے مَیں اپنی بڈھڑی ماں لاچار زنانی واسطے سوچدا واں۔ فیض نے ایجہا خط اپنی قید کوٹھڑی وچوں ایلیس فیض نوں لکھیا سی۔ اوہنوں اوس ویلے کیہ پتہ سی پئی۔ پنجی تریہہ ورھے پچھوں، ایسے شہر دا اِک جوان اپنی جیل کوٹھڑی وِچ بہہ کے ایڈے دھیان نال اوہدے خط پڑھے گا۔ جیلاں وِچ کتاباں پڑھن والی اج دے سیاسیاں دی پیڑھی دے جوان فیضؔ دے دھرم پُتر ای لگدے نیں۔ لکھاریاں

واسطے وی ایتھے سوچن والی گل ہیگی۔ جے کوئی سچ لکھے تاں اوہدا لکھیا کھرے اثر رکھدا اے۔ کیوں لوکاں نوں کیل دا رہندا۔ فیر جے کوئی فیض ورگا ہووے۔ تاں ہیوں نویں نسل دا ذہن اوہدے لکھے لفظاں نوں سجری سویر ورگا رکھدا اے۔ ایہو اِک گل ہے جیہڑی گل دا ناں لیندی اے۔

انٹر کان دے جلسیاں وچ کجھ نہیں۔ دولتانہ ہاؤس دے سیمنار وی کجھ نہیں۔ اج دی اصل جڑ بنیاد نویں پیڑھی اے۔ خاص کر کے ایسی پیڑھی دا سوجھوان اوہ بھاویں جیل وچ بند اے۔ پر پاکستان دی روح نوں طاقت اوسے دی سوچ نال ملدی اے۔ مستقبل وی اوسے نال ہتھ ملاوندا اے۔ اگوں جو کجھ بناؤنا ایہناں بناونا۔ پچھلا جو کجھ سانبھ کے رکھنا ایہناں رکھنا۔ جسطراں فیض نے ایس دھرتی توں اُٹھ کے سارے جہان وچ اپنی تھاں بنائی۔ اگوں وی ساری دُنیا چ اوہنوں ایسے طراں منیا جاندا رہنا اے۔ پر جدوں کسے نے پاکستان ول ویکھیا۔ ایس دھرتی دا جمیا جوڑیا من تول کے ویکھیا تاں نتیجے ایسطراں دے رہنے نیں:

ویہویں صدی دا پاکستان انڈسٹری ٹیکنالوجی دے حساب بڑا ماڑا مُلک سی۔ جمہوری تجربیاں دے کھیتر وچ پچھڑیا ہویا رہیا۔ اخیر توڑی ایتھے مارشل لاء دا وحشی راج کردا رہیا۔ پر ادب شاعری تے مزاحمت کرن والی طاقت کسے نالوں گھٹ نہیں سی۔ کلّا فیض ای بڑا ہے۔ فیر اوہ کلّا وی کیتھے۔ اوہ ویہویں صدی نال جُڑ کے ٹُریا۔ اک فنکار۔ اک انقلابی ویلے دا سوجھوان انٹرنیشنل سوچ نوں سمجھ لین والا۔ اوہنے پاکستان دے تہذیبی خزانے نوں امیری دتی۔ مُلک دے ناں نوں اُچا کیتا۔ ویہویں صدی دی شاعری نوں پکھ لایا۔ اج اوہدی موت نے بڑا دکھ دتا۔ اوہدی مہانتا نوں سلام!

وارث میر دی موت مگروں لکھیا

روندیاں ہیراں لئی رویا سی قلم تیرا!

وارث میر بڑی چھیتی مر گیا۔ مرن پچھوں کہانی بن گیا۔ اک لیجنڈ ہو گیا کڈی چھیتی۔ کوئی کہندا شہر وِچ ظلم دا زور اے۔ ایسے کر کے وارث میر چھیتی مویا۔ کوئی کہندا اوہدے چالے ایہو جیہے سی۔ اوہنوں مرن دا چا سی۔ کِسے نوں خیال ہوندا وارث گل پُننے توں ڈر گیا۔ ایڈا کلّا تاں اوہ بھی نہیں سی۔ شہر وِچ اوہدے سجن اجے مُک تاں نہیوں گئے۔ پر اوہنوں ڈر اِک ہے سی۔ جے کِتے سجن بیلی پہلاں ای مُک گئے تاں فیر؛ فیر اوہدے شہیدی رُتبے دا کیہ بنوں؛ مِتراں دے موڈھیاں تے چڑھ کے دُنیا توں ودیا ہونا بڑی گل تاں ہے۔ "شاہ حسین شہادت پائیں جو مرن مِتراں دے اگے!

خورے ایسے گل واسطے اوہ چھیتی مویا۔ کِسے نوں دستے "پُچھے" بنا ٹُردا ہویا۔ ظلم دا اخیرلا دِن بڑا دُور دسیا سی اوہنوں۔ اپنی ارداشی نوں مِلے بغیر، آخراں دی تریہہ لیکے اوہ دُنیا چھڈ گیا۔ اپنا قلم چھڈ گیا۔ اوہ قلم جیہنوں ہتھ وِچ پھڑ کے اوہنے کھیڑے وی ڈکے۔ کیدو نوں وی نگاریا۔ اجے تاں اوہدے قلم دی انی بڑی تکھی سی۔ اندر رُشنائی وی چوکھی آہی۔ ہتھ اوہدا ساماں سی تے بھارا۔ اوہدے ولوں سانوں آساں وی گھٹ نہیں سن۔ بھاویں اوہدا کم بڑا اوکھا ہا۔ پر اوکھیاں راہواں دا سفر اوہنے اپنی مرضی نال شروع

کیتا سی - اوہنوں پتہ وی سی سفر بہوں لمّا - منزل بڑی دوراڈی !! اجے
تاں ساڈے چار چپھیرے سنگل سولی گھیرے نیں - گھیریاں اندر رانجھے نیں -
کھیڑیاں دے وس پٹیاں ہیراں نیں - کیدو نے اَت چکی ہوئی اے - ایس
کرکے نہیں پئی اوہ کانا لنگا اے - یا عشق دا ویری اے - ایس کرکے پئی
اج ویلے تے خدائی اوہدے کھیسے پا چھڈی اے - اج خلقت اوہدے
تخت دے پیل پاوے نال نوڑی ہوئی اے - وارث میر ایس بندوق والے
کیدوں کولوں ڈر دا اُکا نہیں سی - اج پتہ لگا کیوں ؟ اوہ موت کولوں جو نہیں
سی ڈردا - اوس نڈر وارث کولوں بڑیاں آساں سگیاں - اج جدوں ایس
دھرتی اُتے ہیر مردی پئی اے - رانجھے نوں لبھ کے لیاؤ نا بھاویں اوہدا
کم نہیں سی - پر ہیر دا آخیری بیان لکھ لین دی طاقت اوسے دے قلم وچ
سی - اج اوہدے قلم دیاں لوڑاں سی

ایہہ پنجاب دھرتی اے - ایتھے وارث کدے کدے جمدا - پر ہیراں
نال انہونیاں سدا ہوندیاں رہیاں - ہُن تاں ایتھے وارث وی سوکھا نہیوں
وسدا - زہر دی چُسکی اوہنوں وی پھکنی پیندی اے - ہور نہیں تاں جلاوطن
ہو کے برباد ہوندا - دیسوں پردیس - پنجاب نال پیار کرنے دی سزا بہت
ودھ گئی - پرانی ریت دی گل ہور آہی - پرانے ویلے جد کوئی کیدو اَت
چکدا - جدوں کوئی ہیر چیکاں ماردی - کھیڑے دھاوا کردے تاں وارث
جاگ پیندا - اپنی قلم نوں تلوار کردا - للکاردا - خبردار کوئی ہیر نوں زہر نہ دیوے !
نہیں تاں مَیں رپٹ لکھا دینی اے ــــ ویلے دے دفتر وچ - اِتہاس دی
کچہری اندر خبردار ہیر نوں برباد کرن والا لُکیا چھُپیا نہیں رہ سکدا - وارث دے
الیسطراں کرن نال بڑا فرق پے جاندا - کیدو ظلم کرکے آرام وچ نہیں سی رہ سکدا .

بدنامیاں دے وٹے کھا کے دُنیا توں جاندا سی۔ پر اج — اج دی گل تاں بڑی اوکھی۔ اج دی کہانی کوئی بیان کرے تاں اوہدے کول لفظ نہیں بچدے۔ اوہ آپ گونگا ہو جاندا اے۔ اج ظلم بہتا ای ودھ گیا ہویا اے۔ اِک ہیر نہیں، اج لکھاں ہزاراں ہیراں کھیڑیاں دے وس پئیاں ہویاں نیں۔ رانجھے کجھ پھٹے جا لگے، کجھ بندی خانے جا بیٹھے۔ بڑے دِناں توں چار چپھیرے کوکاں چیکاں پے رہیاں نیں۔ پر سُنے کون؟

"نی کیہ ہویا؟ پنجاب دے مرد کتھے چلے گئے! اُکا مُک گئے؟"

زہر پیالہ ہتھ وِچ پھڑ کے اک ہیر نے پچھیا وی۔ "نہیں۔ اجے پنجاب جیوندا اے"! چنتا نہ کریں بھینے! کون بولیا؟ بولیا اوہو جیہدا ناں وارث شاہ ورگا سی۔ اوسے نے اپنے قلم نوں تلوار کیتا۔ اوسے نے ویلے دی ونگار منی۔ اپنی گل نوں للکار بنایا۔ کیہ مولوی کیہ جرنیل، کیہ جماعت، اوہ کسے کولوں نہیں ڈریا۔ اوہدے لکھے ہوئے کالم کدی آس دواندے سن۔ کوئی ہیگا۔ کوئی جاگدا اے۔ نھیرے گھپ وِچ دیوا وال بنیرے تے رکھدا اے۔ اِک دلاسا! نھیرے اندر ہیر نوں مار کوئی نہیں سگدا۔ جے کسے مار وی لیا تاں اوہدا لہو لکو نہیں سکدا۔ وارث ہیر دی جاگدی اکھ کولوں لُک چھُپ کے واردات کرنا سوکھا کم نہیں سی۔

پر ویلا اج بہوں ڈاہڈا اے۔ کیدوں بہتے چالاک ہو گئے نیں۔ وارث اجے وی بھولا ای اے۔ اوہنے دھوکھا کھادا۔ اپنی جان گوا لئی۔ اج ہیر کولوں پہلاں وارثاں لئی زہر کٹورا بھریا جاندا اے۔ اجیہا اک کٹورا آمراں دے خلاف کالم لکھن والے دے حصے دی آگیا۔ لوکی آکھدے نیں اوہنوں مرن دا چاء وی سی۔ گل ایڈی سادی

نہیں ۔ اج کوئی اَن بھول نہیں مردا۔ جان دینی پیندی اے ۔ تانہیوں کُجھ بچدا۔ نہیں تاں چارہ کھا کے چار دن ہنتے جیون والے جانوراں دی جون بن جاندی اے ۔ وارث میر ایس نُکتے نوں سمجھدا سی ۔

اج اک انکھی قلم والا قلم دی لاج رکھدا مر گیا۔ ساڈی آس کیاری وِچ پہلاں ای رونق تھوڑی سی ۔ ہور وی تھڑ گئی اے ۔ وارث میر ورگا ہور کون اے ؟ کون کھلووے گا ماڑیاں دے نال ۔ کون مورچہ لاوے گا کُوڑیاں دے خلاف ۔ کون لکھے گا کالم ترقی پسند ادب دی آبرو وچاؤن واسطے ۔ کون دلیلاں دیوے گا ایہہ ثابت کرن لئی پئی زنانی اِنسان ہوندی اے ۔ اوہدا لہو پورا اے ۔ حق پورا ہے تے گواہی وی ادھی نہیں ۔

میںنوں مرزا ہون دا چاء

جو پانی اج پتنوں لنگھدا
اوہ نہ آؤندا بھلکے
بیڑی دا پور ترنجن دیاں کڑیاں
فیر نہ بیٹھن رل کے

احمد راہی! آہو۔ جیوندا اے اجے۔ اوہ سامنے بیٹھا اے۔ ایس ویلے محفل دا اُچیچا پروہنا وی اے۔ پر جس احمد راہی دے ناں تے ایہہ شام سجائی گئی اے۔ اوہنوں سد بلاؤن لئی اِک پُورے یگ نوں آواز دینی پیندی اے۔ اِک لمّی آواز جیہدی گونج کئی دہائیاں، کئی ورھے الانگھ کے پچھے جاوے، تاں ویلے دیاں گھُمر گھیریاں وِچوں کئی سُر اپنے نال لیندی ہوئی پرت کے آوے۔ فیر کِتے احمد راہی دی سنگت بندی اے۔ اوہو احمد راہی جیہنے اِک واری بڑا بڑا ترنجن سجایا سی۔ کدے نہ گواچن والے گیت لِکھے۔ گلیاں وِچ دھُم پاون والے مکالمے تے یاداں والے گراں وِچ سدائیں وسدیاں رہن والیاں فلماں دے کردار اُلیکے۔ اوس ویلے سارے کم اوکھے سن۔ پنجابی شاعری دی ریت مُکّی ہوئی سی تے چنگی پنجابی فلم بناؤنا وی عام گل نہیں سی۔ پنجاب دی پرانی ریت نوں جان کے اسیں سمجھ سکدے ہاں پئی ایس دھرتی اُتے،

ایس صدی وِچ پنجابی شاعری دی سُندرتا کِنے کِنے نکھاری۔ کون اوہدا پہلا شاعر ہویا۔ کون سی جیہنے چانن دی نمی نکور جیہی چادر اُتے نمیں رُت دے ریشم دا تو پا بھریا۔ اوہ چادر جیہڑی فرید توں ٹیکے مادھولال حسین توڑی۔ فیر، وارث بُلّھے دے زمانیاں توڑی پنج دریاواں دے پانیاں وِچ دُھپدی آئی سی۔

احمد راہی سداتوں اک بھیت بھریا ناں لگدا سی۔ اوہدی نظم دیاں لفظاں وِچ صدیاں دے موہنوں نِکلے ہوئے لفظ گونجدے سُنے جا سکدے نیں۔ ایسے طراں گیت نیں جیہناں اندر پنجاب گاؤندا۔ اوہدیاں تشبیہاں دے مُکھڑے کِتے ہیر سلیٹی جیہے کِتے چناء دی سوہنی ورگے۔ پڑھن والے دا تاثر بدل جاندا۔ پر خوشبو اوسے طراں تازی رہندی اے۔ کئی ورھے کئی موسم لنگھ جاون تاں وی کلام دی خوشبو سجری سویر ورگی۔ ایس شاعری نال میری پہلی پچھان بہت پہلاں تے بڑی دوروں ہوئی سی۔ اوس پچھان دا اپنا اِک تاثر ہے۔ اجے وی کِتے گیا گوا چیا نہیں۔ مَیں یاد کر سکدی ہاں۔ رات دے نھیرے وِچ جیویں کِتوں دوروں۔ کسے لُکی چُھپی تھاں توں، بہوں سوہنے سُراں وِچ وجائی ہوئی بنسری دی آواز آوے ــــ آؤندی جاوے۔ بس ایسطراں ای لگدا سی۔ پنجابی شاعری اوہ وی احمد راہی ولوں۔ اوس ویلے مَیں آپ کیہ ساں؟ دُور مُلک بلوچستان دے خالی خالی پہاڑاں دے اوہلے بیٹھی اِک گمنام جیہی کُڑی ساں۔ پنجابن۔ پر پنجاب توں دُور۔ ٹوہ ٹوہ کے پنجابی دے لِکھے لفظ پڑھ سکدی ساں۔ مَیں ای کیوں۔ اسیں سارے پنجاب دے بِچھڑے آنہیوں ڈِگے بوٹ جیہے۔ بلوچاں پٹھاناں دے دیس جا کے بس گئے ہوئے

سی۔ ٹھیک طراں دے پنجابی وی نہیں ساں رہ گئے۔سکولاں کالجاں وِچ پڑھ لا کے انگریزی سکھدے۔اوپری اوپری اُردو بولدے۔اِنج گھر وِچ ماڑا جیہا نِگھ وی ہے سی تے ہماں ہماں جگدا دِیا وی۔گھر وِچ ماں دے ہون نال پنجاب گواچا نہیں سی۔نری پُری پینڈو زنانی میری ماں جتھے کِتے وی گئی اوسے طراں دی رہی۔اپنی بولی اپنا چولا۔ اپنے دیس دیاں گلاں باتاں کر کے اوہنے پردیس وِچ دیس بسا لیا ہویا سی۔اوہدے ہوندیاں پنجابی بولی بُھل کیویں سکدی سی۔اوہو ویلا جدوں "ترنجن" پڑھی۔ ادب نال موہ تاں ہیگا سی۔ پر پنجابی دی کتاب کوئٹے شہر وِچ لبھ جانی بڑی انوکھی گل ہوئی۔ اوہناں دِناں وِچ ساحر، ندیم تے فیض ورگے شاعراں داناں کالجاں وِچ پڑھن والے مُنڈے کُڑیاں دے سِر چڑھ کے بولدا سی۔ کدے کِتوں پنجابی شاعری دی سوغات دی چُٹکی ماسہ لبھ پیندی تاں دِل نوں نشہ چڑھ جاندا۔اِنج ماں دی الماری وِچ پُھلاں والے جُزدان وِچ لھویٹیاں ہوئیاں سیف الملوک تے ہیر سیال دیاں جلداں پئیاں ہوئیاں سی۔ پر مینوں تاں نویں شاعری دا موہ سی۔ وارث شاہ نوں ہاک مار کے پنجاب دا درد دسن والی امرتا پریتم تاں مولوں چنگی لگدی سی۔ اک ساوے پتراں والا موہن سنگھ سی۔اگوں ترنجن والا احمد راہی مل گیا۔ بڑے ای موہ نال اسیں ایہناں نوں پڑھیا۔اِک دُوجی نوں پڑھ پڑھ سنایا۔ سچّی گل اے پنجابی دے شعر نال موہنہ دا مزہ ہور ہو جاندا۔ جیویں کِتے بادام مکھانے کُٹّے ہوئی دیسی گھیو دی لاچیاں والی پنجیری کھادی ہووے۔ ایتھے لبس نہیں۔ دل دی واپری وکھ ہوندی۔اِک مِٹھّی جیہی اُداسی بھر جاندی۔ بچپن دی لبسری کھیتاں دی خوشبو دا بُلا خورے کدھروں

آؤندا ۔ کِتوں گھگھی بول پیندی — یوسف کھوہ ! یوسف کھوہ ! خاص کر کے امرتا پریتم تے احمد راہی دیاں نظماں تاں اِک پورا جہان لے کے آؤندیاں ۔ کِکراں ٹاہلیاں پنجاب دیاں پالیاں ہیراں سوہنیاں تے مرزے رانجھے اپنیاں ونجلیاں سنے میلہ جیہا لا دیندے ۔ دُور وسدیاں پردیسیاں لئی کئی دعوت کٹی دِل دی روٹی !

" ایہہ احمد راہی نوں رے کیہو جیہا ہونا اے !" کتاب پھرولدی اِک کُڑی نے پُچھیا سی ۔ کالجاں وِچ پڑھن والیاں کئی کُڑیاں بن دیکھے شاعراں لئی روما نٹک ہوندیاں نیں ۔ آپے سوچیں پیندیاں ۔ آپے اپنا من پر چاوندیاں ۔ آپے ہر رخ وی کرن لگ جاندیاں ۔ اک شاعر دا ناں لیندی دوجی سڑ جاندی ۔ ترجی مہنا ماردی ۔ شاعراں وِچوں ساحر تاں خواباں دا شہزادہ سی ۔ پر اوہنوں تاں اک سوہنی سکھنی مل مارین بیٹھی اے ۔ کوئی کہندی ۔ " لا لے دی جان ندیم قاسمی نوں لکھنؤ دیاں ساڑھیاں نے موہ لیا ۔" فیض جو کہندا ۔ " تیری آنکھوں کے سوا دُنیا میں رکھا کیا ہے ۔" مٹھیاں اکھاں والی کُڑی اکھاں مٹکا کے مصرع پڑھدی تاں دوجی چڑیل دند کڈھدی ہوئی کہندی ۔ " نی توں نہیں بھولئی بھلنہارے ! فیض دی اک میم اے ۔ نیلیاں کچ اکھاں والی ، آسمان جھاتیاں ماردا ۔ اوہو جادوگرنی اے ۔ جیہدے لئی شعر لکھدا رہندا اے ۔

پر ایہہ راہی کیہڑیاں راہواں دا راہی ہے ؟ جو وی ہووے ۔ اک گل پکی اے ۔ شاعر تہذیب والا اے ۔ کُڑیاں وِچوں عقل والی نے اِک دن آکھ دتا ۔ تاں سارا ٹولہ اوہدے پِچھے پے گیا ۔ کیہ کیویں ؟ تینوں کیویں پتہ ؟ توں کیویں کہہ سکدی ایں ؟

مینوں پتہ اے مَیں کہہ سکدی ہاں، عقل والی نے بے فکری نال کتاب دے ورقے تھلّ کے دو چار شعر پڑھے۔ لو سُن لو۔ آپے پڑھ لوو ایہہ شاعر کِتّے وی مرد بن کے گڑکے نہیوں ماردا۔ مردانگی دی نمائش نہیں لاؤندا۔ اوہ تاں اپنے فنکار ہون دا رُعب وی نہیوں پاؤندا۔ کِتّے وی اپنا ذاتی گند نہیں کھلاردا۔ کدی حلیمی نال گل کردا اے۔ زنانی دی زبان وِچ محبت دی گل کردا اے۔ اوہدے جذبے وی اوسے طراں دے نیں۔ کچّے ریشم دیاں لڑیاں ورگے۔ اوہدی شاعری اندر ہیر بیٹھی صاف دِسدی اے۔ چُپ چپیتی پتھر دی صُورت ورگی نہیں۔ بولدی وی اے۔ گاؤندی وی۔ درد وچھوڑے دا حال دسدی۔ آپے اپنے جھیڑے کردی سُنیدی اے۔ اوہدے عشق وچھوڑے دا گیت پنجاب دی روح ورگا۔ روح اوس ویلے جیوندی سی۔ پنجاب وِچ اجے وحشی نہیں سی وڑیا۔ پنجاب اجے وحشی دا شکار نہیں سی ہویا۔

ایہہ وحشی کتھوں آگئے؛ پہلاں پہلاں تاں سارے وحشی باہروں آئے سی۔ اوہ بھیڑی نیت نال آئے سی۔ بہتے بہتے۔ لُکے چھُپے وی۔ کھُلے کھُلے وی۔ اپنیاں اپنیاں بولیاں، اپنیاں اپنیاں کتاباں نال۔ اپنیاں اپنیاں فوجاں تے بندوقاں نال۔ کئی شکلاں نسلاں والے۔ پر اخیرلی گل تاں فرنگیاں دی اے۔ پنجاب وِچ کلونیل دور پورے سو ورھے چلدا رہیا۔ فیر وی ایہہ زمانہ بنگال دی غلامی کولوں اُدھارا ہندا۔ ایس زمانے وِچ پنجابی شاعری دی روایت سُک سڑ گئی۔ ایس دے مقابلے بنگال غلامی دیاں دو صدیاں وِچ وی اپنی زبان دے خزانے وِچ وادھا کردا رہیا۔ انگریز حاکم ایتھے پنجاب وِچ دیسی زبان دی ترقی

نہیں تنزلی چاہوندا سی ۔ اوہنوں ایتھوں شاعر چاہیدا سی نہ کلرک ۔ جو کجھ چاہیدا سی اوہ ان پڑھ سپاہی تے بے شعورے لوکی ۔ ایسے کر کے اوہنے باہر لیاں جیہناں دیاں پنیریاں لیا کے ایتھے گڈیاں ۔ ایس پود وِچوں نکلیا گکھ نہیں ۔ پنجابی زبان نوں گھاٹے بڑے پئے ۔ اقبال ورگا بھارا درخت وی اُردو فارسی دے پھُلاں نال لدگیا ۔

فیر کتے ویہویں صدی دے وچکار آ کے اپنا آپ گوا کے ، چنگی طراں بھنبھٹر ہو کے جدوں پنجاب نوں سُرت آئی ، تاں کِتے گل نکلی اپنا آپ لبھ کے لیاؤن والی ۔ شاعر واسطے ایہہ نری اک گل نہیں سی ۔ اِک ونگار سگی ۔ اِک بھارا تے نازک جیہا کم ۔ گل ایس طراں سی پئی اک سُکّی سڑی دھرتی ۔ صدیاں سالاں دی پیاسی ۔ ایس مٹّی نوں بوند بوند لہو لا کے سنجنا ۔ نرم کرنا سوکھا کم وی تاں نہیں ۔ پنجاب دا کسان تاں ازلوں حوصلے والا منیا گیا ۔ اوہ تاں سدا اپنے اصلے وِچ ای رہندا ۔ بنجر بیلے آباد کر لیندا ۔ پتھر پیہہ کے مٹّی بنا لیندا ۔ مِٹّی وِچ جان وی پا لیندا اے ۔ پر شاعر ؛ شاعر تاں اپنی مٹّی دی باس بُھل بیٹھا سی ۔ اوہ تاں چینی کچ دے کھڈونے گھڑدا رہندا سی ۔ مڈل کلاس دے نِکّے بابو شاہی طبقے وِچ مارکیٹ ایجیہے چینی کچ دے کھڈونیاں دی سگی ۔ پنجابی واسطے داد نہ فریاد ۔ فیر وی جیہڑے جمے سی اوہناں مرنا نہیں سی ۔ شاعر ہُن اوکھیاں راہواں دے مسافر سی ۔ اوہناں ہمت کیتی ، سُکّی مٹّی نم کیتی ۔ کجھ اتھرو کیرے کجھ لپینہ روڑھیا ۔ سُکّی مٹّی نم کیتی ۔ نمے نمے بوٹے لائے ۔ مٹّی وِچ طاقت بڑی سی ۔ کھاد پانی گھر دا وافر سی ۔

اج ایتھے کِتے کھلو کے شہر نوں جھاتی پاؤ یا زمین اسمان دے سنگھم

اُتّے رتّے رنگ دی لکھت نوں پڑھو تاں کِناں کُجھ دِس پیندا اے۔ اکیویں صدی دے نیڑے نیڑے لگدی اے۔ جیہڑے ورتن گے اوہو سمجھن گے۔ نویں پنجاب دی سندرتا کیہنے نکھاری۔ کون اوہدا پہلا شاعر ہویا؟ امرتا پریتم داناں اساں لے سکنے ہاں۔ پر زخم دی لیہہ توں پرلے پاسے جا کے مُڑنا مُشکل کم اے۔ فیر وی کون؟ احمد راہی۔ اوہ آپے لیہہ ٹپ کے آیا سی۔ اج بھاویں تھکیا تھکیا بیٹھا اے۔ پر جدوں ٹُریا سی۔ کہی ٹور سی! کہی موج مان کے ٹُردا سی۔

اج تورٹی اوہدے ناں نال اِک تصوّر جاگدا رہندا۔ اِک بنجارا فلماں دا۔ کوکیاں والی لاٹھی اُتّے گٹھڑی گیتاں دی لٹکا کے ٹُر یا جاوے بھاہو دھا! دُوجے پاسے اِک شاعر جس نے پرانے پنجاب دے ٹوبے دی مٹّی کڈھ کے لیاندی۔ اوہ مٹّی اوہنے مُڑ کے گوہی۔ فیر اوسے مٹّی وِچوں اوہنے ریت پریت دی گلکاری کر کے نویں یُگ دی پنجابی شاعری دا مُکھ چمکایا۔ اوس ویلے نویں پیڑھی دے شاعراں نے ایسطراں نہ کیتا ہوندا تاں اج دی بھرویں پنجابی شاعری دی تھاں اینتھے وی اوسے طراں ہوندا جیویں بھارتی پنجاب وِچ ہویا۔ ریت رواج نالوں وکھ ہو کے کِسے نویں بنے ہوئے مکان دا ننگ جیہا سُنا ویہڑا، جِتھے پھُل نہ بُوٹا، پرندہ نہ پنچھی۔

اج احمد راہی دی گل کر دیاں اوہدیاں فلماں گیتاں نالوں وکھ شاعری دا خیال آؤندا اے۔ ترنجن بہت پہلاں چھپی سی۔ ایس کتاب دی دُھم وی پئی سی۔ پر ایس تھیں پچھوں کوئی شعری مجموعہ چھاپے نہیں چڑھیا۔ کیوں نہیں چڑھیا؟ ایس گل دے پچھے کوئی نِکا موٹا بھیت ہونا ضرور۔

لگدا اے راہی اوہناں کرداراں وِچوں اِک ہے جیہڑے چنگے تاں ہوندے نیں۔ پر اپنیاں لکھتاں نال یا گھر والیاں نال انصاف نہیں کر سکدے۔ کدے تاں رول کے مار سٹدے نیں۔ کدے مُچک ساڑ پھوک ضائع کر دیندے نیں۔ کدے بوریاں وچ بند کر کے پچھلی کوٹھڑی چ سُٹ پاؤندے نیں۔ بُھل جاندے نیں اوہناں کیہ بنایا سی تے کیہڑے درداں نال میںنوں سُوہ مِلی سی۔ راہی نے نظم لِکھی وتھیری اے۔ پر اوہ کاغذاں دے تویت بِگتے رُل کُھل گئے نیں۔ ہُن اینی فکر کون کرے جو کوڑے چوں موتی چُگ لیا وے۔

حق انصاف دی گل اے تاں ایہو بندی اے۔ بوریاں دے بند مُونہہ کُھلنے چاہی دے نیں۔ کوٹھڑیاں دے بُوہے وی۔ سارے بندیاں نوں، سارے بند لفظاں نوں آزاد ہونا چاہیدا اے۔ کھری شاعری تے سچّی سوچ نوں اپنے پراں تے اُڈنا چاہی دا اے۔

پنجابی تہذیب دا لُٹیا پُٹیا خزانہ بھرن دا اِکو رستہ اے۔ چنگی شاعری دا پُورا مُل پوے۔ چنگی شاعری لوکاں دے گھر پہنچے۔ اگوں نویں پنجاب دا ورثہ بنے۔ چنگی شاعری اج وی گھٹ اے۔ نقلی مال نال مارکیٹ بھری پئی اے۔ ایس گل دا احمد راہی نوں آپ وی پتہ ہونا اے۔ ترنجن دے ویلیاں توں لیکے اج توڑی کِنا کُو پانی پتناں توں لنگھ گیا۔ دُوجی کتاب اجے نہیں آئی۔ بیڑی دے پورنے وی کِتھے مِل کے بیٹھنا۔ اِک ندیم قاسمی دا اعلان کتاب دے دیباچے وِچ اجے توڑی اعلان ای اے۔ "ہُن راہی لمیاں نظماں ول آ رہیا" اِک آس وی اجے پُوری نہیں ہوئی۔ "پنجاب دی شاعری دے خزانے بھرن وِچ راہی بڑی مدد دیوے گا۔ کیوں جو اوہدے

کول دین واسطے بڑا کُجھ ہبگا۔" ایہہ بڑا کُجھ کِتھے وے؟ پِچھّے جیہے مَیں اِک نظم سنگت دے فورم توں سُنی سی۔ اِک بے وطنے بندے دا لہو اوس نظم وِچوں سمرا صاف دِسدا پیا سی۔ ایس تھیں پہلاں ایڈی اثر والی نظم مَیں کِتے نہیں سُنی۔ اجیہی ذات نوں گواچ جان توں بچاؤ ناضروری اے۔ پہلاں ای بڑا کُجھ گواچا ہویا اے۔ ترنجن دی گُڈی داتاں لگھ نہیوں بچیا۔ اوہدا چرخا ظالماں نے پہلاں ای ساڑ سُٹیا۔ اوہدے ہِردی چُنی لیراں کیتراں کر چھڈی۔ اگوں ہور کیہ بیتی۔ نویں ہیر دا قصہ وکھرا اے۔ ایس قصّے نوں راہی ورگے نہ لکھن تاں کون لکھے۔ پنجاب وچ وارث مُڑ مُڑ نہیں جمدا۔ پر ہیر تاں ہر زمانے جمدی وی ہے تے اپنے حِصّے دا زہر وی ضرور پیندی اے۔ اج تاں اوہدے سینے بہتے ای چھیک پئے ہوئے نیں۔ کھیڑیاں سیالاں نے رل مِل کے اوہدا کالجا نُوہ سُٹیا اے۔ چار چُپھیرے کنڈے ای کنڈے۔ اوہدی چُنّی دے لغار۔ اوہدی روح دے نیل ویکھن والا کون اے۔ ساریاں نوں آپو اپنی پئی ہوئی اے۔ کسے نوں اِنقلاب دی فکر اے کسے نوں اسلام دی۔ کوئی جدیدیت دے پِچھّے نسّا پھردا۔ کوئی وجودیت دے پھندے پھسدا۔ کِتے انفرادیت دے جھورے۔ کِتے اجتماعیت جھیڑے۔ ہر پاسے کاماں رولی! کاماں رولی!!

اجیہے ویلیاں وچ جدوں سماج دی ٹُٹ بھج بہتی ہووے کاماں رولی پیندی ہوندی اے۔ اج ایتھے ٹُٹ بھج ہر پاسے ہو رہی ہے۔ ناو چارِی جیہنے سبھو کُجھ سانبھ کے رکھنا سی۔ آپے مردی مُکدی پئی اے۔ اوہدے دل دی تھاں کسے نوں وی نہیں۔ ہووے کوئی وارث ورگا تاں بھیت کھولے۔ ایتھے ہیراں نال سدا انہونی ہوئی۔ ہیراں نال کیوں ایتھے

مرزیاں نال وی گھٹ نہ ہوئی ۔ کوئی اِک جیون وی سُکھ نال جی نہیں سکدا۔ دُنیا نوں مُڑ کے کیویں بنایا جاوے ۔ چنگیاں تقدیراں کیویں لکھیاں جان ؟ جیون ڈرامہ ٹھیک طراں سیٹ نہیں ۔ کرداراں دی کاسٹ ٹھیک نہیں ۔ ترنجن دی اخیر نظم ایہو تاں کہندی اے:۔

جے توں مرزا ہوندوں رانجھیا
تے میں تیتڑی زہر نہ پھکدی
ساڈے پیار دی سانجھی پینگھ نوں
بھیڑی موت وی توڑ نہ سکدی
تیری کڑی کمان دے مان تے
وے مَیں کیدو قاضی ڈک دی
توں بھانبڑ بن کے مچدوں
میں ہنیری بن کے جھُلدی
جے توں مرزا ہوندوں رانجھیا
مَیں خبرے کیہ کجھ کردی !

وسنتی والا

وسنتی پنڈ دی گُڑھی ورگی اِک کتاب ہے۔ایس کتاب دے جوان ہون پچھوں یا کہہ لوو چھپ جان پچھوں گل سوکھی وی ہو گئی تے صاف وی۔ نہیں تاں۔ لوکی پچھدے ، ایہہ نعمت احمر کون اے ؟ کیہ کردا اے ؟ کہانی شاعری دی گل کرو تاں وی سوال کِتھے مُکدا۔ اگے پچھے ہور کیہ ایہہ۔ اوہدا جغرافیہ ؟ فیصل آباد دی پیپلز کالونی دے کواٹر وچ رہن والے اِک سکول ماسٹر نوں کون پچھدا۔ پر ہُن جدوں ٹھیک ادب والیاں دے وچکار اوہدا ناں بولے، تاں پچھنا ضروری ہویا۔ فیر وی نعمت احمر بہتا مشہور نہیں ہو سکیا۔ کیوں جو اوہنے قلم نال دوستی لائی ہوئی اے۔ پیسے نال نہیں۔ بھاویں قلم بڑا اوکھا اے۔ چھنڈے سارنشتر وانگ پیپ نال بھرے ہوئے ٹیساں مار دے پھوڑیاں نوں چھیڑن لگ پیندا اے۔ فیر وی پیسہ پبلک ریلیشنگ کرن وچ بڑا رول ادا کردا۔

بسنتی دے آون پچھوں اینی گل تاں صاف ہوئی پئی ایہہ کہانی کسے ٹھرکی دا ٹھرک نہیں۔ فیر وی چھاپ والی گل رہ جاندی اے۔ پُچھ پرتیت دو نہاں پاسیاں توں ہوندی اے۔ لفٹ کہ رائٹ ؟ یا وچکار والی ہیپوکریسی ؟ اِنج ، موقعہ مِلے تاں نعمت احمر اجیہے سوال پچھ پرتیت

دے چھکے اوپر لٹکے نہیں چھڈدا ۔ بول پیندا اے ۔ اپنا رشتہ سدھا سامان دھرتی نال جڑیا ویکھ وی سکدا اے ۔ ایسے کر کے اوہنوں ول فریب دی لوڑ کوئی نہیں ۔ ویلے دے سنگھنے جنگلاں وچ وڑ کے اوہنوں لگن میٹی کھیڈن دی لوڑ وی نہیں ۔ کیوں جو اوہدا رشتہ اوس طبقے نال جُڑدا اے جیہڑا آپ جڑ ورگا ہوندا اے ۔ اوہدا حال اکاس بیل ورگا نہیں جو جڑاں والے بُوٹے اُتے چڑھ کے اوہنوں کھاندی پیندی رہندی اے ۔

ایسے کر کے اوہ مڈل کلاسیاں نالوں فرق اے ۔ چُپ دی پوٹلی بنّھ کے نہیوں رہندا ۔ بول پیندا اے ۔ جتھے کتے دانشوری دے چوہدری جگا بدری اوہنوں مل پین اوہ سدھا ای کہہ دیندا اے ” بھائی مَیں تاں دراوڑ ہونا واں ۔ تسیں کر لو وجو کرنا اے ۔ “ نعمت جو کجھ کہنا چاہوندا اے اوہ اینا اے ۔ میرا اصلا بلخ وچوں نہ بخاریوں خراسان وچوں نہ سیستان وچوں ۔ میرے پرکھے ایتھے ای جمے ۔ ایسے دھرتی اُتے وسے اُجڑے ۔ نہ مَیں خانصاحب ہوندا نہ مرزا صاحب ۔ میری ذات پُچھ کے کیہہ لینا ۔ مغل نہ شیخ ، سیّد نہ پٹھان ۔ مَیں اپنی دھرتی دا جایا ۔ میریاں پیڑھیاں وچوں کوئی وی کتوں ڈگدا ڈھیندا ایتھے آ کے نہیں سی لتھا ۔ مہاجر نہ بھگوڑا ۔ کسے تاشقند کسے غزنی یا سنٹرل ایشیا دے آرمینیا نوں چھڈ کے نہیں سان آیا ۔ میرا دیس پردیس ایہو دھرتی جس دا ناں تُسیں بدل چھڈیا ۔ بڑے چراں پچھوں پاکستان رکھ دِتا ۔ پر مَیں پاکستان دے نال نہیوں جمیا ۔ میری تواریخ بڑی ڈونگھی اے ۔ ایس تاریخ اُتے مینوں کوئی شرمندگی نہیں کیوں جو میرا کوئی وڈارو کوئی میر متّر لشکری نہیں رہیا ۔ تلواراں لیکے ایتھے نہیں سی آیا ۔ نہ کوئی پناہ گیر قافلہ مینوں لیکے آیا ۔ سوئی میری بولی بے ۔ میری وسوں نہ میرا شجرہ کتوں ہوروں نہیں چلدا ۔ مَیں تاں ایتھے

پنجاب دے دریاواں دے کنڈھے وسدا رہیا۔ میرے دھیاں پُتر وسدے رہن گے ایتھے۔ ایسے طراں۔

میرے سیاسی عقیدے ہیگے نیں۔ بھنبھل بھوسہ کوئی نہیں۔ امریکہ نہ روس۔ میرا COMPLEX کوئی نہیں۔ غریبی توں اڈ میرا عیب وی کوئی نہیں۔ میرا مذہب پُچھنا جے تاں پُچھ لوو۔ تہاڈے والا نہیں۔ مکّے جاواں نہ کاشی نہاواں۔ غریب دا دِل مندر ہوندا اے نہ مسیت، مینوں پتہ اے۔ پر مَیں دساں گا نہیں۔ میری محب الوطنی والی گل پُچھدے او۔ ہاہا.... ہا.... ہا۔ تسیں اپنی گل کرو جھانو ـــــ تھوتھے خالی کھڑکدے ٹینو! پی پیو۔ اُچا میں چلیہو! تہاڈے مونہہ تے نک نقش اجے بنے نہیں۔ بس اپنی ڈھولکی وجائی جاؤ۔ بُرا مناؤن دی گل نہیں۔ تہاڈی ڈھولکی نوں نماں چھپڑا وی لگن والا اے! سوچ لوو کیہڑے قصائی دی ہٹّی توں منگ کے لیاؤنا اے۔ وڈ قصائی تاں دُنیا دے تختے اُتے اِکّو ہیگا۔ اوسے نال تہاڈی یاری وی اے۔ میری فکر چھڈو۔ مَیں اپنی دھرتی نوں پچھان لیا ہویا اے۔ ایس دھرتی دی تواریخ مڈھ قدیم توں میری ہے۔ میرے ہیرو اوہو نیں جنہاں دھرتی شنگاری۔ دھرتی نوں اپنا لہو دتا۔ اوہ نہیں جنھاں دھرتی اجاڑی تے ایس دے پُتراں دا لہو وگایا۔ مَیں تاں ہڑپے دی کلا نوں وی من داہاں۔ راجہ پورو نوں وی۔ بھگت سنگھ میرا اے۔ دُلا بھٹّی وی میرا۔ پر مَیں تہانوں دس لواں، کِسے غوری، غزنوی دا لشکری نہیں رہیا۔ تُسیں تہذیب نُوں مارکٹائی دے کھاتے پا کے ٹُردے او۔ مَیں واہی بیجی توں گل ٹوردا واں۔ تُسیں اِتہاس نوں خلاسیاں وِچ ونڈ کے رکھدے او۔ مَیں اتہاس نوں اِک وگدا دریا سمجھناواں۔ وگدے دریا وِچ کاگ دے داغ تہاڈے

لکھے خلاصے نیں۔ تسیں جان بُجھ کے اوہ دِن ریکارڈ تے نہیں رکھدے۔
جدوں ایتھے میری تہذیب لئی گئی سی۔ میری دھی بھین چُکی گئی۔ میری
کتاب ساڑ دتی گئی۔ میرے کھیت اُتے قبضہ ہوگیا۔ تہاڈے وڈارو
ڈنگراں لئی گھاہ لبھدے لبھدے آئے، میرے کھیت میرے باغ سانبھ
کے بیٹھ گئے۔ میں سارے حساب رکھی بیٹھا واں۔ میری مٹی میری گواہ ہیگی۔
ہُن تُسیں پچھو گے دراوڑ کون ہوندے نیں؟ میں سمجھاؤندا۔ دراوڑ
ایس دھرتی دے رُکھ نیں۔ دیسی کِکراں ٹاہلیاں ورگے۔ ایہہ رُکھ بغیچیاں
وِچ نہیں اُگدے۔ ایہناں دا بیج کِتوں باہروں منگا کے بیجیا نہیں جاندا۔
ایہناں درختاں دے جنگل ہوندے نیں۔ جنگل دھرتی نوں اُچّھ لاؤندے
نیں۔ پر تہانوں کیہ پتہ؟ تُسیں کیہ جانو کِکراں ٹاہلیاں دی سار۔ تُسیں
تے ایہناں نوں کٹ وڈھ کے بالن بناؤندے او۔ اپنے تندور گرم رکھن
لئی۔ تہانوں کِسے نہیں دسیا کِکراں ٹاہلیاں کھنوں کیویں دھرتی اُجڑ پُجڑ
جاندی اے۔ جے دسیا وی ہووے تاں وی تہاڈے دِل نوں ہول نہیں
پینے۔ کیوں جو ایہہ دھرتی تُسیں کمائی نہیں۔ بنائی نہیں۔ بس قبضائی اے
اوہ وی کِسے چنگی گل واسطے نہیں۔ نریاں اگاں لاؤن لئی۔ ایس بھانبڑ لئی
تہانوں ہر ویلے ڈھنگر چاہیدا۔ سو وڈھی جاندے او۔ دھرتی دی رونق
اُجاڑی جاندے او۔ تہاڈا ہتھ اجے کھلا اے۔ ایسے کر کے تُسیں مینوں
تے میرے اتہاس نوں DISOWN کردے او ـــ اوہ زمانے جدوں
میں آپ ایتھے ہیگا ساں۔ میری تہذیب سی۔ میرے دریا، میرے شہر،
میریاں کھیتیاں۔ فیر اوہ دیہاڑا جدوں تہاڈے پُرکھے اپنیاں لمیاں تلواراں
وڈے کلہاڑے لے کے دھاڑا کرن آئے۔ اوہناں میری عزت لُٹی، میری

تہذیب اُجاڑی، میری دولت سانبھ کے میرے شہراں وچ جشن کیتے۔ اونہاں میرے بھرا مار سٹّے۔ پر مینوں جیوندے جی نوں دب دِتا۔ کیوں جو مَیں تلواراں چلاؤن والا نہیں ساں۔ مَیں تے دانے اُگاؤندا سی تے مُورتیاں دی کلا جگاؤندا۔ آپ وی نچدا گاوندا رہندا سی۔ اگلیاں نے اپنے ولوں مینوں مار مُکایا سی۔ پر مَیں بچ گیا۔ ہُن وی مَیں ہیگا واں۔ تھاں تھاں دھرتی اُتے، دھرتی تھلّے وی۔ جتھوں وی کوئی مِٹّی پُٹّے اوتھوں اوتھوں نشانیاں نِکل پیندیاں نیں۔ ایہہ دراوڑ تہذیب لے۔ سُنیا تُسیں! ایس تہذیب نال تاریخ نوں پکھّ لگے سی۔

پر تہانوں کیہ؛ تُسیں تاں اتہاسک تہذیباں نال ناطہ نہیں جوڑدے۔ بس اپنے مُردیاں مقبریاں نوں تاریخ بنائی پھردے او۔ اپ سٹارٹ ایسے طراں کردے ہوندے نیں۔ ہاسے دی گل اے۔ زمین توں بیر چُک کے کوئی تہذیب بن سکدی اے؛ تہاڈیاں تھیوریاں کسے نوں وی سمجھ نہیوں آوندیاں۔ تھیوریاں ہے وی کیہ — لشکریاں دے گھوڑے تلواراں! آپ نِتھامیں ہو کے تُسیں میری تہذیب دی نفی کردے او۔ چنگا اصول اے تہاڈا اپنے لئی آزادی لبھدے او۔ پر میری آزادی نوں اپنے لئی خطرے والی گل جاندے او۔ خطا کھاؤ گے۔ اج توڑی کھٹیا وی کیہ اے؛ اک برطانوی سامراج دی غلامی تکّی اے۔ بس! میرے ول ویکھو۔ مَیں تاں ہزاراں ورھی اندر باہر لیاں غلامیاں نوں SURVIVE کریں بیٹھا واں۔ تہانوں سُنا وی دیندا۔ جدتائیں آزادی دا دیوا میری سِر دل اُتّے نہیوں جگدا۔ گھر تہاڈے وی چانن نہیوں ہونا۔ جِنے کُو مرضی بلب لٹکا لوو۔ جِنّی مرضی بجلی چُرا لوو۔ تہاڈے اندر لا نھیرا ہُن

آئے دوالے گھیرا پا چُکا اے۔ ایس گھیرے نوں بھن لوو۔ چھیتی کرو!
دھرتی دی آزادی وارے گل کرو ـــ ایہہ اپنے جنگل، اپنی ہریالی
اپنا ستر وی ہے تے حُسن وی۔ تُسیں ایہنوں ساڑ پھوک کے دھرتی دا
پنڈا ننگا کریں جاندے او۔ ایسطراں تاں آپ وی بے سترے ہو جاؤ
گے بھاجی! کدے سورج ول دھیان کر لیا کرو۔ بڑی طاقت حاصل کر
سکدے او۔ روٹی پکاون لئی اگ وی تے صدیاں دے جمے ہوئے لکڑ
گالن لئی گرمی وی۔ پر کتھے! میری گل تہاڈے پلّے کتھے پینی اے۔
عقلوں پیدل جو ہوئے۔ میں تاں تہاڈے گھر دا پرانا بھیتی آں۔ مینوں
پتہ تہاڈی چٹ کپڑی پرسنیلٹی میرے دو بھرا بناؤندے نیں۔ درزی
تے دھوبی۔ اُنج تے تُسیں مینوں اکو روپ وچ ویکھ سکدے او بھاویں ناں
وکھو وکھ رکھ لئے ہوئے نیں۔ تہاڈا دانشور لفظاں دا بادشاہ اے نا۔
میرے کئی ناں رکھ لیندا اے۔ کدے محنت کش کہندا اے۔ کدے
چاک، کدے مسلّی لکھدا۔ کدے کھیت مزدور۔ میرا ہُنر، میرا کم مینوں نیواں
نہیوں کردے۔ پر تہاڈے لفظ مینوں تیلی، کمہار، سیپی گاڈی تے جولاہا
بنا چھڈدے نیں۔ ٹھیک ہے!

ٹھیک اے۔ میں ایجہے سارے کم کر سکدا واں۔ دھرتی نوں بھاگ
وی تاں میں ای لاؤندا۔ سارے کامے میرے وِچ نیں، میں ایہناں وچ
ہاں۔ پر ہُن تاں میں نعمت احمر ہاں۔ کہانی کار۔ وسنتی میں آپ تخلیق کیتی
اے۔ میریاں کہانیاں دے کردار میرے ورگے نیں۔ پر کجھ تہاڈے
ورگے وی ہیگے نیں۔ دولت خان، چودھری صاحب، ذیلدار، پادری
صاحب، اناراں بائی ـــ اوہ سارے جیہناں دے تندوراں وِچ

پنجاب دیاں ٹاہلیاں کِکّراں داڈھینگر تیپیاں پُھلاّں سنے لٹ لٹ بلدا رہندا ۔ اوہ سارے جو پنجاب دی تہذیب نوں کوٹھے تے بٹھا کے آپ کمیشن ایجنٹ لگے ہوئے نیں ہتھ سیکیں جاندے نیں ۔ ایہہ ساریاں گلاّں بسنتی والا کہندا اے ۔ ٹھیک کہندا اے ۔ اوہ کہہ وی سکدا اے ٹیچر جو ہویا ۔ اگوں کتاب والا وی ہوگیا اے ۔ کتاب داناں بسنتی اے تے کتاب دا لباس وی ایسے رنگ وِچ رنگیا ہویا اے ۔ انج لگدا اے جیویں بسنتی رُت دی آس داخیال چولا رنگا کے آیا ہووے ۔ ایس رنگ دے پچھے کالے اکھراں دی لوئی لویٹ کے بیٹھیاں نیں ۔ باراں کہانیاں ۔ ایہہ ظالم تے مظلوم دیاں کہانیاں نیں ۔ دھرتی وِچ گڈے ہوئے لوکی گھوڑے والے تے کہاڑے والے دے سامنے جو کر سکدے نیں اوہو کُجھ ایہہ کہانیاں سناؤندیاں نیں ۔ کِکّراں دے پُھل ۔ مِتراں دے میلے بسنت رُت دی اُڈیک کر دے پئے نیں ۔ ہُن دیکھو ۔ موسم دا رنگ بسنتی ہون توں پہلاں اسمان کِنّے کو رنگ وٹاؤندا ۔ کِنّے کو پُھل پتے لو سے جاندے ۔ کنیاں کونبلاں دی سواہ بن جاندی اے ۔ اج ایہہ سبھ کُجھ ہوندا پیا اے ۔ اگوں وی ہوندیاں رہنا ۔ فیر کِتے جا کے لہو دی واچھڑ نال موسم نے رنگ وٹاؤنا اے ۔ دھرتی نے آپ سوہا جوڑا پا کے گُت وِچ بسنتی پُھلاّں دے گُچھے لا کے خوشی دا گدھا پاؤنا اے ۔ نعمت جیہنے اپنے ناں نال احمر لا کے شاعری وی کیتی اپنے دِل دے پہلے یقین نال نویں موسم دی اُڈیک کیتی ہوئی اے ۔

تسلّی دی گل ہے ۔ اسیں سارے رنگی مسلّی ، کامے کمّی سوچن لگ پئے ہاں ۔ اسیں سارے اپنے آپ نوں لبھدے پھر دے ہاں ۔ اودھر

ساڈے چودھری اپنا آپ بُھلّیں جا رہے نیں۔ فرق پے گیا اے۔ اسیں سُفنیاں والی جیون جوہ وِچ جا وڑے ہاں تے ساڈے ویری موت دے قلعے وِچ ہَبڑے ہوئے نیں۔ اونہاں ایکشن کرن لئی لشکری پالے ہوئے نیں۔ ساڈے وِچوں وی کوئی نہ کوئی اُٹھ کے کدے ایکشن کر جاندا اے۔

جسطراں پُتّر دی لت وڈھ دین والی مائی لبنتی۔ نعمت دی لکھی ہوئی ایہہ کہانی خاص کر کے پاکستان دے لوکاں دی کہانی اے۔ لبنتی کہہ لوو یا حمیداں ناں رکھ دیو۔ اِک زنانی اے۔ پینڈو سوانی۔ اوہدے دووین پُتر ڈیوٹی کر دے نیں۔ اِک اپنی ہِک تے گولیاں جر دا۔ دُوجا گولیاں چلاون تے نوکر اے۔ سامراج دا سپاہی۔ چار پیسیاں لئی بھیڑ دی چاکری کردا۔ سکّے وِیر دی ہِک تے وی چھیک پا دیندا اے۔ غریب دے پُتّر جمہوریت دے کامے ہون تاں وی، مارشل لار دے سپاہی ہون تاں وی غلام ہوندے نیں۔ پہلا جے اکھیاں اُچیاں کر کے حاکم ول تکے یا جلوس کڈھے نعرہ مارے، جواب وِچ گولی آوندی اے۔ پر دُوجا بہتا غلام ہوندا اے۔ لبنتی دے پُتراں نال ایسے طراں سی۔ اوہدے سپاہی پُتّر نوں ماں دی پچھان وی بُھل گئی۔ اوہدا لہو وی چِٹا ہو گیا۔ حُکم مِلے تاں ماں تے گولی چلاؤن کھڑا ہو جاوے۔ ویر نوں تاں مار بیٹھا سی۔ ایس گل توں اوہدی جمن والی بڑی دُکھی ہوئی۔ اوہنوں ایہی ڈیوٹی کرنوں ڈکدی رہی۔

فیر اِک رات کہاڑا پھڑ کے اوہنے فوجی پُتّر دی لت وڈھ دِتّی۔

وسنتی کہندی اے اوہنے اپنے پُتّر دی نہیں، اِک لشکری دی لت وڈھی اے۔ پُتّر لشکری بن کے اپنا گھر لٹن تاں ماں نوں کُہاڑی چکنی پیندی اے۔

کھری بولی تے جرأت والی کہانی دا پہلا پراگا نعمت احمر ولوں لسنتی رنگ دی جلد وِچ بدھا ہویا اے۔ ہور وی آؤن گیاں۔ ساڈے دیس وِچ کہانیاں دا گھاٹا نہیں۔ خاص کرکے اوس لکھاری لئی جیہڑا دھرتی دے نویں پرانے درداں دا سانجھی رہیا ہووے۔ دیس پنجاب دا اصلوں نسلوں وارث ہووے۔ کہانی کار جے چاہوے تاں کہانیاں نوں لفظاں دی مالا وِچ پرو اینی کو وڈی مالا بنا سکدا کہ سارے پنجاب دے سینے دا سوہج بن سکدی اے۔ ایہہ اوہ کر سکدا اے جیہنے لسنتی لکھی اے۔ اوہدا جی کرے تاں اوہ گورکی بن جاوے یا فیر اوندیاں ہیراں دا وارث۔ اوہنوں کسے ٹھمنے دی لوڑ نہیں۔ ساری گل آپے جان دا سمجھدا اے۔ پتہ اے پئی دانشوری مجریاں تے جبوسیاں کرن دا ناں نہیں۔ ایہہ تاں اک دات اے۔ لکھاری کما سکدا اے۔ جے اوہ لوکائی دے دکھ ونڈے۔ اپنی مٹی دی اک اک کنی دا تجزیہ کرے۔ ہتھ لاکے ویکھے۔

نعمت دی اک اوکڑ وی ہے۔ اوہدی دیہاڑی دا بہتا سماں روٹی ٹکر دی فکر وِچ خرچیا جاندا اے۔ فیر اوہ تاں ہے وی ٹبر ٹیر والا۔ اک تنگ جیہے کوارٹر وِچ اپنا جیا جنتر لئی بیٹھا اے۔ اوتھے ای اوہ بڑے بڑے سُفنے وی دیکھ لیندا اے۔ ایہناں سُفنیاں وِچوں اک سُفنا اوہدے اپنے گھر دا سُفنا اے۔ باقی سارے سُفنے لکھاں ہزاراں گھراں دے خواب نیں۔ آزادی خوشی تے رزق تے حُسن ساریاں لئی۔ کسے آؤن والے ویلے دا رتا لال سُفنا بندے دی سدا بہار آس بن جاندی اے۔ پر نعمت احمر ایڈا آدرشی وی نہیں۔ اوہنوں ٹھنڈے کمرے وِچ بہہ کے تپدے سورج وارے سوچن دی ماڑی عادت نہیں پئے سکی۔ پنڈی

کیویں اوہدے گھر وِچ ٹھنڈا کمرہ ہے کوئی نہیں۔

نعمت احمد دے لِکھن دا سٹائل کیہ اے؟ اِک ہور سوال، اوہ وی پہلی کتاب آون مگروں اُٹھ گیا ہے۔ اوہدی بولی نہیں، سٹائل اوکھا ہے۔ کیہ اوہ ایسے طراں دی لکھائی اُتے پکّا ہو جاوے گا۔ یا اگے کُھلے سمندراں وِچ ترن لئی اوہنوں کُھلا ڈُلھا ہونا پووے گا؟ اوہدی لِکھت نوں ابجے مشکل ہون دی سند ملی نہیں پر کتاب دی مقبولیّت تے اثر پے سکدا اے۔

ایسے طراں دی گل پہلاں نجم سیّد وارے آکھی گئی سی۔ پر جدوں وی اجیہیاں لکھتاں نوں عام ورگیاں "سوکھیا" لِکھتاں دے نال رکھ کے ویکھو تاں اِنج لگدا جیویں فرق دیسی گھیو تے کوکنگ آئیل دا فرق اے۔ اجکل ساڈے ورگے شہریاں نوں دیسی گھیو ہضم نہیں ہوندا۔ اوّل تاں مِلدا کِتھے۔ جے کِتے بھورا مِل جاوے تاں بھارا بھارا لگدا اے۔ لگدا اے ساڈی زندگی وِچوں دیسی گھیو دی اصلیت مُک چکی۔ شہری زندگی تاں بدبوآں نال بھر گئی ہوئی اے۔ پر پنجاب دی پینڈو تہذیب وِچ میں سمجھدی ہاں جد تائیں نازک نازک جٹیاں دلیں دے شکار نال مٹیاں بلون دے کم کریں جان گئیاں۔ ایتھے دو ویں خوشبوواں کھِلر دیاں رہن گیاں عشق دی خوشبو تے دیسی گھیو دی مہک نال بولی دی لپٹ وی آوندی رہنی اے۔ اِکو جیہی تے وکھ وکھ —— اپنی اپنی —— نیلی وار دی خوشبو۔ ساندل وار دی خوشبو، ساندل وار تے چولستان دی ست رنگی مہک۔ اصلی تے نروئی۔

وسنتی، دی بولی اپنی خوشبو نال مہکدی اے۔ دیسی کنک دی روٹی، گھیو چوپڑی اوہدا سواد پلاؤ نال نہیوں رلدا۔ پر کوئی ہور کھانا ایس روٹی نال رلدا —— ؟

اِک گل ہور ضروری اے۔ ایس کہانی دی بُنتر اٹھ سینی رکھی گئی اے۔ کینوس چھوٹا۔ گل چوکھی غزل وانگوں۔ لکھاری بے ادب وی نہیں۔ ادب دے پُھل بوٹے اوہ ضرور اُگاڑ دا اے۔ پر باہروں کوئی رنگ نہیں لاؤندا۔ اپنے تانے بانے وِچوں EMBOSS کر کے سجاوٹ کڈھدا۔ ایسطراں اوہدا سٹائل تے میٹر اِک مِک رہندے نیں۔ کہانی دھیان نال پڑھی جاوے تاں بہتا مزہ دیندی اے۔ اِکّو تھاں دو گریاں نیں۔ آپسی جڑیاں ہوئیاں پر مڑے فرق فرق نیں۔ سٹائل وارے اِک گل بڑی چلدی۔ بحث بن جایا کر دی سی۔ سٹائل بندے نوں گھڑدا کہ بندہ سٹائل وِچوں گھڑیا جاندا؟ ایتھے اسیں ایس بحث وِچ کاہنوں پئیے۔ کیوں جو نعمت احمر نے جو وی گھڑیا پنجاب دی مٹّی چوں گھڑیا۔ دریا دی مٹّی صدیاں دے ہڑاں نال گچ۔ مٹّی بڑی چیکنی اے۔ کمہار دے ہتھ وِچ ست وی ہے۔ فیر اوہنوں ولائتی روغن دے پوچے نال اپنی کلا دے کیہڑے عیب نوں لکون دی لوڑ ہووے۔ اوسے طراں جیویں اپنا آپ لکون دی لوڑ نہیں پیندی۔ ایہہ لکون چھپون دا کم پڑھے لکھے ادیب بہتا کر دے نیں۔ نعمت احمر وی پڑھیا لکھیا ہے۔ پر ایسطراں دا نہیں۔ اوہ کسے بیماری دا شکار وی نہیں۔ ادیباں نوں اک بیماری لگدی اے۔ ایہہ ہجرت دی بیماری اے۔ اپنے طبقے توں دوجے طبقے ول جان دی ہجرت وی اک ہے۔ لکھن پڑھن والے ایجہی ہجرت کر دے ای رہندے نیں۔ اک تاہنگ لگ جاندی اے۔ اپنی پوٹلی بنھ کے اوہ کسے دوارے جا کھلوندے نیں۔ فیر اُپر والیاں کولوں اپنے آپ نوں قبول کراؤن لئی عرضیاں پاؤندے نیں۔ اپنا ہتھ درباناں دے ہتھ پھڑاؤندے نیں۔ سرپرستی لئی ہاڑے کڈھدے پھر دے نیں۔ دربار

تے ادیب کوئی نویں گل نہیں۔ طور طریقے بدل گئے ہوئے نیں۔ سچّے ادیب واسطے اج بڑی دُنیا اے۔ محنت تے دانش دا ملاپ بڑی شکتی بناؤندا۔ اک نویں تہذیب ایسے ملاپ وِچوں جمی اے۔ بڑی بانکی، بڑی من کھچویں۔ نعمت ایسے تہذیب دا نمائندہ منیا جاوے گا۔ جے اوہ اپنا مُل پوان لئی اپنے لوکاں کول جاوے۔

پنجاب دی گھائل تے پھٹّڑ ہوئی دھرتی اُتّے کھِلّرے پُلرے لوکی اپنا حق دھراؤندے نیں۔ خاص کر کے فنکار اُتّے اوہناں دا بڑا حق بن دا اے۔ اج سچائی والا پاسا وی اِکو پاسا اے۔ جس پاسے بہت سارے لوکی کھلون۔ بہت ساریاں بستیاں ہون۔ بہت سارے لوکی۔ کامے کرمچاری۔ بندوقاں والا پاسا جھوٹھ والا پاسا اے۔ ادیب اپنا قلم اپنی لکھت بہتیاں دے ناں کر کے آپ بہتا ہو جاندا اے۔ اوہدیاں لکھتاں نوں لہو ماس دی تھوڑ تاں کدے ہونی نہیں۔ اوہ جنّے کو مرضی کردار ڈھائے۔ جنّے کو چاہوے گیت گاوے۔ سُفنے ویکھے آساں لاوے۔ اوہنے بے انت رہنا۔ لوکائی دی دُنیا بے انت ہوندی اے۔ ایتھے مشکل ہے تاں بس اِکّو۔ عوام دے اُتّے کتاب دے در بند پئے نیں۔ کتاب اوہناں واسطے اوس جنّت دا میوہ ہے۔ جتھوں صدیاں ہوئیاں اوہ کڈھ دِتّے گئے۔ ایس حساب نال اِک ہور دھڑکا وی لگدا اے۔ نعمت جیہڑا چودھری نعمت وی نہیں۔ کسے اکیڈمی آف لیٹرز دا ممبر وی نہیں۔ سر تے سرکاری دی چھتّر چھایا وی نہیں۔ اوہدے لئی شہراں والے تے ادباں والے اپنے دروازے کھولن گے؟ دروازے جنھاں دے پچھے ہوندا تاں کجھ نہیں۔ بس اکلاپے دی بیماری دے مارے ادیب شاعر بیٹھے اِک دُوجے دے زخم چیٹ دے

رہندے نیں۔

چنگا ہووے اوہ ایس منڈی وچ آؤنا نہ چاہووے۔ پر ایس بند دروازے دا آسرا بڑا اے۔ اوکڑاں تاں ہور وی بڑیاں نیں۔ اوہ لکھ واری ساہ ست والیاں کہانیاں پیا لکھے۔ ہیگا تے پنجابی بولی دا لکھاری۔ پنجابی دے لکھاری دا اج پنجاب وچ کیہ ٹھکانا ؟ اوہ زمین جتھے بولی دا کوئی ٹھکانہ نہیں۔ پنجابی بولن والے ساڈھے چار کروڑ پئے ہون۔ پنجابی پڑھن والے کِنے نیں؟ اک ہزار کتاب چھپے تاں سارے پنجاب دی لوڑ توں ودھ جاندی اے۔ ایس کوڑی حقیقت نال پنجابی زبان دے لکھاری دا واسطہ ہے خاص کر کے اوہناں نوں جیہڑے لوکاں لئی لکھدے نیں۔ پر لوکاں تیکر اوہناں دا لکھیا جاندا نہیں۔ لوکی ان پڑھ نیں۔ اپنی بولی وچ تاں سارے ان پڑھ نیں۔ لوکاں ول دے لکھاری دا آسرا اک آس ضرور اے۔ اِک دن آوے گا۔ کامے پڑھ لکھ جان گے۔ فیر قلم دے کامے تے کھیت دے کامے وِچکار دلاں دے سودے اُنتے ساری COMMUNCATION حرفاں راہیں ہویا کرے گی۔ اوہ ساڈی جنس خریدن گے۔ اسیں اوہناں دی۔ نویں گُڑ دی بھیلی وانگ کتاب اپنی خوشبو لے کے پنڈگراں جایا کرے گی۔ اِک دن آوے گا۔ آہو اِک ایہا دن آوے گا ضرور۔ کتاب شہر دیاں شلفاں توں اُتر کے ٹاہلیاں کِکراں دی چھاویں اپڑ جاوے گی۔ لفظاں دی آزادی والا دِن وی آوے گا ضرور۔ فیصلے والا اعلان۔ نویں عہد نامے والا دیہاڑ۔ اوس دیہاڑے لفظاں دیاں ڈاراں اُڈ پین گیاں۔ آزاد لفظاں دیاں ڈاراں اِنسان دے ویہڑے توں چوگے لیندیاں امن دے گیت گاؤن گیاں۔ آلہنے وی پاؤن گیاں۔ کِکراں ٹاہلیاں اُتے گھگیاں چڑیاں

دے آہلنے ہون گے ـــ کِکراں ٹاہلیاں جو ہر تھاں ہوندیاں نیں۔ پنڈ گراں وِچ۔ گوٹھ کلی وِچ۔ ساریاں جھوکاں تے ڈیریاں اندر لوکی ہوندے نیں۔ درخت تے پرندے۔ امن دی چھاں وِچ بہہ کے جے کوئی کتاب پڑھے ـــ جے کوئی کتاب لکھے تاں اوہ کہانی کار دی تسلّی دا ویلا ہووے گا۔ اوہ ویلا جدوں کوئی مجھاں چارن والا یا ہل واہا اپنے ویہل دے ویلے چھاویں بہہ کے کتاب وی پڑھے گا۔ روٹی لسّی دے نال کتاب وی اوہدی لوڑ ہووے گی۔

پر اوہ ویلا ـــ اوہ شاہ ویلا آؤ ناکدوں؟ بڑی آس لے۔ بڑی پیاس وی اوس یُگ دی جدوں دھرتی دے جائے آزاد ہون گے۔ ہر اک سنگل کولوں ـــ جہالت دے سنگلاں کولوں وی۔ ماں بولی نوں کُھلھ ہووے گی۔ سنگل سولی گھیر اٹٹے گا۔ پنجاب دی زمین اُتے اوہدی اپنی بولی پردیسن جیہی نہ ہووے گی۔

کِسے وی لکھاری واسطے بھیتیاں پیش گویاں نہیں کرنیاں چاہی دیاں بنتی چھپ گئی۔ اجے تورڑی خیر میرا اے۔ نعمت آحمر اوس دُنیا توں وکھرا رہندا پیا اے جیہڑی ویکھن وِچ وڈّی ساری دِسدی اے۔ پر اندروں بڑی سوڑی تے ماڑی اے۔ ایہہ دُنیا ولوں خالی۔ کِکھوں وانجی۔ اوہدی اکھ وِچ ہُن کوئی نواں سُفنا نہیں وسدا۔ کوئی نویں سدھر نہ خیال ماضی واسطے وی نہیں۔ سگوں ایہناں دا تاں ماضی وی مشکوک ہوندا پیا اے۔ میرا مطلب ہے پاکستان دے امیراں دی دُنیا۔ بڑی مالدار۔ پر خواباں توں خالی اکھیاں والی دُنیا۔ ایس توں اگے آؤندی اے۔ مڈل کلاس جیہڑی کدے چنگے لکھاری لئی بڑی کُجھ رکھدی سی۔ پر اج ایتھے کُجھ نہیں رہیا۔

بس پلاسٹک دے گُڈّے گڈڑیاں - لہو ماس توں خالی - ایہناں دی نگری جان والا فنکار بڑی چھیتی مُک سکدا - کیوں جو اوتھے بیماریاں بڑیاں نیں۔ FRUSTRATION دی گرد بندے نوں ٹی بی لا چھڈدی اے - ایتھے رہندا لکھاری کدے تاں قلم دی مٹھیائی چھڈ کے ہور دیاں ہور خوراکاں کھاؤن لگ پیندا - فیر کیہ اے - نخوڑے دِناں پچھوں اوہدے جُثّے وِچ چٹی چربی اُگ پیندی اے - تخلیق دی رُت نوں سوکا پے جاوے تاں ادیب ہزیان بولدا - ایٹمک ہو کے چکّر کھاندا ڈھیندا - "تجریدی" ہو کے خواہش دے سراباں وِچ بھٹک جاندا - نہیں تاں شیروانی پا کے مُلاں دا آڑی آڑی کھیڈدا اے - پیسہ بناؤندا - مسیت نالوں وڈا مکان چھت کے دیگاں چڑھاؤندا - بھر بھر پراتاں کھاندا - پر رجدا کدے نہیں - ایہناں بدیاں دا قصّہ کیہ کرنا!

مَیں اپنی گل مکاؤندی، اوس ادیب وارے اک واری ہور کہندی ہاں جیہڑا سُرت سوجھی نال قلم پھڑدا - اوہ کدے کلّا نہیں رہندا - کدے مُسکدا نہیں - کدے خالی نہیں ہوندا - بھاویں پُلیاں ورتے بھاویں کچّے روڑھے - عوام دی دُنیا بڑی امیر اے - بڑی بھیتاں بھری! اِک اُچّا ہمالہ - کوئی چڑھائی چڑھے سِخر جاوے تاں آسمان نوں ہتھ لا سکدا اے - اک ڈُونگا سمندر - کوئی ٹُبھی مارن دا حوصلہ کرے - بڑے سُچّے موتی لبھدے نیں -

اِک لبنتی کیوں ایتھے لبنتی رنگ پُھلاں دا میلہ لگ سکدا اے -

اِک واری بسنت بہار آوے تاں سہی - مُڑ چیتر چڑھنا - مُڑ گلاب کھِڑنے - مُڑ بسیاکھ دا بھنگڑا پینا - ساڈا سفنا اج دُور دُور دِسدا اے - کوئی نا! اسیں اُڈیکاں گے - اسیں دِیوے دی لاٹ اُچّی کر کے نویں رُت دی سویر اُڈیکاں گے !!

باہو

ویکھن وِچ آیا اے پئی لہور شہر دے اِک پاسے کر کے اعوان ذات دے کُجھ لوکاں نے رَل مِل کے اِک کلونی اپنی بنا لئی ہوئی اے۔ ایہہ کلونی ادھی پِنڈ ورگی اے۔ ادھی شہر ورگی۔ ہُن ایہہ بستی اپنا اِک وکھرا کردار وی بناؤنا چاہوندی اے۔ اپنے وسنیکاں دیاں شہری لوڑاں پوریاں کرن لئی کئی انتظام اپنے ہتھیں کردی رہندی اے۔ کئی اندرونی معاملے نجھڑ لین توں اَگے کئی محتاجیاں توں نکل جان واسطے ہتھ پلّا ماردی ایس اعوان بستی نے اپنی خود مختاری تے خودکفیلی دے کئی اعلان وی کیتے ہوئے نیں۔ چنگی گل ہوئی۔

اج پتہ لگا اوہناں اپنا اِک وکھرا شاعر تے پیر وی بنا لیا ہویا اے۔ اپنا خاص شاعر جو شورکوٹ ضلع جھنگ دے اندر پِنڈ اعوان وِچ پیدا ہویا تے۔ ذات برادری دے حساب اعوان منیا گیا۔ اِک حساب ایہہ وی چنگی گل ہوئی۔ پر بہتی چنگی تانہیوں ہوسکدی اے جے سُلطان باہو نوں پنجاب دا شاعر من کے دوجے کلاسیکل شاعراں دے نال نال اِک وڈی سطح اُتے کُھلے دِل نال تے گہری نظر نال پڑھیا جاوے، پنجاب بھاویں ونڈیا گیا اے۔ پر پنجاب دی تاریخ ونڈی نہیوں جا سکدی۔ نہ ہی لوکاں دا ورثہ کِسے تنگ جیہے نظریئے دی چار دیواری اندر بند ہو کے رہ سکدا۔ ایہہ تاں سانجھا ورثہ ہے۔ ویلے نالوں اگے جان والی وراثت۔ انسان دیاں نسلاں دا

ماضی وی تے مستقبل وی ۔ پنجاب والے ایس گل توں بے خبرے سدا ای رہے ۔ ایسطراں دے رویئے دا نتیجہ ایہو نکلیا پئی بڑا کُجھ کھو کھنڈا بیٹھے نیں ۔ میری ایس گل دا اِک ثبوت تاں سلطان باہو دے معاملے وچ لبھ پیندا اے ۔ کہندے نیں سُلطان باہو نے کوئی ڈیڑھ سو کتاباں لِکھیاں ۔ بہتیاں فارسی وِچ کجھ پنجابی زبان وِچ ۔ شاعری وی اوہناں چوکھی کیتی ۔ اج اوہ ڈیڑھ سو کتاباں کِتھے گئیاں ؟ ہور کلام وی گواچ گیا ہویا اے ۔ گدی نشیناں نے ویلے دے اِک عالم دا کلام سانبھیا نہیں ۔ گاؤں والیاں دی زبانی جو بچ گیا سو بچ گیا ۔ گدی نشین بہتے اپنے حلوے مانڈے دے پچھے ہوندے نیں ۔ کتاب دا قدر دان کوئی وی ہو سکدا اے ۔ علم دی دولت دا راکھا ضروری نہیں عالم دی ذات برادری وِچوں کوئی ہووے ، صوفی بزرگ دے کلام نال عقیدت مزار دی عقیدت توں وڈی گل اے ۔

تاریخ اُتے کسے دا وَس نہیں چلدا ۔ گواچیاں شیواں لبھیاں نہیں جا سکدیاں ۔ پر اگوں بڑا کُجھ سکھیا جا سکدا اے ۔ اج صوفی دے کلام نوں مزار دی قوالی توں وکھ کر کے اِک زمانے دی حالت دے نال سٹڈی کیتا جانا چاہی دا ۔ ہر تھاں ایسے طراں ہوندا پیا اے ۔ پنجاب واسطے تاں ہور وی ضروری ہو گیا اے ۔ سُلطان باہو دے زمانے دا پنجاب مغل راج دا پنجاب سی ۔ فارسی دا راج تاں ہونا سی ۔ عربی مذہبی رُتبے دی مالک ہوئی اے ۔ پنجابی وِچ شاعری فیر وی ہوندی آہی ۔ اج وِیہیں صدی وِچ آ کے وی بہتا فرق نہیں پیا ۔ بھاویں دُنیا کِتے دی کِتے جا نِکلی ۔ ایتھے راج تاں باہر لیاں بولیاں کر دیاں نیں ۔ اُردو ، انگریزی حکمران طبقے بولدے لِکھدے نیں ۔ عِلم تعلیم واسطے وی اُردو انگریزی چلدی اے ۔ ایسے کر کے ایتھے باہو نالوں

ودھ غالب میر چلدے نیں - پنجابی لوک خاص کر کے پنجاب دی تقسیم توں بہتے ای بے خبرے ہو گئے ہوئے نیں - شاہ پرستی تاں ایتھے سداتوں ہیگی سی - ایسے کر کے باہر دا مال حکمران ثقافت ، دوجیاں زباناں دا ادب ایتھے پھلدا رہیا - اج وی پنجاب دیاں لائبریریاں وِچ جا کے ویکھو - سو دو سو بھریاں الماریاں پِچھے ادھی شلف پنجابی کتاباں دی نہیوں لبھ سکدی - ایہہ حال ساڈھے چار کروڑ بندے دی زبان دا ہے - جو کہ بہت پرانی زبان وی رہی اے -

مغربی پنجاب : اج دا پاکستانی پنجاب اجیہا خطہ اے ، جتھے بابا فرید وی ہویا - بابا نانک وی - شاہ حسین دا ڈیرا وی ایتھے سی - بُلھے شاہ دی خانقاہ وی ، وارث ورگا کلاکار وی ایتھے بہہ کے ہیر لکھدا رہیا - ایتھے پنجابی بولی علم ادب دی بولی دا مقام حاصل نہیں کر سکی - کُجھ لوکی شوقیہ فنکاری کر لیندے نیں - اوسے طراں جیمیں اج سُلطان باہو نوں اپنے علاقے دامن کے اوہدا دیہاڑ منایا جا رہیا اے - پر اَج وی سلطان باہو دی گل ایسے طراں کرنی چاہی دی اے ، مُغلاں دے ویلے پنجابی دا شاعر ، اورنگ زیب ورگے دی بادشاہی دے زمانے دا صُوفی سنت - اج دی سٹڈی واسطے بڑا کُجھ مِل سکدا اے - ایس ویلے جدوں پُلاں تھلیوں بڑا پانی لنگھ چُکا ، مُغل بادشاہ وقت دے ہڑھ وِچ رُڑھ گئے - باہو دا ہو کا ، تے پنجاب دے لوکی اوسے طراں ہیگے نیں - پنجاب دی زبان وی ایتھے ای اے - اگوں وی ایس دُنیا تے اوہو رہوے گا جیہنوں لوکی رکھن گے - پیارے شاعر دا کلام عشق دے سالک دا ذکر اج وی دُنیا نوں ایہدی لوڑ بڑی اے - کیوں جو اج دُنیا تے کمینگی ودھ گئی اے - ظلم ودھ گیا اے - اِنسان دا خون سفید ہو چکا - معرفت والا تے مہر محبت والا کلام

ایہک سوسائٹی دیاں ناڑاں واسطے تازے لہو دی سوغات اے۔ سُلطان باہو ورگے صوفی سنت اپنے ویلے دے فنکار وی ہوئے، اوکھے ویلیاں وِچ انسانیت دا پالن کر دے رہے۔ ایہناں بندے دی روح دی خلاصی واسطے کم کیتے۔ مذہب دے اوس زہر دا وی تریاق ایہناں صوفیاں نے لبھیا جیہڑا مُلّا تے پنڈت نے اپنیاں کرتوتاں کارن سماج دیاں رگاں وِچ سرنج کیتا ہویا سی۔ اج وی۔ جدوں بندے دا جیون سماج دے زہر نال ہور وی مشکل ہو چکیا، شاعر صوفی دا کلام اج وی اِک تریاق اے۔ اج ایس زہر توں بچ جان لئی صوفی دی نظر تے کُھل دلی دی لوڑ اے۔ اوہو کُھل دلی جیہڑی پیغمبراں ورتی سی۔ تے اج اوہ اِنسان ورتدا پیا اے جو ظُلم دے خلاف تے لوکاں دے نال کھلو کے جیون دی پت رکھدا اے۔

صبر برداشت، انسان دوستی تے اپنے اندر دی پکیائی اوہ طاقت پیدا کر دی اے جس دے نال بندا کشٹ کٹ جاندا۔ آپ وی بچ رہندا۔ ہوراں نوں وی بچا لجاندا۔

جیوندے مر رہنا ہووے تاں ولیس فقیراں کرئیے ہُو
جے کوئی سُٹے گُدڑ کوڑا وانگ اَروڑی سہیئے ہُو
جے کوئی کڈھے گاہلاں مہنا اوس نوں جی جی کہیئے ہُو
گِلا اُلاہما بھنڈی خواری یار دے پاروں سہیئے ہُو

زندگی دے وڈے ادرشاں نوں حاصل کرن واسطے بندے نوں بہت کُجھ سہنا پیندا ہے۔ سہارنا پیندا اے۔ بندے دا دِل راضی کرن نالوں ہور وڈا ادرش وی کیہ ہونا۔ پر اینی ساری شکتی کوئی لیکھے نہیوں جدا۔ ایس طاقت لئی ہر کسے نوں بھاویں ولی ہووے بھاویں صوفی سنت اپنی

ذات دے اندر اِک انقلاب لیاؤنا پیندا اے - بھاری ازمائش وچوں پورے اُترن لئی ،سچائی داساتھ دین لئی کمزوری نہیں ،طاقت کم دیندی اے۔ ہر تے گوڑ ہ اُسٹن والے بھیڑے لوکاں نوں جی جی کرنا سوکھی گل تاں نہیں۔ ایہہ جنگ جہاد کولوں وی مشکل کم اے ۔نفس پالنا بڑا اسان اے ۔نفس مارنا بڑا اوکھا۔ پر نفس نوں انسانیت دا خادم بنا لینا ہوروی مہان کم ہوندا۔ ایسے طراں اوہ صدق ست والیاں طاقتاں پیدا ہوندیاں جو ظالم حاکماں دیاں تلواراں دے مُنہ موڑ سکدیاں نیں۔ سلطان باہو دا ویلا اورنگ زیب بادشاہ دا زمانہ اے۔ چنگے بندیاں لئی اِک بُرا دور۔ ایس زمانے وِچ سنت صوفی، گورو ولی قتل ہوندے رہے - جیہڑا کوئی بچیا اوہ ایس دُوجی راہ دا مسافر سی ۔ اِنسان دی دُنیا وِچ دو نمیں طاقتاں آمنے سامنے رہیاں - ایہہ دُنیا بڑی سوہنی سی - فیر کوجھی تے کوڑھی ہو گئی - اوہ دِن جدوں ایتھے حاکم بنے تے مُلاّ پنڈت نے - پر ایس کوڑھ دا علاج کرن لئی پیر پیغمبر صوفی شاعر وی دُنیا تے آوندے رہے - جنہا حاکماں تے ملوانیاں کولوں نفرت کیتی - دُکھیا خلقت دے نیڑے بہہ کے دِلاں دے دیوے بال دے رہے۔

پنجاب دی تاریخ وِچ کئی وڈے ناں ہوروی نیں جنہاں عوام لئی رُوح دیاں سُکھ سوغاتاں بھیاں - اوہ شاعری کیتی جیہڑی گیتاں وِچ ڈھل کے ضمیر دی اواز بنکے دِل دا چین تے امن دی اواز بن جاندی رہی - اپنے اپنے ویلے ایہہ صوفی شاعر توارتخ دے سینے وِچ ضمیر دا نُور بنکے جیوندے رہے نیں - ایہناں نوں پڑھنا اج وی اپنی تہذیب دے اصل نوں جاننا ہے -تے عشق بہت وڈا انسانی جذبہ جو سادے ہُنر دی روشنی بن جاندا۔ ایس جذبے دی تہذیب کیہنے کیتی ؟ شاعر نے تے صوفی نے کیتی -

پڑھ پڑھ علم ہزار کتاباں عالم ہوئے سارے ہُو
اِکو حرف عشق دا نہ پڑھ جانن بھلے پھرن وچارے ہُو

صوفی شاعر سارے بڑی تہذیب دے مالک ہوندے نیں۔ تصوف دی اپنی تہذیب تے پوتر تا ہوندی اے۔ فیر وی اپنا ساریاں وِچوں مینوں سلطان باہو بہتا مہذب وکھالی دیندا اے۔ باہو دی تعلیم اوہدی ماں کیتی۔ فیر اوہ اپنی ماں نوں اپنا مُرشد وی بناؤنا چاہوندا سی۔ ایہہ فیصلہ کوئی بچپنے دا جذباتی فیصلہ وی نہیں سی۔ اوس ویلے جدوں آپ ویاہیا وریا۔ کئی بچیاں دا باپ بن چکیا سی۔ ماں کولوں مُرشدی منگی، ایس پنجاب وِچ جتھے ساری دُنیا نالوں ودھ میل شاونزم پل گیا ہویا اے۔ ایتھے دُنیا نالوں ودھ کے ماں نوں گاہل کڈھی جاندی اے۔ ماں نوں وی اِک زنانی سمجھیا جاندا اے۔ تے زنانی پَیر دی جُتی۔ اوس تھاں اِک عالم اِک شاعر آپنی ماں نوں ایس حد تک اہمیّت دیندا۔ باہو ناں رکھن لئی تے ماں دا شُکر گزار وی ہوندا۔ ایہہ ماں دی عزّت دا فیضاں نہیں تے ہور کیہ اے۔ باہو دے کلام اُتے تہذیب دا اثر گُوہڑا اے۔ تے کُھل کھیلن والی گل کوئی نہیں جو عام طور تے صوفی شاعراں دے کلام وِچ تے زندگی وِچ وی ہوندی اے۔

درد وچھوڑے دی البم

دُور وسدے کِسے مِتر نے مینوں البم بھیجی، وِچ لگیاں میرے پنڈ دیاں تصویراں بھاویں ایہہ پنڈ دُوجے پنجاب وِچ ہیگا۔ فیر وی اوہ میرا پنڈ لگدا۔ کیوں جو مَیں اوسے پنڈ جمی ساں۔ البم وِچ کئی تصویراں نیں۔ کھیت، گلیاں، مسیت تے اِک مکان دا بُوہا۔ ایہہ مکان کدے میرا گھر سی۔ ایس بُوہے اُتے میرے نِکّے نِکّے ہتھّاں دے نشان اجے وی ہون گے۔ اوہ دِن جد مَیں ایہہ بوہا ٹھکور دی ساں! اوہ پنڈ جتھے مَیں جمی ساں۔ اوہ پنڈ جتھے میرا اِک جیون مُک گیا سی۔ رشتہ ناطہ مہر محبت سبھو کجھ وڈیا ٹکیا ساڑیا پھوکیا گیا سی۔ میرا وی تے پنجاب دا وی ویہڑا اُجڑ اُجاڑ ہو گیا۔ رشتے ناطے مہر محبّت سبھو کُجھ قتل عام، ساڑیا پھوکیا۔

اوس ویلے پنجاب اِک ہوندا سی۔ ثابت ثبوت۔ وسدا رسدا۔ فیر پتہ نہیں کیہ ہویا۔ تے کُجھ ہویا۔ چارے پاسے اگ لگ گئی۔ چارے پاسے لُٹ پئے گئی۔ کوئی کہندا اوہ سیاست دی اگ سی۔ کوئی کہندا مذہب دی اگ سی۔ جو وی سی نفرت دی تھاہ کوئی نہیں سی۔ کِتھوں آئی ایڈی نفرت؟ اج کئی دہائیاں لنگھ گئیاں، حالے تائیں دُکھ جوان اے۔ دھرتی دا دُکھ ایسے طراں ہوندا۔ بندے دے نال قبریں جاندا۔ ساری دُنیا وِچ ایسے طراں ہے۔ جِتھے دی دیکھ ماڑیاں دی دھرتی ونڈی گئی۔ غریب دا گھر ڈھا دِتا گیا۔ اوہ پھٹ کدوں

مِلدا۔ فلسطین وِچ اج تائیں گواچی دھرتی دے باسی مسافر نیں۔ اج تائیں بے گھرے نِتھامیں۔ اج تائیں ہر ایک مسافر دے سِر تے دُکھاں دی گٹھڑی اے۔ بِلاں اُتے کئی کہانیاں نیں۔ پنجاب نال وی ایسے طراں دی واپری سی۔ لکھاں لوکی ایدھر لکھاں اُودھر اپنے ویہڑے اپنیاں گلیاں یاد کر دے کر دے مر گئے۔ کُج اجے وی ہیگے نیں۔ کِتے مِل پین تاں اِک دُوجے دے پنڈ دا حال پُچھدے دسدے نیں۔ اوہ پنڈ جیہڑا ہُن اوہناں دا رہیا نہیں۔

دوآبہ ـــــ ستلج بیاس دے وچکار زمین دا ٹکڑا۔ کہندے نیں پنجاب دا اصلی حُسن سی۔ گلنار۔ گلزار۔ زرخیز مٹی۔ بھولے لوکی۔ بولی مٹھی۔ گیت سہانے۔ ایسے دوآبے وِچ کِتے میرا پنڈ سی۔ میرے بچپن دا سُفنا۔ اوہ پنڈ کیہ سی۔ اِک باغ جیہا سی۔ میرے لئی پنڈ "سمبلی" دا مطلب سی۔ بہتے سارے انب جاماں۔ خربوزے پھٹاں۔ گنّے چھلیاں۔ تازہ، کھرا سونے رنگ دا گُڑ۔ رس دی کھیر تے دُدھ دے گڑوے۔ اِک ہور شئے سی؛ میری دادی اِک پیڑھی تے بیٹھی مکھن دا بھانڈا اگے رکھ کے ساریاں نوں مکھن ورتاوندی۔ دوجی پیڑھی تے میری تائی روٹیاں دی چنگیر تے سلونے دی ہانڈی اُتے۔ ساڈے گھر بوہت ساریاں پیڑھیاں سی۔ تے بہتے سارے کانسی دے چھنّے۔ اِک نظارا چھت دا سی۔ مینوں کدے وی بُھل نہیں سکدا۔ کوٹھے موراں نال بھرے رہندے۔ درخت طوطیاں نال۔ راء طوطے گانیاں والے۔ بڑے گل باتو بن سکھے گلاں کر دے رہندے سی۔

جدوں پنڈ دا اُجاڑا ہویا، مَیں نِکّی جنی ساں۔ پر اج تائیں اک گل سُن دی آئی ہاں۔ اوہ علاقہ اوہ زمین اِک جزیرہ اے۔ جنت دے نمونے اُتے بنیا ہویا۔ عجب البیلی سندرتا، عجب ہریالی۔ گیت گاوندی زمین۔

امن دا گھر دو دریاواں دے وِچکار بنیا ہویا۔ پھلاں نال لدیاں ہوئیاں پھلاہیاں کِکراں۔ خوشبو نال بھرے ہوئے کھیت۔ چمکیلے دِن چانن راتاں والے کنک چڑھدے سی۔ اگوں پھگن دا مہینا۔ ایہہ مہینا ہسدا گاؤندا چیتر دا سُنیہا لیکے آؤندا۔ امباں نوں بُور آؤندا۔ خشبو نال جگ مہک جاندا۔ گونبلاں پھُٹ پیندیاں۔ کہانیاں بول پیندیاں۔ فیر اگوں گلابی کپوری موسم دی پہلی سویر نوں ترنجن دی دیوی ویہڑا پوچ کے اپنا رانگلا چرخہ ڈھاؤندی۔ بابل دے کھیتاں دی کپاہ وِچوں چِٹا سفید سوت کت کے رنگلے کھیس بنوادی۔ نال نال جوانی دے رنگ وِچ اپنی داج پھُلکاری دے پھُل وی رنگ لیندی۔ کنکاں دے بوہل لگ جاندے۔ گوریاں باہواں وِچ لال چُوڑے چھنکدے۔ خوشی مسکاؤندی نویں ووہٹی گُت وِچ چمپادیاں لڑیاں لٹکا کے اندر باہر ہسدی پھردی۔

فیر دھم دھم نچدے پیراں دا میلا لیکے پی ملن دے گیت گاؤندی، ہبیساکھی آجاندی نویں کنک دیاں روٹیاں پکدیاں۔ گدر گدر امباں دی خوشبو ہوا وِچ رَل کے ختور جیہا پا چھڈدی۔ ہرے پیلے خربوزیاں دے ٹوکرے گھر آجاندے۔ بسنت رُت آؤندی سونے رنگ دی دھپ دا دوپٹہ لیکے۔ کھیتاں دا جوبن پھُٹ پیندا۔ پیلے پھُلاں دا سونا سارے ای کِھلر جاندا۔ سہاگن دھرتی دا مُکھ موسم دی خوشی نال موتی موتی ہو جاندا۔ اوہدی پتنگ اسمانیں جا لگدی۔

میریاں کچیاں اکھاں نے ایس دُنیا دی اک جھلک ویکھی سی۔ جیمیں کِسے پرستان دی جھیل ہووے۔ اوہ دُنیا! میرے وچھڑے دیس دی مٹی! امر دھرتی! پنجاب نال میرا پہلا تعارف اوسے مٹی توں ہویا سی۔ مَیں آپ اوسے مٹی نال بنی۔ اوہسے مٹی وِچ کھیڈی اوسے مٹی دے اناج

نے میرا تن توش پال کے وڈا کیتا۔ مینوں سوجھی وان کیتا۔ اوس مٹی نوں مڑ کے ویکھ لین دی سدھر اجے وی مَیں لڑ بنھی ہوئی اے۔ عجب احساس دیندی اے اوہ دھرتی۔ اوس دھرتی دا خیال!

عجب رشتہ اے میرا اوس دھرتی نال۔ اپنی وی ہے۔ اجنبی وی۔ دِلوں نیڑے اکھاں نوں دُور دُور دِسدی اے اوہ میری جنم بھومی، میری دھرم ماتا! اج اوہدے تے میرے وِچکار کیہ کجھ رُکاوٹاں نیں ــــ کئی کھاڑیاں جنھاں نوں حقیقتاں آکھیا جاندا اے۔ ایہہ حقیقتاں پتھر ورگیاں سخت تے نھیری رات ورگیاں کالیاں وی۔ مَیں ایہناں کولوں ڈردی رہندی ہاں۔ آپ زمانہ ایس کوڑھی کولوں شرمندہ شرمندہ رہندا اے۔ اِک بھٹے دِلوں نکلدا نہیں۔ روح وِچ جم کے بیٹھا اے ــــ پنجاب دھرتی دی روح جو دو پھاڑ ہو چکی۔ زمین توں اگے بدن دے لہو سمندر توں اگے۔ اکھاں وِچوں وگدی نمکین ندی توں وی اگے اک دریا زہری قہری پنجاب دھرتی اُتے وگ پیا۔ ایس کالے دریا نے پنج دریاواں دا مِٹھا پانی کوڑا وی کر دِتا۔ کالا وی۔ کالا پانی! کالا دیو! کالے پانیاں دی دیو مالا!! پنجاب دھرتی دی نویں کہانی دا مُکھ پاتر کالا دیو یا کالا دیوتا۔ جو وی ہے ایہدی اکھ وِچوں وحشت نفرت ورگیاں زہریلیاں شیواں نِکلدیاں نیں۔

فیر وی ایس کالے پانی دی حد شروع ہون توں پہلاں اِک باغ آؤندا اے۔ باغ عدن ہے کہ سورگ دا جھوٹا۔ جھوٹیا سی کدے مَیں وی۔ میرے بچپن دا جیون۔ سُفنے ورگی دُنیا۔ اج کیہہ اے اوسے جیون دے مِٹھے پھل کُجھ یاداں نیں۔ بیتے یُگ دِیاں گلاں۔ پر گلاں نے جو میرے اندر وسدیاں نیں۔

دِل دیاں گلاں میریاں سہیلیاں۔ کچیاں پکیاں یاداں کچے پکے بیراں

ورگیاں ۔ دُنیا نال نکّی نکّی شناخت ۔ دُنیا وارے کورے کورے سوال ــــ دِل اپنی لہر وِچ آوے تاں بڑی دُور نکل جاندا ۔ لبھدا پھردا اے اوسے دُنیا نوں ۔ اوہ کہانی جو شروع ہوئی دوآبے دی ہریالی وِچ لگے ہوئے اِک پنڈ توں ، ہُن بڑی لمی چلی گئی اے ۔ اگّے پتہ نہیں کِتھوں توڑی جا کے ایس کہانی دا انت ہونا ۔ پر ایس کہانی دا اِک ٹوٹا اجے وی میری صندوکڑی وِچ پیا ہویا اے ۔ ہور بوہت ساریاں چیزاں نیں ــــ کئی مکھڑے بڑے سوہنے سوہنے ۔ کئی اواناں بسر گئیاں ، کئی کھڈونے ــــ گھگو گھوڑے ۔ بوہت چیزاں نیں ۔ جمع کرلواں تاں پُورا اِک عجائب گھر بن جاندا اے ۔ اِک ہسٹری ۔ اِک زمانہ ۔ کوئی نگارخانہ !

بُری گھڑی جو اوس وحشی حقیقت نوں لیکے آئی ۔ ایس گھڑی توں پہلاں والیاں ساریاں گلاں بڑیاں رِنگھیاں نیں ۔ اِک پُرانے گھر دے طاق وِچ دِیوا اجے وی بلدا پیا اے ۔ ایسے لو وِچ مَیں ویکھ سکدی ہاں ۔ پِچھے مُڑ کے مَیں ویکھ سکدی ہاں ۔ میری اوہ دُنیا جِس وِچ میری ماں سی ۔ اِک ماں جائی ــــ گڑی بوہت سُنکھی ۔ نری سوہنی ورگی ۔ اوہ بھین میری گاؤندی رہندی سی ۔ ماہیئے ، ڈھولے تے اِک خاص گیت اپنی پسند والا : اوہ گیت مینوں یاد اے : چِٹّی رنگ دے للاریا میری السی دے پھُل ورگی ...... کاسنی گلابی ...... السی دے پھُل ورگی !

عجب گل اے ۔ میری اوس بھین نوں چُنّی دا رنگ جیہڑا اوہ آپ رنگدی ہوندی سی ، اوہ رنگ کدے گھیا کپوری ہوندا سی ۔ کدے دھانی ۔ کدے سبز کاہی ۔ کاسنی گلابی اوہدے دِل دی چُنّی دا رنگ ہونا اے ۔ اُداس وی تے شوخ وی ۔

اِک بُڈھا اوس پنڈ دا اجے وی جیوندا ۔ اوہدے کول کہانیاں دی پُوری پنڈ بنھی ہوئی اے ۔ کدے کدے لہر وِچ آوے تاں پنڈ کھول کے بہہ جاندا ۔ سناؤندا اے بڑے موہ نال ۔ بڑی پریت نال پھولدا اپنی پچھوکڑ دی پٹاری ۔

دوآبے دی زمین، اوہ کہندا "پنج پانیاں دی پری سی۔ ہرے کچور کپڑے پاؤندی۔ اُتے لیندی سی پھُلاں والی پھلکاری۔" اوس پھلکاری دے رنگ برنگے شوخ رنگاں وِچ اِک رنگ اُداسی والا وی ہوندا سی۔ اوہو السی دے پھُلاں دا رنگ۔ بیلے دا حُسن تاں کہندے نیں، سدا اُداس رہندا سی۔ سوئی میری بھین دا حُسن سی۔ شوخ وی تے مٹھا وی۔ جیوں ستلج دا کنڈھا۔ ساری کہانی دوہاں ندیاں دی کہانی سی۔ اِک سنگھم اِک پیار! ساری زمین ایس پانی نال رَج کے شرابی ہو جاندی۔ اج پتہ نہیں کسطراں ہوندا اے۔ پر داستاں گو کہندا اوہ زمین نہیں سی۔ زمین دے متھے دا جھومر ٹِکا سی۔ یا فیر دھنک دا ٹکڑا۔ جو دوہاں دریاواں وِچکار لٹکدا لہراؤندا بہاراں مان دا سی۔ ایسے کر کے اوتھے دُوروں دُوروں گیت آؤندے۔ موجاں مان دے، جوان دِلاں وِچ وسیبہ کرن لئی تھاں لبھ لیندے۔ بولی ایتھوں دی بڑی بھولی بھالی سی۔ لوکاں ورگی۔ ایس بولی دا مزہ اجے وی میری زبان اُتے ہیگا۔ رسیلی مِٹھی۔ گنے دی پوری۔ نرم مکھن دی چُوری۔ سکھالی نروئی دُدھ کٹوری! بابل کھیڑے دا سُکھ۔ نِگھ ماں دی گودی والا ایسے بولی وِچ ہیگا۔

برسات دا موسم تے امباں دا موسم اِک ہور مٹھڑی یاد آؤندی اے۔ پورے گلگلے تے رنگ برنگے امب۔ سفیدہ، سونفیا، طوطا پری، سندھوری! اوسے دھرتی دا پالیا اِک شاعر حبیب جالب ورگا۔ اجے وی سچ آکھدا جیل جاندا۔ دوآبے دا پیار۔ اوہنوں بھُلیا نہیں۔ اِک تھاں فرماؤندا :

بہت مہرباں تھیں وہ گلپوش راہیں
مگر ہم اُنہیں مہرباں چھوڑ آئے

ہُن تُسیں دسو اوس دیس دے باسیو کسطراں رہندے اوہ؟ کس رنگ وسدا اے مُلک ماہی دا؟ کیہ نقشے نیں اج باغاں بہاراں دے؟

رُکنج دے موسم۔ کِسطراں دی بسنت رُت برساتاں کیہو جیہیاں ؟ کیہ اج وی ہوندا دریا دے کنڈھے پریاں دا اتارا۔ چن تردا پانی اندر۔ کشتیاں دا بیڑا جنج لے کے آؤندا پار دے پنڈوں۔ ملاح چوکی بھردا منجھدار وِچ۔ کیہ بنیا اوہناں پیراں دا تے خانقاہاں دا اوہ کبوتر کیہ تسیں اوہناں نوں دانہ پاؤن جاندے او ؟

مَیں ویکھنا چاہوندی ہاں ایس دھرتی نوں اپنی جنم بھومی نوں ۔ مَیں پُچھنا چاہوندی ہاں اِک سوال ۔ مینوں پتہ نہیں مُڑکے دُنیا وکھنی کیہو جیہی لگدی اے۔ تے ایہہ سوال ست اسماناں کولوں بوجھل ۔ ست زمیناں کولوں بھارا۔ اوہ سوال میرا کون چُک سکے گا ؟

آخر اوس مہربان زمین نے ، میری دھرتی ماں نے کیہ کیتا میرے نال ؟ مینوں اپنی کُکھوں جائی نوں —— اپنی سکی دِھی نُوں دیس نکالا کیوں دِتا ؟ کیوں کڈھیا گھروں ۔ مَیں جیہدے چہرے دا رنگ دلیسی کنک ورگا سی ۔ مَیں جیہدے جنم برس سارے اندر باہر اناج نال بھرگئے سی۔ بُوری مَجھ دے تھناں وِچ دُدھ دی لہر بہر سی ۔ مَیں اپنی دادی ماں دی ستویں پوتری بڑی بختاور منی گئی ساں ۔ کیوں جو مَیں بھراواں دیاں جوڑیاں پچھوں آئی ساں ۔

ہُن مَیں پُچھدی ہاں اج ساریاں کولوں —— پنجاب کولوں تے پنجاب والیاں کولوں ۔ کیہ ہویا سی اوس ویلے جدوں امرتا روئی سی ۔ جدوں اِتہاس نوں اگاں لائیاں سی ۔ جدوں کھیتاں بازاراں وِچ لاشاں وِچھیاں سی ۔ لوکی کٹھے اپنے گھراں دے اندر ۔ لوکی کٹھے اپنیاں پیلیاں وِچ ۔ پُھل اپنیاں راہواں دے انگارے بنے۔ دوآبے

دی مٹی بچیاں دے لہو وِچ بِج گئی - کیہ ہویا سی اوس ویلے ؟
اوہ کیہڑی سیاست سی تے کِس کیتی اجیہی سیاست ؟ جیون بدلے موت دا سودا کِس کیتا ؟ نفع کِس کمایا - گھاٹا کِس دا ہویا ؟ اوہ کِنج دی ازادی سی جس دے ناں تے نِکّے قتل ہوئے - زمین اُجاڑی گئی ! حُسن دی ہیر دے نقش بگاڑن والی، عشق دے رانجھے دا سِر لاہون والی کِسے ڈائن دا ناں ازادی کیہنے رکھیا ؟ سیتا مریم دی عزت لُٹ لین والے کون سی - کِتھوں آئے ؟ کیہ اوہ پنجاب دے پُتّر سی ؟ کیہی دُشمنی، کاہدا بدلہ - اپنے دیس دے امرت دریاواں وِچ کالک گھولی ! اپنی تاریخ نوں شرمسار چا کیتا ! اوہ کِس دا فائیدہ سی جس دی خاطر اپنے فائیدے برباد کیتے - کیہڑے ادرش، کیہڑا مذہب ؟ دِلاں دی مسجد ڈھا دِتی - من مندر برباد کیتے !!
اج سنو سُن کے ویکھو کیہ فرماؤندی اے دُنیا - کتاباں اندر کیہ لِکھیا - کیہ چھپیا اخباراں اندر - ہوش والیاں نے کیہ آکھیا سی اوس ویلے : اِک چُونے دی لکیر دی خاطر پنجاب دے پاگل لوکاں نے دِل ہار دِتا - آپے بھانبڑ لائے آپے سارٹے اپنے گھر - عمراں دا ورثہ آہا - گوا کے بیٹھے پاگل ڈھگے - سنو ! اج کیہ کہندا تواریخ دا راوی : اوہ سیاست نہیں سی دھوکھا سی - ازادی نہیں سی کُجھ لوکاں دی ہوس زر سی - ازادی والی گل تاں اِک بہانہ سی - بھولے لوکاں نوں بے خبرے مارن دا - اصل وِچ تاں اوہناں جنگ چھوئی سی دولت دی ونڈ لئی - اوہ لڑے سی زمین دی تقسیم واسطے - پر اوہناں نے ورتیا بڑا کج - ایس جنگ وِچ اوہناں مذہب نوں ورتیا - انسان نوں

ورتیا۔ اپنے نفع دی خاطر سیاست دی ٹکڑی پھڑ کے اونہاں لوکاں دا بیوپار کیتا۔ اونہاں اپنی جنگ لڑی لوکاں دے ویہڑے بھانبڑ لائے۔ اوہ کون سی ہٹلر چرچل ورگے۔ ہندو بانیئے اِک پاسے۔ مسلمان جاگیراں والے دُوجے پاسے۔ دونمیں جت گئے۔ ایس جنگ اندر جو ہار گیا اوہ لوکائی دا پُتر سی۔ اِنسان سی اوہ۔ پر سِدھا بھولا کِسان سی وچارا۔ انسان اُجڑ گیا۔ کاماں برباد ہویا۔

ہُن تسیں بولو اگلی پیڑھی دے انسانو! ہُن کیہ کروگے اگوں؟ تہاڈے اتہاس وِچ اِک بڑا کالا ورقہ اے۔ اوہ ورقہ دھوتا نہیں جا سکدا۔ اوہ کالا ورقہ پھاڑ کے سٹوگے یا اپنے اتہاس دی پوتھی وِچ جھوٹھ نشانی رکھوگے۔ کیہ کروگے تسیں اپنے کل دی خاطر؟ کیمیں دسوگے اپنے بالک نوں ایہہ ماڑی گل: تہاڈا پچھلا کل اِک دھوکھا سی۔ ایس دھوکھے وِچوں جو وی پیدا ہووے گا یا پیدا ہو چکیا اوہ چنگا نہیں ہونا۔

ہُن مَیں ایس البم نوں کیہ کراں۔ جس پنڈ دِیاں ایہہ تصویراں نیں اوس پنڈ نوں جانن والے دُنیا توں اُٹھدے جاندے نیں۔ نویں پیڑھی بھاویں نتیجے بھگت رہی اے۔ پر اپنے اتہاس نوں اُکا نہیوں جان دی۔ نہ کِسے پھوکرڑ نوں پچھان سگدی اے۔ ایسے گل دا دُکھ وی ہے۔ پرانے لوکاں دی غلطی کِسے سمجھی نہ سمجھائی۔ اگوں بچنے دی گل کیہنے کرنی۔ ایسے طراں ہوندا رہنا اے۔ اُجاڑے دیس لکالے۔ وڈھ ٹک۔ ٹٹ بھج۔ اج وی مُکّی تاں نہیں۔ ایس دھرتی دا مقدر بناؤن لئی کوئی اُٹھدا نہیں۔ کوئی لڑدا وی نہیں۔ کدڑی چھیتی لوکی اپنی

تھاں چھڈ جاندے نیں۔ کدی اسانی نال باہر والے ایتھے قبضے کر لیندے نیں۔ ۔ انجیہے قبضیاں لئی کنّی وڈی بربادی اوہ پا سکدے نیں۔ کوئی مزاحمت کرنے والی طاقت ایتھے بن دی نہیں۔ کیوں نہیں ؟ انت کیہ ہووے گا۔ اج اِک دے دو پنجاب ہوئے۔ ادھے ادھے۔ اُپروں ادھے وِچوں ادھے ! ٹوٹے ہور ٹوٹے۔ اج دریا پنجاں وِچوں ڈھائی ڈھائی ہوئے۔ ڈھائیاں وِچوں ادھے سُکّے ادھے گلّے۔ بولی دا حال ایس توں وی ماڑا۔ شہراں وِچوں مُکدی جاندی اے۔ سکولاں وِچ پڑھائی نہیں جاندی۔ دِلاں وِچ قدر مہر کوئی نہیں۔

رہ کیہ گیا ؟ دھرتی، دریا تے بولی۔ ترے شیواں پنجاب بناوندیاں سی۔ جے ایہہ نہیں تاں فیر پنجاب کیہدا ناں ؟

لہور شہر دا اندیشہ

مینوں لگدا اے
تاریخ دیاں صدیاں شروع ہون توں پہلاں وی
ایتھے، راوی دے کنڈھے اِک نگری ہووے گی
اوہ نگری گھمن گھیری، رسدی وسدی
اپنیاں کھیڈاں کھیڈ دی ہسدی روندی رہندی ہووے گی
چارے پاسے اوس نگری دے سڑکاں ہون گیاں پکیاں کچیاں
اندر گلیاں دے جال
لوکی بہتے سارے — مرد زنانیاں بچّے
رشتے ناطے، میر مِتر ہمسائے
ایسے طراں دے جیویں اج دے لوکی
شہر نوں اپنے پیار دا شہر اوہ من دے ہون گے
سجن ویلی جپھیاں پا کے میلا کردے ہون گے
اوس ویلے وی دِن چڑھدا ہووے گا
رات پیندی ہووے گی
سجری سویر نوں ککڑ دی بانگ تِچّھوں
چڑیاں کاماں دے رولے وِچ اک بُلبل

گاؤندی ہووے گی دل کھچواں نغمہ
دن ڈھلے تھک جاندے ہون گے کماں کاراں والے
دِن چھُپے دی اُداسی کسے میرے ورگے دل نوں گھبراؤندی ہووے گی۔
اوس ویلے وی نِماں شام دی رونق لگدی ہووے گی بازاراں وِچ
بھنج پیندے ہون گے وسدے گھراں دے چُلّھے
ایسے طراں سلیٹی دھوئیں دیاں ولاں
اُتّے، آسمان دے سمندر وچ تردے چِٹّے بدلاں نوں
جپھّی مارن لئی باہواں اُلار دیاں ہون گئیاں
ایسے طراں گندھاں ٹپ کے باہر نکل جاندی ہووے گی
رسوئی اندر رِجھدی ہانڈی دی خوشبو
سد لیاندی ہووے گلیاں وچ کھیڈدے بالاں نوں
دیسی کنک دے پھلکیاں دی مہک !
اُچّے نیویں چوبارے ہون گے نیڑے نیڑے
چھت اُپر پتنگاں اُڈاندے مُنڈے
بال سکاؤندیاں کُڑیاں ! اکھ لڑدی ہووے گی
کھِڑدے ہون گے، عشق پیچے دی بیل اُتّے
رتّے رتّے نیلے نیلے پھُل
اوس ویلے وی گھراں دے اندر کئی بھیت ہون گے کئی بھیتی
کئی بھیتی گھراں توں باہر پھردے ہون گے
پُتلی تماشا لگدا ہووے گا، سوڑی گلی دے اندر
آمنے سامنے کھُلدیاں کھڑکیاں وِچّے کیہ کجھ ہوندا ہووے گا !

لوکاں وِچوں
بڑبولے ہون گے کجھ لوکی، کئی بُلھ سی کے رہندے ہوسن
اکھاں سینتاں راہیں دل دی گل کردے ہون گے
موسم، اوس ویلے وی چتراٸیاں کردا ہووے گا
گھاہ توں پھُل کھڑدے ہون گے چیتر مہینے
گلاب نوں سوکا پیندا ہووے گا پوہ ماگھ مہینے
بیساکھی تِھوں جنج منڈے دی چڑھدی ہووے گی
اتھری کڑی نوں کھیڑے ویاہ لجاندے ہون گے
چنگے مندے رواج اودوں وی ہون گے
وکھری سیندی ہووے گی چھنک
نویں ووہٹی دے گہنے دی
دوروں آؤندی ہووے گی دھمک
نویں جوانی دے پیراں دی
مینوں لگدا ایسے طراں ہوندا ہووے گا
جدوں ویلے بوہت پرانے سن ......
اوس ویلے جدوں ایتھے راج کردے آہے
دلی دے منگلیٹے .....
اوس ویلے جدوں ایتھے راج کردے آہے
لندن دے، ظالم گورے
ظلم دی نھیری جھلدی ہووے گی
لہو وگدا ہووے گا سڑکاں اُتے

گلیاں اندر
لوکائی دی جیون ریکھا ٹُٹ جاندی ہووے گی
اوس ویلے وی اَج وانگوں نفرت کردے ہون گے لوکی
لوکی نفرت کردے ہون گے حاکم کولوں،
حاکم دے لشکر کولوں
ایسے طراں ہووے گا شہر دا ماضی تے ماضی دا ماضی
پر، دِل میرا ڈردا
اندیشے کردا اگلے دن دی گل توں
کیہ نویں صدی وِچ وی ایسے طراں ہووے گا ؟؟؟
شہر دا حال تے !!
تے
کنسلاں دا راج !!!

فیر اِک دِن دھرتی اپنی ہووے گی
چن سُورج وی اپنا۔ نتارا
چنگا ہوگیا۔ کفارہ وی اساں پُورا دِتا۔
ایدکاں پنجاب دی کنڈ تے لاساں
ہتھیاں پُٹیاں نیں۔ قاتل دی بانہہ ایتھے
تھکی۔ کوئی جانے نہ جانے اساں مزاحمت
کیتی چُپ چپیتی۔ ظُلم نوں ڈکیا، اساں
جیلاں بھریاں چُپ چپیتیاں
اونہاں پھانسیاں گڈیاں ساڈے جواناں نے جھوٹ لئیاں
چُپ چپیتیاں!
کیہ ایہہ چُپ وی کوئی طاقت ہوندی ؟
پتا چل جاوے گا، جس دِن ایہہ طاقت بولی۔
جس دِن صبر دا بمب گولا پھٹیا، اوسے دِن
بے حسابیاں دا حساب ہو جانا اے۔ اوسے دن!
مَیں تاں صاف کہندی ہاں اج ویلا اے
سانوں ساریاں نوں مُڑ کے جمنا چاہی دا۔ اِک
نواں پنجاب اباد کر لینا چاہی دا۔ جوان جہان!
آہو مُڑ کے جنم لینا ضروری اے۔ آؤ اپنے
تن دِیاں لیراں لاہ کے بھانبڑ لائیے وِچ میدان۔
آؤ مُڑ کے جمئے اپنی اگ وِچوں۔ آہو مُڑ کے!
ققنس وانگو !